yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi

Tercüman 1001 TEMEL ESER

YİRMİSEKİZ

ÇELEBİ MEHMED EFENDİ

SEFARETNAMESİ

Hazırlayan: Abdullah Uçman

1975

ÖNSÖZ

Günümüzden tam iki buçuk yüzyıl önce kaleme alınan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Paris Sefâretnâmesi'nin, ülkemiz batılılaşma tarihinin ilk günleri için oldukça önemli bir yeri vardır. Sefâretnâme bir yanıyla, o günlerin batılılaşma çabasındaki Osmanlı devlet adamları için bir program niteliği taşımaktadır.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin XVIII. yüzyıl Fransa'sında seyahati sırasında gördüğü yerleri anlatırken çevresine bakışındaki dikkati iyice anlayabilmek için, bu seyahatin yapıldığı tarihten biraz gerilere şöyle bir göz atmak bize birçok ip ucu verecektir.

1699'da imzalanan Karlofça antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu Macaristan ve Transilvanya'yı Avusturya'ya, Podolya ve Ukrayna'yı Polonya'ya, Mora'yı da Venedik'e bırakmıştı. Savaş sırasında Asof'u alan Rusya'ya antlaşmada burası bırakılınca, Ruslar tarihlerinde ilk olarak Karadeniz'e indiler. Bunlar, antlaşmanın sadece toprak kaybını meydana getiren maddî yanlarıydı. Karlofça'nın bir de Avrupa siyasî dengesini temelinden sarsan prestij yanı vardı. Yani bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığı iyiden iyiye sarsılıyordu. Antlaşmanın başka bir maddesine göre ise, Osmanlı İmparatorluğu'na ötedenberi haraç veren hıristiyan devletler bundan böyle bu haracı vermeyeceklerdi. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa siyasî dengesini sağlayan bir devlet olmak yerine, diğer büyük devletlere sadece aracılık yapan, onların arzularına göre kullanılan pasif bir devlet haline geliyordu.

Karlofça'dan ondokuz yıl sonra, 1718'de imzalanan Pasarofça antlaşmasıyla ise, Osmanlı İmparatorluğu, daha önceki antlaşmayla Macaristan'da elinde kalan Banat, Temeşvar, Belgrat ve Sırbistan'dan bazı kaleleri Avusturya'ya bırakıyor; ayrıca iki devlet arasında 25 yıl süreli karşılıklı bir saldırmazlık sözleşmesi yapılıyordu.

Avrupa'yı şu veya bu millet, ya da şu veya bu ülke yerine, bütünüyle «diyârı küfür» olarak görme eğiliminde olan Osmanlı, bu acı tecrübelerden sonra, 1720'de Paris'e göndereceği elçiyi seçerken gereken titizliği gösterecekti. Osmanlıyı gereği gibi temsil etme güç ve yeteneğine sahip olduğuna güvenilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın çok yerinde bir tespitiyle, yabancı bir ülkede her adım atışında «..cihangir muharip ve mücahit gururu yaralanmış bir ülkenin» temsilcisi olduğunun farkındadır. Çelebi'nin, dolaşırken gördüğü şeylere karşı duyduğu hayranlık, daha çok el emeklerine, teknik üstünlüklere, bizdekinden farklı durumlara karşıdır. O, bir serhat mücahidi değildir artık; yerleşik hayatın bizdekinden farklı ve ileride olan maddî yanlarıyla temasa geçmiş birisidir. Efendi, ütopik değil, tam anlamıyla, hatta fazlasıyla gerçekçidir. Ayrı bir kültürün, ayrı bir medeniyetin ürünü olan değişik bir toplum yapısıyla karşı karşıya olduğunu farkedemediğinden olacak, zaman zaman aşağılık duygusuna kapıldığı, bugünün insanını güldürecek şeylerle avunduğu bile olur.

Bir yıl kadar süren bu Fransa gezisinin o günkü Osmanlı toplumu için gerçekten faydalı bazı sonuçları olmuştur. Meselâ akla ilk gelen, matbaanın bizde ilk olarak kuruluşu ve kitap basma tekniğinin gelişmesi, bu seyahatin bir sonucudur. Her durumda olduğu gibi burada da madalyonun arka yüzü var: Değişik ve bazı yanlarıyla üstün bir medeniyetin dış görünüşüne özenerek onu taklide kalkan, böylece israfa, sefahata, dolayısıyla yönetici kadronun baştan çıkmasına yol açacak bir takım yanlış tavırlar; sarsılmakta olan bir devleti büsbütün yıkıma götürecek hatalı ilk adımların atılmasına sebep olacak o güne göre bazı ileri fikirler de bize yine bu seyahatla birlikte gelmiştir.

Söylediklerimiz tamamen birer tarihî realitedir. Meselâ matbaanın açılışı 1728 yılını bulurken, zevk ve eğlence planındaki hızlı çalışmalar; Avrupa'da sefaret heyetinin beraberinde getirdiği birçok köşk ve lâle bahçesi plânının uygulanması için İstanbul'da geniş bir imar faaliyetine girişilmesi bu yanlış tavırların sadece bir yanıdır. Bu yüzden, eseri dikkatle okumak, yapacağımız yorumlarda önemi bütün ayıntılarıyla değilse bile kaba çizgileriyle gözümüzün önüne getirmek zorundayız.

Yirmisekiz Çelebi'nin Paris Sefâretnâmesi, batı medeniyetiyle ilk temasımızın yazılı ilk ürünlerinden olması bakımından, eserin belgesel niteliği ve değeri yanında, daha başka, o günkü Osmanlı'nın Avrupa'ya ve Avrupalıya bakışı gibi özelliklerinden de söz edilebilir.

Çelebi Mehmet Efendi'nin bizzat devrin Padişahı Sultan III. Ahmed'e ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu yazma nüshalardan sonra, Sefâretnâme'nin daha birçok kopyası meydana getirilmiş; eser sonraları birkaç defa İstanbul'da ve Avrupa'da basılmıştır. Kitap ilk olarak 1757'de Galland tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Bizim burada hazırlarken esas aldığımız metin,birçok yazmadan ve Râşid Tarihi'nde yayınlanan nüshadan farklıyanları bulunan, «Sefâretnâmei Fransa» adıyla 1283 (1871) tarihinde İstanbul'da Matbaai İlmiyyei Osmaniye'de basılmış olan kitap oldu.

Metnin doğru okunmasında yardımlarına başvurduğum Dr. Ahmet Topaloğlu ile Cemal Aydın'a burada da teşekkür etmek isterim. Yerli, millî kültür değerlerini yeni yeni tanımaya başlayan benim de içinde bulunduğum talihsiz bir neslin, bu orijinal eseri yazılışından 254 yıl sonra okurken, asırların oluşturduğu Türk insanının dünyaya bakışındaki karakteristik özellikleri görürken değişik şeyler duyacaklarını umuyorum.

Ocak 1975

YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMET EFENDİ

VE PARİS SEFARETNÂMESİ

Edirne yakınlarında dünyaya gelen Çelebi Mehmet Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yeniçeriler arasından yetişmiş Seksuncubaşı Süleyman Ağa adlı birinin oğludur. Gençliğinde Yeniçeri ocağına girmiş, orada yirmi sekizinci ortaya mensup olduğu için Yirmisekiz Çelebi adıyla ün yapmıştır. Zamanla Yeniçerilikte ilerlemiş ve sırasıyla çorbacı, muhzir başı, okur yazar olduğu için Yeniçeri efendisi, darphane nazırı, Pasarofça anlaşmasında Osmanlı heyeti ikinci murahhası üçüncü defterdar ve baş muhasebeci olmuştur.

Çelebi'nin önemli devlet işlerinde kendini göstermeğe başladığı sıralarda Osmanlı tahtında Sultan Ahmet III bulunuyordu. Sadrazamlığı ise, önceleri, otoriter bir devlet adamı olan Şehid Ali Paşa, onun ölümünden sonra da Damat İbrahim Paşa yapıyorlardı. Bu devir, tarihlerde «Lâle Devri» diye anılır; özellik olarak da saray ve çevresindekilerin zevk ve safadan başka bir şeyle uğraşmadıkları anılır. Genel çizgileriyle bu hüküm, dönemin bir yüzünü aydınlatır, fakat bütününü göstermekten uzaktır. Çünkü 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça andlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu büyük toprak kayıplarına uğramakla kalmamış, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki prestijini de yitirmiştir. Bu savaşlarda batının üstün güçteki ateşli silâhlarıyla karşılaşan Osmanlı ordusu yenilginin sebeplerini anlamış, daha bu tarihlerden itibaren Avrupalı uzmanlarla temasa başlamıştır. Bu mağlubiyetler bir yerde Osmanlının rönesans Avrupasıyla ciddî ilk temasıdır da. İşte bu sıralarda Marquis de Bonnac adlı bir Fransız büyükelçisi Fransa'yı temsilen İstanbul'da bulunmaktadır. Elçi, İstanbul'da bulunduğu süre içinde Osmanlı-Fransız ilişkilerinin gelişmesinde çok önemli roller oynayan becerikli bir kişi durumundaydı. Devrin ünlü sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en büyük düşmanı Avusturya ile 25 yıl süreli karşılıklı bir saldırmazlık anlaşması imzalandıktan sonra, İstanbul'un imar işleriyle yakından ilgilenirken Avrupalı sefirlerle ilişkiler kurmaktan da geri kalmaz. Bizzat dostluğunu kazandığı sefirlerden biri de bu Fransız elçisi Marquis de Bonnac'dır. Bu dostluktan çok iyi yararlanan Bonnac, önce daha Şehid Ali Paşa zamanında, Osmanlıların Fransızlara verdikleri kapitülâsyonları kaldırma teşebbüslerini önlemiş, daha sonra da Kudüs'teki Kumame kilisesinin tamiri işini kendileri lehine halletmeyi becermişti. Bütün bunlar olup biterken Sultan Ahmet III de ilişkilerinin olumlu yönde

geliştiği Fransa'ya bir elçi göndermeğe karar verir. Bu elçi gönderilmesi meselesinde ilerde kendi devleti lehine birtakım çıkarlar sağlamayı hesaplayan Bonnac kadar, Avrupa'daki en büyük düşman olan Avusturya'ya karşı Fransa ile birleşik bir cephe kurmak isteyen Sultan Ahmet III'ün de payı vardır. Fakat sarayın seçtiği kapıcıbaşılardan Kara İnci Fransız elçisi tarafından beğenilmez. Bu durum karşısında daha liyakatli biri aranır ve devrin ileri gelenleri arasında otorite ve bilgisiyle tanınan, ayrıca Osmanlılığı Avrupada gereği gibi temsil edeceğine güvenilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi bulunur.

Mehmet Çelebi, beraberinde Divan Kâtibi oğlu Mehmet Sait Efendi ve kalabalık bir maiyetle **(1)** 1720 yılı ekiminde Fransız elçisinin sağladığı bir kalyonla İstanbul'dan yola çıkar. Hareket tarihinden ancak kırk altı gün sonra da Fransa'nın Akdenizdeki önemli limanlarından biri olan Tulon'a ulaşırlar.

Yirmisekiz Çelebi, İstanbul'dan ayrıldığı günden dönüşüne kadar olan hâtıra ve intibâlarını kendine has zarif ve orijinal üslubuyla kaleme alır; daha sonra Padişah III. Ahmed'e, takdim ettiği bu eserine «Paris Sefâretnâmesi» adını verir.

Eserde anlatıldığı gibi, Mehmet Çelebi ve beraberindeki Osmanlı heyeti Tulon'da Fransız devlet adamları ve halk tarafından büyük bir törenle karşılanmış, kendilerine olağanüstü bir ilgi gösterilmiştir. Ne var ki, o günlerde Fransa'nın güney sahillerinden Marsilya'da kendini gösteren veba salgını yüzünden, Osmanlı heyetine, Osmanlı ülkesinde henüz bilinmeyen bir karantina uygulanır. Kırk günlük karantinadan sonra Fransa başşehri Paris'e Toulouse-Bordo-Orlean yoluyla, güney batı Fransa'daki kanallardan geçerek gelirler. Yirmisekiz Çelebi daha yolda, Fransızların ülke içinde kanal açma, bunlara çevreden su toplama, kanallar için de gemi yüzdürme vb. fennî işlerdeki başarılarını hayranlık ve şaşkınlıkla seyreder.

Osmanlı heyeti, girdiği şehir ve kasabalarda, bir Osmanlı görme arzusuyla, Fransız halkının meydana getirdiği büyük kalabalıklarla karşılaşırlar. Paris'e büyük ihtişamlı bir alayla giren Mehmet Efendi, eserinde, deniz yoluyla geldikleri için alayı mükemmel olarak hazırlayamadıklarını belirterek,

böyle olduğu halde, Paris'te oturan Fransız devlet ileri gelenlerinin Paris'ın o güne kadar böyle parlak bir alay görmediğini kendisine söylediklerini yazar.

Paris'de, on iki yaşındaki Kral XV. Lui'nin mürebbisi, devletin yöneticisi ve diğer yüksek rütbeli devlet ileri gelenleri tarafından karşılanan Mehmet Çelebi beraberinden getirdiği hediyeleri Padişahın ve Sadrazamın mektuplarını gereken yerlere törenlerle sunar. Böylece 1721 yılı mart başında Paris'e yerleşen Çelebi, saraydan ve diğer devletileri .gelenlerinden çeşitli davetler almakta, ev sahiplerinin hatırlarını kırmamak için, bu davetlere genellikle at sırtında girmektedir. Bir ara Kral'la birlikte Paris dolaylarında ava çıkarlar; bu sırada bazı önemli kale, saray, bahçe, kilise vb. yerleri dolaşırlar. Çelebi, dolaşırken gördüğü güzel yapıları anlatırken sürekli olarak hayretler içindedir. Özellikle, hemen her gördüğü mimarî yapı karşısında «eşini ve benzerini şimdiye kadar görmediğimiz» diyerek, istemeyerek de olsa, hayranlığını belirtmekten kendini alamaz, öyle ki, bazı yapılar karşısında kendini büsbütün tutamaz ve teselli olarak «Dünya kâfirlerin cenneti, müslümanların cehennemidir.» hadisini andığı bile olur.

Bu gezintiler sırasında birçok sarayla birlikte, hayvanat ve nebatat bahçelerini, askerî hastahâne, eczane, rasathane, Goblin halı imalâthanesi, ayna atelyesi, krallık kalelerinin maketlerinin bulunduğu divanhane ve buna benzer yerleri dolaşırlar.

Paris yakınlarında bulunan bazı kasabalara davet edilir, sırasıyla oralara da giderler. Çelebi, hayatında ilk olarak gördüğü şeyleri dikkatle izlemektedir; oldukça hayrandır, fakat ayakları havada değildir. Tanpınar'ın ifadesiyle: «Efendi Paris'i Evliya Çelebi'nin Viyana'yi seyrettiği gibi Kanunî devrinin şanlı hâtıraları arasından ve bir serhat mücahidinin mağrur gözü ile görmez. O, XVIII. asır Paris'ine Karlofça'nın ve Pasarofça'nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zekî bir memurun tecrübesiyle bakar.» **(2)**

Osmanlı heyetinin Paris'de bulunduğu sırada Ramazan olur; oruç tutar, teravih namazı kılarlar. Osmanlı heyetinin iftar yemeği yemeleri, cemaatle tesbih çekip namaz kılmaları Parisli kadınların ilgisini çeker; ısrarla izin

alır, gelir saatlerce seyrederler. Bu arada Çelebi ve mâhiyetindekilerden bazıları, biri saray diğeri şehir olmak üzere iki defa operaya giderler.

Çelebi, birçok durumlarda ev sahiplerinin tuhaf teklifleri, anormal, hatta hazmedilemeyecek davranışlarıyla karşılaşmasına rağmen onlara sempatik görünmesini bilir. Böylece Fransa'da Osmanlı hakkındaki yanlış kanaatlerin silinip iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin kurulmasını sağlar.

F.Reşit Unat'ın dediklerine bakılırsa, Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya gönderilmesinde, iki devlet arasında dostluk ilişkileri kurmak kadar, ayrıca siyâsî bir amaç daha vardır. Çelebi'nin siyâsî görevi, Fransa ve İspanya ile bir saldırmazlık anlaşması imzalayarak, Avusturya'ya karşı bir birlik sağlamaktır. Fakat Fransızlar, öne sürdükleri doğuda ticarî haklar istemek gibi bazı garip tekliflerle böyle bir antlaşmaya yanaşmazlar.

Efendi de bu işi başaramayacağını anlayınca süratle geri dönmekten başka çare bulamaz. **(3)**

Çelebi Mehmet Efendi İstanbul'a geri döndükten sonra sefaret takririni hem Padişah III. Ahmed'e, hem de Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunar.

XVIII. asrın başlarındaki bu seyahatin Lâle Devrinden başlayarak, ülkemizin bugüne kadarki medeniyet tarihinde olumlu ve olumsuz birçok etkisi olmuştur.

(1) Râşid, maiyet halkının seksen kişi kadar olduğunu söyler. Bak: Târihi Râşid, C.V,s.330.

(2) XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, A.H. Tanpınar, «Garplılaşma Hareketine Umumi Bir Bakış» bölümü, s. 910.

A.H.Tanpınar, adı geçen yerde Sefaretname için «Hiç bir kitap garplılaşma tarihimizde bu küçük sefaretnâme kadar mühim bir yer tutmaz. Okuyucu üzerinde

Binbir Gece'ye iklim ve mahiyet değiştirmiş hissini bırakan bu kitabın hemen her satırında gizli bir mukayese fikrinin beraberce yürüdüğü görülür. Hakikaten bu sefâretnâmede bütün bir program gizlidir.» derken, oldukça doğru bir tespit yapar.

(3) Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, Faik Reşit Unat, s.56. Ankara, 1968.

YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMET EFENDİ'NİN

FRANSA SEFARETNÂMESİ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Şükür ve hamd âlemlerin Rabbı olan Allah'a mahsustur.

Salât ve selâm, peygamberlerin efendisi olan Peygamberimiz Muhammed'e ve O'nun ailesi efradı ile ashabı üzerine olsun.

Baştan aşağı kusurla yüklü bulunan bu kitabın yazarı, 1720 yılında, Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya gitmek üzere elçi tayin edildim. Bu münasebetle, şehrimizde .bulunan Fransa elçisi tarafından emrimize tüccar kalyonlarından bir Fransız gemisi verildi. Biz de aynı yılın Zilhicce ayının, yani Eylül'ün 26'sına rastlayan Pazartesi günü hazırlanan gemiye binip, akşam üzeri güneş batarken, tâyin olunduğumuz memlekete doğru yola çıktık.

Yüce Allah'tan, yolculuğumuz sırasında bize kolaylıklar sağlamasını, görevimizi bize emredildiği şekilde yerine getirdikten sonra, yine sağlık ve afiyetle geri, memleketimize dönmeyi nasip etmesini diliyoruz.

Yine O'nun izniyle geri dönünce, yolculuğumuz sırasında uğradığımız ve gördüğümüz yerleri ayrı ayrı anlatmaya çalışacağız.

YOLCULUK

Cuma gecesi hava, bulut, fırtına ve yağmurla karmakarışıktı. Lapseki'yi bir saat gerilerde bırakmıştık, kaptan tam yemeğe oturduğu sırada bir de ne görelim: Kalyon ağır ağır kıyıya yanaştı ve karaya oturuverdi. Bu manzara karşısında biz Fransa yolcuları öyle perişan olduk ki, o dakikalardaki mânevi bozgunu burada anlatamam. Neyse biraz sonra çevreden yardım istemek zorunda kaldık.

«Bunca feryat edip duruyorum, fakat feryadımı duyup yardımıma gelen yok! öyle ki, bu mavi renkli gökkubbe altında sanki hiç kimse yok!»

Bu arada adamlarımızdan birkaç kişiyi kasaba kumandanını haberdar etmek için Lapseki'ye göndermiştik. Çok şükür, yakınlarımızda da bir çekeleve varmış, sesimizi duyar duymaz koşup imdadımıza geldi. Bizimkiler de üç, beş kayık bulmuşlar, onlar da imdadımıza yetiştiler, fakat boşuna zahmet ettiler, hemen hiç faydaları olmadı. Çünkü, geminin kurtarılması için zaten çalışılıyordu; biz karada dolaşırken saat sekizde gemi ansızın «küt!» «küt!» sesleri çıkarmış, arkasını yere vurarak hareket etmişti. Biz kazazedeler ise, bu gemi böyle gürültü çıkarırken sonunda parçalanacaktır, kimse de imdadımıza gelmedi, işimiz Allah'a kaldı, deyip dururken, gemiciler: «Müjde! Kalyon kurtuldu!» diye bağırmağa başladılar. Allah'a şükürler olsun, aklımızın ucundan bile geçmeyen böyle bir kurtuluş sırasında yardımımıza sanki melekler gelmişlerdi.

Kaza yerinden ayrılıp tekrar denize açıldık, ikindiden az önceleri Boğaz Hisar'ına demir attık. Üç gün orada kaldık; kurban bayramının 2. Pazartesi günü kuşluk saatlerinde tekrar yola çıktık.

Çuka adasına gelinceye kadar hava iyi gitti. Sonraki günler günbatısı esmeğe başladı ve tam oniki gün aralıksız esti durdu. Allah'ın yardımlarıyla Zilhicce'nin 25. Pazartesi günü sabah vakti Malta adasına gelip demir attık. Adada bir hafta kaldık.

1721 yılı Kasım ayının ilk günlerinde yıldız gibi bir hava esmeğe başlamıştı. Yola çıkmak istediğimizde, rüzgâr karşı yönden estiğinden, limandan çıkmamızın zorlaştığını anladık. Maltızlardan çektiri istendi, istediğimiz çektirilen verdiler, palamar takıp böylece büyük güçlüklerle de olsa gemimizi limandan çıkarmayı başardık.

Akşam yakındı, yıldız rüzgârıyla Limoza adası karşısına kadar gelebildik. Az sonra hava yıldızdan karayele, biraz sonra da günbatısına çevirdi. Bu durumda, ancak binbir güçlükle yol alabiliyorduk. Yüzellimil uzağımızdaki Pandalarya adası yakınlarına vardığımızda, dağ gibi dalgalar önümüzü kestiler ve yol vermediler. Mecburen adaya dümen kırdık. Adamın hem Kendisi küçük, hem de limanı yoktu. Demir atamayacağımız için, belki biraz rahat durabiliriz düşüncesiyle, adanın rüzgârı engelleyeceğini tahmin ettiğimiz arkasına doğru gemimizi sola çevirdik. Akşam bastırmıştı. İki, üç saat geçmeden, rüzgârın da yardımıyla dalgalar bizi adadan on beş mil kadar açığa sürüklediler. az sonra da bulutlar gemimizi rüzgâra teslim ettiler. iki kuru direkten meydana gelen yelkensiz gemi, geriye Malta'ya doğru süratle rüzgârın önüne düştü. Nihayet, doksan mil kadar uzağımızdaki, üstelik limanı da olan Lânbdoz adındaki küçük adaya doğru yol almağa başladık. Pazar günü akşama yakın saatlerde adaya varıp demir attık .

Takvimler Muharrem ayının 9'unu gösteriyordu. Bu hesaba göre, Malta'dan hareketimizden bu yana geçen altı gün içinde seksen mile yakın bir mesafe almışız.

Demir attığımız adanın çevresinde yirmi dört mil kadar dar bir bölge taş harabeleriyle kaplıydı. Önceleri, eski çağlara rastlayan günlerde böyle, şimdiki gibi harabe değilmiş. Merhum Kılıç Ali Paşa'nın, kaleyi yıkıp harab ettiğini söylüyorlar. Adada şu sıralarda, üç adamıyla birlikte bir keşiş oturmaktadır. Bunlar, böyle bizim gibi adaya uğrayanlardan aldıkları, üç, beş kuruş sadakayla geçiniyorlardı. Adada, keşişin yaptığı birkaç sarnıçtan başka, içme suyu sağlanabilecek başka bir yer de yokmuş. Adadaki liman da oldukça küçük olup, buraya ancak iki üç gemi sığabilmekteydi.

Yüce Allah'ın yardımlarıyla, ayın 13. Perşembe günü öğleye doğru gündoğusu eşliğinde, kendimizi Allah'a teslim ederek, tekrar gitmemiz istenen ülkeye doğru yola koyulduk.

Kuzey Afrika kıyılarında Kalbiya ve sivri bir burun önünden üç mile yakın bir bölgeyi dürbünle seyrederek geçtik. Kıyıya on beş mil kadar yaklaşmıştık. Sampatro adalarını dolaşıp enginlere açıldık. Allah'ın yüce yardımları ve eşliği sayesinde, ayın 20. Cuma günü sabahın erken saatlerinde Tulon şehrine geldik. Nazarto limanında demirleyip, on bir adet selâm topu attık. Çevredeki kalelerden ve limanda bulunan burçlardan atılan üç yüz adet topla hem bizi karşıladılar, hem de ortalığı şenlendirdiler. Top atışı bitince, bölgenin liman idarecisi tarafından, sandal içinde bir kaptan geldi. Kalyonumuza yakın bir yerde durup selâm vererek hal ve hatırımızı sordu: «Hoş geldiniz, safa geldiniz! Günlerden beri uğurlu gelişinizi bekliyorduk.» diyerek, memnuniyetlerini belirtti.

Henüz ayak bastığımız bu şehirde veba hastalığı salgın halinde olduğundan, halk, dışardan gelenlere uzun süre yanaşmayıp, onlarla herhangi bir münasebette bulunmaksızın konuşup sohbet ediyorlarmış. Bizim buraya ayak bastığımız sırada Allah'ın emriyle Marsilya'da da büyük bir veba salgını çıkmış ve aşağı yukarı 80 bin kişi ölüp gitmiş.

Salgın Provanca şehrine de yayılmış. Tulon da buraya bağlı olduğundan, halk, hastalığın kendilerine de bulaşacağı korkusuyla, yabancılara otuz kırk gün geçmeden yanaşmıyordu. Bu ayrı durma günlerine «Nazarto» ve «Karantina» diyorlar. Bu yüzden, bizi karşılamaya gelenlerin hiç biri kalyona çıkmadı, karşıdan karşıya konuşmakla yetinip, özür dilediler. Akşama yakın saatlerde meyve, şekerleme ve sebze cinsinden bir sürü yiyecek getirip kalyonumuza bıraktılar.

Ertesi cumartesi günü, donanmalarının ve halkının idaresine bakmakla görevli şehrin valisi bir sandal içinde kalyonumuza yanaşıp usulen karşılama törenini yerine getirdi. Alınan tedbirler yüzünden yanımıza gelemediği için özür dileyerek kusura bakılmamasını, ayrıca Cuma günü fırtınadan karşılamaya gelemediğinden de affını rica etti. «Şehir dışında Kral'ımızın bahçesi sizler için döşenip hazırlanmıştır.» diyerek, bizi

bahçeye davet edip sevinç içinde yanımızdan ayrıldı. Meğer daha önceden, bizim karşılanmamızda gerekli olacak bütün işler için bu adam görevlendirilmiş. Hatta bizim geleceğimizin haberi buraya Paris'ten bir ay önce gelip, karşılama töreninde gereken dikkat ve titizlik gösterilsin diye özel bir emir bile verilmiş.

Bizimle ilgilenecek adam gittikten sonra, kendisinin binip geldiği yaldızlı sandalı tekrar bizim için geri gönderdi. Gelen sandalı özel âletlerle bizim kalyona bağladılar. «Bundan sonra biz size karışmayız, gemicileriniz sandala binip gideceğiniz yere sizi götürsünler.» dediler. Kalyon santralıyla daha önce de eşyalarımızın bir kısmını ve çuhadarlarımızı göndermiştik. Ev sahiplerimiz iki tane de at hazırlayıp çuhadarımıza teslim etmişler, biz gittiğimizde eyerleyip hazırladılar, ikindi sıraları biz de sandala binip şehre doğru yola çıktık, iskeleye geldiğimizde, Kaptanbaşı'ları diğer kaptanlarıyla birlikte yanyana durmuşlar bizi karşıladılar ve ilgi gösterdiler. Atlardan birine oğlum, diğerine ben binerek, çukadarlarımızla bahçeye doğru yürüdük. İki tarafımızda askerler silâhlarıyla selâma durmuşlar, ağır ağır mehterhaneler çalınıp, kendi millî sazlarıyla sağ ve solumuzda birkaç bin kişi bizimle birlikte yürüyerek bahçeye girdik. Yine toplar atıldı, ortalık şenlendi. Saraya girdiğimizde merdiven başında duran vali aşırı bir dostlukla, fakat yanımıza yanaşmadan, bizi karşıladı. Biz ineceğimiz yere indik, o da evinin yolunu tuttu.

SETE KALESİ VE KARANTİNA GÜNLERİ

Ertesi gün Tulon idarecileri arasında bizim Fransa başkenti Paris'e gitmemiz konusu görüşüldükten sonra, cevap olarak: «Provence'de hastalık salgın halini aldığından, yollar kapanmış ve yiyecek temini oldukça güçleşmiştir. Çünkü halk yerini yurdunu terkederek başka yerlere göç ediyor. Paris'e gidip gelen habercilerimiz bile hastalık olan bölgeden geçmemek için kenar vilâyetlerden dolaşarak en uzun yoldan geliyorlar. Bu yüzden sizlerin iyiliğiniz gözönünde tutularak bize şöyle bir emir verilmiştir: Burada bizim

gemilerimize binip batı yöresinde yüz elli mil uzaklıkta Lankdok şehrine gidip Sete kalesine çıkın. Hem, sizlerin yüklerinizi götürmekle görevli, güvenilir bir beyzade eşyalarınızı özel bir arabayla götürmüş, şu anda sizi orada beklemektedir. Gideceğiniz şehir temizdir, orada hastalık yoktur; bu yüzden oradan sıhhat ve selâmetle, rahatça yolunuza devam edebilirsiniz. Fakat: «Biz deniz yoluyla gitmeyiz, mutlaka karayoluyla gideceğiz» derseniz, bu yeni durumun Paris'e bildirilmesi gerekiyor. Yollar kapalı olduğundan, ayrıca Yiyecek, içecek ve ulaşım konularında birçok şey sağlamak gerekiyor. Yine siz bilirsiniz, emir sahibi sizsiniz!» dediler.

Bunun üzerine oturup kendi aramızda durumu görüştük. Sonunda, karayoluyla gitmenin hem kendimize, hem de bizi götürecek olan ev sahiplerine büyük güçlüklere yol açacağını gözönünde tutarak, gemi ile denizden gitmeyi kararlaştırdık. Bizim kararımız üzerine kendi aralarında konuşmuşlar: «Aralık ayı henüz girmiş: bulunduğundan denize güven olmaz. Bu yüzden de en iyisi, kıyı boyunca ve kalyon yerine küçük gemi ile gitmektir. Çünkü ansızın fırtına çıkarsa, bu durumda herhangi bir limana sığınmak mümkündür.» dediler. Deniz yolunda da «sığ»lar ve «döküntü»ler oldukça bol bulunduğundan, yazaylarında bile güçlükle gidilebilirmiş.

Sonunda, «tartana» dedikleri yelkenli gemilerden birini hazırladılar. Geminin içini bizim için ayrı, özel bir oda hazırlayıp altın yaldızlı yapraklarla süslemişler, ayrıca emrimize yaşlı ve tecrübeli bir kaptan vermişlerdi. Maiyetimizi taşıyacak diğer gemilere de birer kaptan vekili, birer bayraktar ve onar adet asker bindirdiler. Bizim gemimize ayrıca Fransız donanmasının kılavuzluğunu yapan ve denizcilikten çok iyi anlayan bir kişiyi daha verdiler.

Bu arada, Paris'e gitmek için Tulon'a gelmiş, yolların kapalı olması yüzünden 7 8 aydan beri burada bekleyen bir sürü Fransız ve İngiliz uyruklu vatandaş da bizim kafileye katılmak için rica ettiler. Durumu valiye bildirdik, izin verdi. Böylece onlardan da on beşe yakın adam bizimle birlikte gemilere bindiler. Bu kafile arasında, daha önce bir elçiyle Cezayir taraflarına bir anlaşmayı yenilemek üzere

gönderilmiş bulunan Fransız baş tercümanı Mösyö Dauphin de bulunuyordu. Biz Tulon'a gelmeden kısa bir süre önce görevlerini tamamlamışlar ve geri dönmüşler; şimdi de elçiyle ve bizimle birlikte başşehre gidiyorlardı. Kendileriyle ilgilendik, herhalde bu yüzden, gemide bizim gibi onlara da yiyecek verdiler.

Havanın biraz durgun göründüğü mübarek Safer ayının 10. Salı günü, kendimizi Allah'a teslim ederek, geceyarısı gemilere binip, gideceğimiz yere doğru yola çıktık.

Öğleden sonra Puka denilen kale limanına demir attık. Hava kötü olduğundan, dört gün bekleyip, havanın müsaadesiyle ancak Pazartesi gecesi yelken açıp, ikindi sıralarında, Allah'ın yardımları ve selâmetle Sete kalesi limanına girdik. Kale Zabiti hemen gemimizin yanına gelip: «Hoş geldiniz» dedikten sonra «Sarayınız hazırdır, bu gece gemiler temin ederiz, yarın sabah erkenden şeref verirsiniz.» dediler.

Meğer hazırladıkları yer, üç saat uzaklıkta Montpellier şehri karşısında küçük bir adada viran bir kilise binasıymış. Karadan yolu olmadığı için, ertesi gün sabah erken saatlerde, hazırladıkları gemiye bindik. Yanımızda eşyalarımız ve kafile halkımız da bulunuyordu, ikindi sıralarında adaya gelebildik.

Meğerse bu millet hastalıktan aşırı derecede korkuyormuş. Gittiğimiz kilise boş bir yerdi, hemen hiç gelen giden olmuyordu. Bu yüzden burasını karantina için uygun görmüşler. Biz de bilmeyerek gelmiş bulunduk, geri dönmek de oldukça zordu. Bu durumda kendi aramızda çeşitli fikirler yürüttük sonra, sabretmekten başka daha iyi bir çare bulamadık.

Lankdok bölgesinin valisi Duc de Richeliu, Montpellier'de oturuyormuş. Bu şehirle bizim aramızda bir saatlik mesafe vardı, bu yüzden içinde bulunduğumuz kiliseden sık sık şehri seyrediyorduk. Vali, gönderdiği mektuplarla gelişimizi kutladı; kaldığımız yer doğru dürüst olmadığı için yanımıza gelemediğinden duyduğu üzüntüyü belirtti. Yiyecek ihtiyaçlarımızı karşılamak için bir kavalyer göndermiş; biz kiliseye geldiğimizde kavalyeri ihtiyaçlarımızı karşılamış bir durumda bulduk.

Daha önce bize: «Tulon'da sizin emrinize verilen beyzade Paris'ten yol ihtiyaçlarınızı karşılayarak gelmiş ve şu anda da Montpellier'de beklemektedir.» demişlerdi. Buraya gelince, söyledikleri bu sözün yalan olduğunu anladık. Dedikleri beyzade Montpellier'e ancak bir hafta sonra gelebildi. Meğer bu yalanı «Biz denizden gitmeyiz» dememememiz için söylemişler.

Tam kırk gün tamamlanıncaya kadar o sıkıntı verici karantina bölgesinde kaldık. Süremiz dolunca, bizim için sağlamış oldukları gemiler geldi.

Fransızlar, ticaretle uğraşan ve uzun yolculuk yapan halka kolaylık olsun diye ayrıca özel olarak nehirler akıtıp, kanallar açmışlar. Bu kanalları da Bordo önünden geçirip Büyük Okyanus'a karışan Garona nehrine bağlamışlar. Biz de o nehirle yolculuk yapmak istedik.

Hizmetimize verilen beyzade henüz yanımıza gelmediği halde, bize haber gönderip: «Biz, onların hizmetlerine tâyin ve memur olduk. Kralımız kendilerine selâm gönderip, hoş geldiniz, demektedir. Buna kompliman derler. Nasip olursa, yarın gemiye binersiniz, gelirken Furontinan kalesine yemek için buyurursunuz. Sizin için özel olarak hazırlık yapılmıştır. Oraya bizler de gelip kendileriyle tanışır ve karşılıklı konuşuruz. Fakat Kral tarafından komplimanla gelenlere, yine Kral hatırı için böyle ikramlar yapılmaktadır. Gereken kanunlara uymayı rica ediyorum. Sonraki günlerde hizmetlerini gereği gibi yerinegetirmeğe çalışacağım.» demiş.

YOLA ÇIKIYORUZ

Bizden istenenlere mümkün olduğu kadar uymaya çalışarak gideceğimizi vâdettik. Rebiülevvel ayının 26. Cumartesi günü sabah erkenden gemiye binip, yola çıktık. Furontinan'a geldiğimizde gemiden inip, beklemekte olan arabaya binerek doğruca bizim için hazırladıkları eve geldik. Biraz bekledik, az sonra öteden beri tanışmak istediğimiz beyzade büyük bir ihtişam içinde yanımıza geldi. Biz de, mümkün olduğu

kadar merasime uyarak, beyzadeyle karşılıklı sandalyelere oturduk. Biraz sonra beyzade söze başladı: «Efendim, Fransa Kralı şu anda mutlu ve talihli Efendi Hazretleri'nin kendi ülkelerine saadetle girdiklerini duymakla çok memnun olduklarından, kendi hizmetinde bulunanlar arasından seçtiği bu kullarını, özellikle kutlu ve mutlu Efendi Hazretleri'ni otuz konak öteden karşılayıp hoş geldiniz demek için göndermişlerdir. Bu hareketin, eskiden beri iki devlet arasında uygulanmış olan dostluk ve samimiyet bağlarını kuvvetlendireceği muhakkaktır. Zira kendileri bilhassa seçilip gönderilmişlerdir. Osmanlı imparatorluğunda olan mevki, rütbe ve kıymetinizin diğer elçilerden farklı durumda olduğunu biliyoruz. Adınız ve şöhretiniz bütün Avrupa ülkelerinde bu şekilde yayılmıştır. Böyle bir hizmet için sizden başka biri gönderilseydi, bizlerden bu şekilde bir ikram göremeyecekleri muhakkaktı.

Efendim, değerli Kralımız, bana, sizlere olan saygı ve hürmetini bildirmeyi ve yolda çektiğiniz sıkıntı ve zahmetlerin karşılığı olarak da burada her türlü ihtiyacınızı karşılamamı emretmişlerdir. Bu yüce emri yerine getirmek için elimden geldiği kadar çalışacağım, inşallah görürsünüz. Özellikle, Efendi Hazretlerinin kendilerini ve ün salan güzel ahlâkını seyretsem yeridir.» diyerek sözlerini bitirdi.

Biz konuşurken, üzeri şekerlemelerle dolu bir sofra hazırlamışlardı. Bunlardan atıştırırken, ellerinde meyve ve şekerleme cinsinden hediyelerle, şehrin konsolosları ve ileri gelenleri «Hoş geldiniz» demeye geldiler. Kendileriyle uzun uzun konuştuk. Sonradan öğrendik ki, biz hangi şehire gidersek, oranın ileri gelenlerinin konsoloslarla birlikte bize «Hoş geldiniz» demeleri için Kral tarafından özel emir çıkmış.

Konuşmalardan sonra kalkıp gemiye binerek, tekrar Sete kalesine doğru hareket ettik. Şehre gelip gemiden indiğimiz zaman Duka Döriklör'ün Montpellier'den göndermiş olduğu arabaya bindik. Kalede ne kadar top varsa hepsini ateşleyip büyük şenlikler yaptılar. Askerleri ve kaptanları silâhlarıyla, gideceğimiz saraya kadar iki sıra halinde dizmişlerdi. Halkın, hele kadınların kalabalığını burada anlatmama imkân yok...

KADINLARA GÖSTERİLEN İTİBAR VE KANAL ÜZERİNDE YOLCULUK

Sağ ve solumuzdaki halkı seyrederek davet ettikleri yere geldik. Bizim için hazırladıkları saray, meğer şekerhâne imiş. Bu büyük iş yerine bir kaç yüz kese para harcandığı anlaşılıyordu.

Şehrin ileri gelenleri, zabit ve kumandanlarıyla birlikte, ellerinde şekerlemeler, hatırımızı sormaya geldiler. «Gelişinizden pek memnun kaldık, bizleri sevindirdiniz.» diyerek yakınlık gösterdiler. Biraz sonra da kadınlar onar, on beşer kişilik gruplar halinde gelmeye başladılar. Kadınların ziyareti akşam saat beşe kadar sürdü. Çevreden, bilhassa Montpellier'den, ne kadar zengin ve değerli kişi varsa karılarıyla birlikte bizi görmek için gelmişlerdi.

Fransa'da kadınlara gösterilen itibar, erkeklere gösterilenden kat kat fazladır. Bu yüzden kadınlar ne isterlerse yapar ve istedikleri yerlere rahatça gidip gelebilirler, kimse bir şey demez. Meselâ rütbe ve mevkii değerli bir beyzade çok değersiz de olsa bir kadına saygı göstermek zorundadır. Buralarda, daha çok kadınların sözleri geçerlidir. Öyle ki, Fransa'ya kadınların cenneti diyorlardı. Gerçekten de, buralarda kadınlar hemen hiç bir zahmet ve güçlük karşısında değildirler. Her türlü istek ve arzuları vakit kaybedilmeden hemen yerine getirilirmiş.

Sabah olunca tekrar gemiye binip gideceğimiz yere doğru bu defa kanal üzerinden yola çıktık.

Kanal adı verilen yer, çevreden toplanmış sularla sonradan yapılma bir nehirdir. Eskiden yolcular ve tüccarlar ya deniz yoluyla uzun mesafeler aşmak zorunda veya kara yoluyla binbir türlü zahmet ve masrafa katlanarak yolculuk yaparlarmış. Gerek yolculara, gerekse ticaretle uğraşanlara kolaylık olsun; bu arada hem mesafe kısalsın hem de nakilde kolaylık sağlansın diye, üstelik vergi ve gümrükten de faydalanmak düşüncesiyle,

bir kaç bin kese para harcayarak bu kanalı yapmışlar. Şu anda, Akdeniz'den kalkan bir gemiyle şehirler arasından, karaya ayak basmadan Atlas Okyanusu'na çıkmak mümkündür. Söylediklerine bakılırsa, Kanal'ın oldukça büyük faydalarını görmüşler, bir çok malı bu yoldan nakletmişler.

Kanal'ın açılması sırasında oldukça büyük binalar da yapmak zorunda kalmışlar. Çünkü Agda nehrinin tabanıyla Montagne Rose arasında yüzyirmi zira yükseklik farkı olduğundan ve gemileri de yokuşa sürmek mümkün olmadığından, nehrin belli başlı yerlerinde yontma taşlarla havuzlar yapmışlar. Bu havuzların her birine aşağı yukarı üçer, dörder gemi sığabiliyordu. Havuzların iki taraflarında sağlam iki kapı bulunur, gemi havuza girdiğinde arkasındaki kapı kapanır, önde olan kapıda da mengenelerle kapanmış ve nehir suyunu tıkamış iki delik bulunur. Delikler, geminin havuza girdiği yerden tam iki zira yüksektedir. Mengeneler açılıp iki delikten havuza su akmaya başlayınca, akan su gemiyi yukarı kaldırır. Ve çeyrek saat geçmeden havuz dolar. Gemi iki zira yüksekteki su yüzüne çıktığında önde olan kapı açılır, gemi yine eskiden olduğu gibi ileri doğru yol alır. Ayrıca, gemilere bağladıkları uzun âletlerle de nehrin kıyısından ikişer üçer katırla gemiyi çekip götürürler.

Montranoz denilen yerde yokuşu tırmanıncaya kadar seksen havuzdan bu şekilde geçilmektedir. Sonra iniş başlar. Tuluz'a gidinceye kadar yine yirmi dört havuzdan bu defa yokuş aşağı inilerek geçilir.

Yolda, bazı nehirlerin doğudan kuzeye doğru akmakta olduğunu gördük. Bunun çaresini de bulmuşlar: Kanal nehrinin düzenini değiştirmek gerektiği halde, setler ve daha başka usullerle nehrin düzeninde hiç bir değişiklik yapmadan, suyu paylaştırmayı bilmişler. Bazı nehirlerin su seviyesi Kanal nehri seviyesinden daha aşağıda olduğundan, Kanal nehrini akıtmak için büyük köprüler kurup, nehri o köprülerden akıtmışlar. Hatta bu köprülerden gemilerle geçmek bile mümkündür.

Bununla beraber, başka büyük bir nehir de köprünün altından akıyordu. Bu nehir geçip gitmekte olduğu yol üzerinde bir yerde bir dağa uğruyordu. Daha iyi bir çare bulamadıklarından, mecburen dağı delmişler, büyük emekler harcayarak yontma taşlardan kemer yapmışlar. Kemer aşağı yukarı

iki yüz zira uzunluğundaydı. Yani dağın altından nehirle geçilmektedir. Bu nehri yaparken sağda solda bulunan birçok yolu kesmişler; atların, koyun, keçi ve sığırların, ayrıca yolcuların geçmeleri için de yüksek köprüler ve büyük kemerler yapmışlar. Gemiler bu köprülerin altından geçip gidiyorlardı. Anlattığımız bütün bu işlerin büyük emek ve masraflar karşılığında olduğu anlaşılıyordu. Bu yapılar aynı zamanda ülkenin güzel sanatları için de iyi birer örnek durumundalardı. Bence, bu yapılan gözle görmedikçe anlamaya imkân yoktur.

Akşama yakın saatlerde Agda şehrine gelip, bu yöredeki havuzun birinden geçtik. Şehre girdiğimizde gemiden inip, bizim için özel olarak hazırlanan bir eve geldik. Burada yine, diğer yerlerde olduğu gibi şehrin zabit ve konsolosları tarafından karşılandık. Bize «Hoş geldiniz, safa geldiniz» dediler. Agda, Akdeniz limanlarından biri olduğundan limanında birçok gemi bulunuyordu. Agda limanının ayrıca özel bir kaptanı da varmış, bu yüzden halkı da kalabalık sayılırdı.

Sabah olunca yine gemiye bindik, yola koyulduk. Gündüzleri, mahiyetlerinden yukarıda sözettiğimiz havuzlardan geçerek, akşamları da kasaba ve köylere misafir olarak, Rebiülâhır ayının 4. cumartesi günü Tuluz şehrine geldik.

Biz Kanal yoluyla gelirken halk bizi seyredebilmek için zaman zaman olağanüstü denebilecek çaba harcıyordu, öyle ki, geçtiğimiz bazı yerlerde, sırf bizi görebilmek için dört beş saat uzaktan gelenler vardı. Bunlar Kanal boyunca dizilmişlerdi; birbirlerinin önlerine geçebilmek için itişip kakışmadan suya düşenler bile oluyordu. Hatta Yers şehrine geldiğimizde kalabalık o haldeydi ki, askerler müdahele etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Bu arada kazara bir asker seyircilerden birini yaralamıştı, bunun üzerine adamın kardeşi de askeri vurmuştu.

Kanal nehri, Tuluz önünden geçen Garona nehrine karıştığı için orada sona eriyordu.

TULUZ BORDO YOLUNDA, MED VE CEZİR OLAYI

Tuluz'da tekrar gemiden inip arabaya bindik ve gideceğimiz yere doğru yola koyulduk.

Oldukça büyük bir şehir olan Tuluz bize biraz bakımsız ve harap göründü. Şehre karşı bu ilgisizlik, herhalde ticaret merkezi olmamasından geliyordu. Fakat yine de Fransızların kendi aralarında önemli bir yeri vardı. Hatta burada kale içine Kral askerinin girmesi yasaktır. Bu yüzden, Tuluz'dan beri bizimle, bize refakat için gelen elli adet asker, kaptan ve bayraktarlarla kale kapısında vedalaştık, onlar geri döndüler. Kaleye girince, kale askerinden iki kaptan, bayraktarları ve neferleriyle önümüze düşüp, bizi konaklayacağımız eve getirdiler.

Garona nehrinin de ayrı ayrı gemileri olduğundan, eşyalarımızı Kanal gemilerinden bunlara nakledinceye kadar, burada tam üç gün bekledik.

Lankdok eyaletinin Tuluz şehrinde bulunan idarecilerine president diyorlardı. Tuluz president'i rütbesinin büyüklüğünü iddia ettiği için ziyaretimize gelmedi, sadece karısı ve kızı geldiler. Hatta şehrin dukası president'le geçinemediği için Montpellier'de oturuyormuş. Şehrin büyük rütbeli kişileri konsoloslarla ziyaretimize gelip, sevgi gösterdiler, özellikle kadınlar bu üç gün içinde durup dinlenmeden yanımıza gelip gittiler.

Bordo eyaletinin valisi ise, eski İngiltere Kralı Yakamos'un gayrimeşru çocuğu imiş. Adı Dük de Bourbeck, rütbesi mareşal. Fransa ile İspanya arasında savaş çıktığı sırada diğer Fransız ileri gelenleri komutanlığı kabul etmedikleri halde, bu İngiliz olduğundan, kabul etmiş ve gitmiş İspanya içlerinde savaşmış. Kendisinin, askeri sevdiğini, ileriyi gören bir adam olduğunu söylediler. Vali, Tuluz'da görevli bir adamını bizi karşılamak için göndermiş. Kendilerini yolda karşıladık. Vali ayrıca, yolda halkının bizi karşılaması ve sevgi gösterisinde bulunmaları için de emir göndermiş..

Gemilerin hazırlığı bitince, Çarşamba günü sabahleyin arabalara bindik. Kale askerinin meydana getirdiği alay peşinde şehrin kapılarına geldik. Askerler bizi selâmladılar ve kendileri orada kaldılar. Kale kapısının

dışında, mareşalin tâyin ettiği kaptan, bayraktar ve neferler önümüze düşüp, bizi iskeleye kadar uğurladılar. Burada tekrar gemilere binip Garona nehriyle yola koyulduk. Konak konak yol alıyorduk. Yolda, konakladığımız yerlerde kasaba ve şehir zabitleri çerniklerle yanımıza yanaşıyorlar, «Hoş geldiniz» diyorlardı.

Nihayet Cumartesi günü Bordo şehrine gelebildik. Gemilerden inip arabalara binerek şehre girdik. Yanımızdaki askerler yine kale dışında kaldılar. Bizi şehrin muhafızı olan askerler, kumandanlarıyla birlikte gelip aldılar ve konaklayacağımız eve getirdiler.

Bordo'nun şimdiye kadar gördüğümüz şehirler arasında bir benzerini gösteremem. Bordo, bize, gerek yapılışı, gerekse binalarıyla oldukça güzel, sevimli ve hoş bir şehir olarak göründü. Garona nehri şehrin önün de öyle bir yayılmış ki, şehir İstanbul limanının bir benzeri olmuş. Büyük Okyanus boğazı buraya yirmi saat uzaklıkta olduğundan, top yüklü kırka yakın kalyon gelir, şehrin önünde demir atıp günlerce kalırmış. Biz geldiğimizde, limanda, beşaltı yüz parça kalyon ve birkaç yüz tane şitye ve Büyük Okyanus'ta dolaşan gemiler bulunuyordu. Hatta bunlar, gidip gelişimiz sırasında bizim için büyük gösteriler yaptılar. Söylediklerine bakılırsa, yaz aylarında limanda 34 bin parça yelken bir arada bulunabiliyormuş.

Şehir aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi durumundadır da. Tüccarları oldukça kalabalık, halkı zengindir. Öyle sanıyorum, şehrin bakımlı ve güzel oluşunda bu durumun da büyük tesirleri vardır.

Bu arada, ötedenberi kulağımıza çalınan med ve cezir (gelgit) olayını seyretmek de nasip oldu.

Büyük Okyanus kıyısında her yirmi dört satte iki defa med ve cezir meydana geliyor. Med yedi saat, cezir de beş saat sürüyor. Med olduğu zaman Bordo'dan dört-beş saat yukarı çıkıp nehrin akıntısı geri dönüyor, cezir olduğunda nehir büyük bir hızla denize doğru akıyordu. Bu sırada nehir suyunun bir metrenin üstüne çıktığını gözlerimizle gördük.

Sahile yakın yerde bulunan gemiler cezir sırasında karada kalırlar, med vaktinde suya inerlerdi. Okyanusta hareket eden gemiler ise, med ve cezir zamanına göre, akıntıyla yola çıkarlardı. Bizim burada gözlerimizle gördüğümüz med ve cezir olayı, «Gözle görülmeden anlaşılamaz» türünden garip bir şeydir.

BORDO KALESİ

Daha sonra, şehrin ileri gelenleri ve konsolosları ellerinde çeşitli hediyeler olduğu halde yanımıza gefip, gelişimizi kutladılar ve sevinçlerini belirttiler. Onların ardından, beyzadeler ve karıları gelip bizimle görüştüler. Fakat Mareşal Dük Kral oğlu olduğundan, ziyaretimize gelmedi, kethüdasını göndermekle yetindi. Ertesi gün biz de kethüdamızı gönderip, ziyareti iade ederek hatırını sorduk. Bu arada karısı ve kızı da ziyaretimize geldiler. Şehrin zabiti de gelmediydi.

Bu şehirde de parlamento bulunduğu için, parlamento mensupları da ziyaretimize geldiler, fakat şehrin president'i gelmedi. Bize Bordo kalesini ellerinden geldiği kadar överek: «Kale Fransa'da az bulunur bir yerdir. Bunun için seyredilmeye lâyıktır, eğer görürseniz sizler de mutlaka beğeneceksiniz.» diyerek gitmeye zorladılar. Fakat, Allah'ın işi bu ya, mevsim kış olduğundan kar yağmağa başladı. Böyle havada seyir filân olmaz, diyerek gitmeye yanaşmadık. Ertesi gün hava biraz açtı; yanımızda bizimle dolaşan beyzade, tercüman ve diğer ileri gelenler bizi tekrar kaleye gitmeye zorladılar: «Liman kalenin altında kalır, böylelikle limanı da daha iyi seyretme imkânı bulmuş olursunuz.» diye ısrar ettiler. Biz de, bu kadar ısrar etmelerinin altında mutlaka bir şey vardır diyerek, sonunda gitmeyi kabul ettik, «İki saatte arabaları hazırlayalım, kale dizdarına da haber verelim, topları hazırlasınlar.» diyerek gittiler. İkindi üstü: «Araba hazırdır, buyurun gidelim» dediler, biz de bindik ve yola koyulduk.

Kale, şehir dışında, nehir kıyısında, oldukça güzel ve sağlam bir yapıydı. Kaleye girerken bizi top atarak karşıladılar. Kale muhafızının oturduğu yere

çıktığımızda, yukarıda güzel bir bahçe ve köşk gördük.

Buradan şehrin limanı kolayca görülebiliyordu. Bir süre oturup limanı, limandaki gemileri, med ve cezirin nerelere kadar geldiğini seyrettikten sonra bahçeye indik. Bahçeyi şöyle baştan sona güzelce gezip dolaştık Meğer kale muhafızı çiçeği çok severmiş. O günlerde de katmerli Girit lâlelerinden birkaçı açmış, bazılarını kesip bize takdim etti. Muhafız, tohumdan büyüme bu Girit lâlelerini özel olarak yetiştiriyormuş. Güller de tomurcuklarını gösteriyorlardı. Tulon'a geldiğimizden beri uğradığımız hemen her konakta Dize sünbül, menekşe gibi bahar çiçekleri getiriyorlardı. Bu mevsimde şehrimizde bile bu çeşit çiçeklerin yetişmediğini çok iyi biliyorum.

Biraz daha dolaştıktan sonra: «Artık yetişir, gidelim» dediğimde: «Bu kalenin güzel bir de odası vardır, onu da görmez misiniz. Mareşal de gelmiş, sizleri beklemektedir.» dediklerinde, artık herhangi bir mazeret belirtmeye fırsat kalmadı.

Girdiğimiz oda baştanbaşa peri yüzlü kız resimleriyle süslüydü. Biz içeri girince Mareşal ayağa kalktı, bizi karşılayıp, sevgi ve güleryüz gösterdi. Karşı karşıya sandalyelere oturduk. Peri yüzlü güzeller çevremizi sardılar. Kahveler, şekerler ve şerbetler hazırlamışlar; hepsinden birer miktar alıp yedik. «Size ikramda olan kusurumuzu affedin.» diyerek özür dilediler. Yapılan ikramlara biz de teşekkür edip, duyduğumuz memnuniyet ve sevinci belirttik. Daha sonra da kendileriyle vedalaşıp ayrıldık, misafir kaldığımız eve geldik.

Sonradan öğrendiğimize göre Mareşal, hayatında hiç Osmanlı görmemiş, bunun için ısrarla bizi görmek istiyormuş; fakat bizim eve gelmeğe gönlü razı olmamış; «Davet etsek elçi de bana gelmez, peki bu adamı görmenin yolu nedir?» diye etrafındakilere sorunca, son çare olarak kale gezintisini düşünmüşler. Bize kaleyi ısrarla gezdirmek istemelerinin sırrı buymuş.

Önceden hazırlanan plâna göre burada üç gün kaldık, üçüncü gün bitiminden sonraki salı günü sabah erkenden. Mareşal'ın bizim

için hazırlattığı hususi kayığına binerek Bilay adındaki kaleye doğru yola çıktık.

Bordo, karşıda İspanya tarafında bulunduğundan nehir üzerinden karşıya geçmek gerekiyordu. Bilay kalesi Bordo'ya yedi saat uzaklıkta olup, biz cezir sırasında yola çıktığımızdan, nehir suyunun süratli akması yüzünden, üç saate varmadan kaleye geldik.

Gemiden inince, Kral tarafından özel olarak bizim için kendi mirahuru olan beyzadeyle birlikte gönderilen süslü takımlarıyla on iki yedek at ile karşılaştık. Hatta dikkat ettim, yedek atlardan biri mücevher taşlarla süslüydü. Bunlardan ayrı yine bizim için bir tane de araba gönderilmişti, araba da nehir kıyısında duruyordu. Bunların hepsini göstererek: «Hangisine binersiniz?» diye sordular. Mevsim kış, hava da yağmurlu olduğundan, arabaya binip konaklayacağımız eve geldik. Eve gelirken, iki yanımızda kale ve şehir askerleri bulunuyorlardı.

Bizi Paris'e götürecek olanlar, gerekli olan bütün ihtiyaçlarımızı karşılamış halde kalede bekliyorlarmış. Hepsini orada bulduk. Buraya kadar nehir yoluyla gelmiştik; yolculuk ettiğimiz gemiler maiyetimizdekilerle birlikte bizi de bir hayli yormuştu. Bu yüzden rehberimiz olan beyzadeye yanaşıp: «Allah'a şükürler olsun, nehir yolculuğumuz burada sona erdi. Şimden sonra karayoluyla gideceğiz. Kış halini biliyorsunuz, bu yüzden gerek arabaları, gerekse yola çıkacak beygirleri yetecek sayıda hazırlasanız iyi olur. Adamlarımızın rahat etmelerini istiyorum.» dedim. Buna karşılık: «Arabalar Paris'ten özel olarak getirilmiştir. Gerekli olan her şey hazırlanmıştır. Fakat bir hayli çok olan yük ve eşyalarınızı bu kış günü beraberinizde götürmek çok güçtür. Çünkü yollar çamur ve batak içindedir. Bu yüzden gerekli olmayacak eşyalarınızı bana teslim edin, inşallah Paris'te ben size geri veririm.» dedi. Biz de teklifi kabul edip eşyalarımızın bir kısmını teslim ettik.

PARİS YOLUNDA

Limanda bulunan kalyonlardan birini kiralamışlar, ona bindik. Önce, Paris'e dört konak uzaklıktaki Hordagras limanına geldik. Yanımıza aldığımız eşyalarımızı düzenlemek için bir gün orada kalıp, Rebiülâhır ayının 17. Cuma günü tekrar yola çıktık. Beş saatte Saint Ceneviz adında küçük bir kasabaya geldik. Oradan beş saatte Bonet adındaki başka bir kasabaya, oradan dört saatte de Saint şehrine geldik.

Şehir bir hayli geniş olup, halkı ve binaları oldukça fazladır. Yollar çamurlu ve batak olduğundan, buraya gelinceye kadar bir hayli zahmet çekilmişti, öyle ki maiyet halkımızda ve eşyalarımızda çamura batmadık hemen hiç bir şey kalmadı. Yük arabalarımız geride kaldığı için, onları beklerken biz de iki gün geç kaldık.

Onlar yetişince, tekrar yola düşüp beş saatte Saint Jean d'Angely adındaki bir şehre geldik. Oradan Sen adında küçük bir kasabaya geldik. Yolumuza devamla, yedi saatte Lusignian adında küçük bir kaleye, beş saat sonra da Potya şehrine gelip, bir gün de orada kaldık.

Yolculuğumuz kış mevsimine rastladığından, bu mevsimde yollardan geçmek oldukça güç oluyordu. Bunlara bir de arabaların ağırlığı, maiyetimizdekilerin arabalarının küçüklüğü ve süvarilerimizi taşıyan hayvanların zayıf ve bitkin olmaları eklenince, çektiğimiz zahmet ve sıkıntı kolayca anlaşılabilir.

Potya şehrinin etrafı surlarla çevrilidir. Fakat kalesi çok eski olduğundan yıkılmıştır. Binaları pek güzel değildi. Gönlümün isteğine uygun evleri çok az, ileri gelenleri de hemen hemen yok gibiydi. Halkı genellikle orta tabakadan olup fakirdiler. Böyle olduğu halde, gelişimiz sırasında büyük alaylarla karşıladılar. Kral'ın bir zabiti orada kışlamakta olduğundan, gerek Kral askeri ve gerekse şehir askeri, ta surların dışından kalacağımız eve kadar sırayla dizilmiş olarak biziselâmladılar.

Fransa'ya ayak basışımızdan beri birçok şehir ve kaleye uğruyorduk. Bunların hemen hepsinde, ta bir saatlik mesafeden atlılar karşılıyor, şehre girince de misafir kalacağımız eve gelinceye kadar alaylar düzenliyorlardı. Halk, vilâyet konsolosları ve şehrin ileri gelenleri ellerinde meyve ve

şekerlemelerle gelir, gelişimizi kutlarlardı. Kadın ve erkeklerden oluşan halk, şehir ve kale yollarında öyle büyük kalabalıklar meydana getiriyorlardı ki, ben çoğu zaman, gideceğimiz şehrin hemen bütün insanları buraya toplanmış, şehirde hiç kimse kalmamış sanırdım. Misafir kalacağımız eve girdiğimizde de bizi görmek isteyen halkın hücumu o şekilde olurdu ki, çoğu zaman halkın hücumunu askerler bile önleyemezlerdi. Zaman zaman karışıklıktan sıkışıp feryat edenler bile olurdu. Bazı kadınlar ise yanımıza bayılmış olarak gelirdiler. Yanımızdan ayrıldıktan sonra, o kadar zahmet çektikleri halde, doğruca evlerine gitmezler, belki tekrar görme sırası gelir umuduyla bahçede beklerdiler. Bazılarına bizzat dikkat ettim, bin bir güçlükle üç, dört defa yanımıza girdiklerini gördüm. Yağmurlu ve soğuk havalarda gece saat üçe, dörde kadar gitmezler, dışarda avluda beklerdiler. Biz ise onların bu hırslarına hayran kalırdık.

Kral tarafından gönderilen yedekler yanımızda gittiği için, istediğimiz zaman arabadan iner, ata biner veya yürürdük. Kral'ın mirahuru son derece terbiyeli, dürüst ve anlayışlı bir beyzadeydi. Yanımızdan hemen hiç ayrılmaz, biz inip binerken de elimizden tutardı. Kral'ın kaftancısı olan beyzadenin ise rütbe ve derecesi hepsinin, hatta bize rehberlik yapan beyzadenin de üstündeymiş. Bordo'da akrabaları varmış, oraları görmek için izin alıp gelmiş. Bu münasebetle, sanki bizi karşılamaya gelmişler gibi, bizimle birlikte şehre girdilerdi. Yanımızda dolaşan beyzadeye Paris'den mektuplar gelmiş. Bu mektuplarda, bizim için hangi sarayı hazırladıklarını, ne gibi bir alayla karşılayacaklarını ve bizi karşılamaya kimin çıkacağını bildirmişler. Beyzade bize bunların hepsini açıkladı. Burada hemen her şehir ve kaleden ayrılırken, aynen girişimizdeki gibi merasim düzenliyorlar, top olan yerlerde şenlikler düzenleyerek uğurluyorlardı.

Salı günü Potya'dan ayrılıp, yedi saatte Chatellerault şehrine geldik. Şehir bir hayli güzeldi. Söylediklerine göre, çakıbıçak yapıcıları genellikle bu şehirden yetişirmiş. Burada da insan öldürme âletlerinden birçoğunu gördük.

Buradan Sa adında küçük bir kasabaya, yolumuza devamla beş saat sonra Cave adında başka bir kasabaya, Cemaziyelevvelin başına raslayan Cuma günü Amboise şehrine geldik. Önceleri, eski Fransız kralları gelir, burada otururlarmış. Şehrin küçük bir kulesi ve bir de kral sarayı vardı. Şehrin önünde Luvr adında büyük bir nehir akıyordu. Bu nehri, üstündeki köprüden geçip, konaklamak için nehre karşı yapılmış bir eve girdik. Konağımıza gelirken, yolda güzel bir saray ve bahçe gördük. Bunların güzelliğini burada anlatabilmem imkânsızdır. Söylediklerine göre, burası şu anda İspanya Kralının eski defterdarının sarayı imiş. Azlolunan bu adam şu anda Paris'de oturuyormus.

Potya'dan ayrıldığımızdan bu yana güzel yapılı ve iç açıcı binalar görmeyi yürekten arzuluyorduk. Buradan ayrıldıktan altı saat sonra Luvr nehrini takibederek Bolova adında bir şehre geldik. Nehir kıyısındaki güzel ve iç açıcı kasabalarda o kadar çok saray vardı ki, sanki hepsi birbirine yapışık gibiydiler.

Luvr nehri de oldukça güzel bir nehirdir ve Garona'dan büyüktür. Bu nehirdeki coşkunluk ve güzelliği Garona'da göremedik.

Bolova şehri de Amboise gibi suyun iki yakasına yayılmış olduğundan, karşıdan karşıya ancak su üzerindeki büyük köprüden geçilebiliyordu. Sabahleyin yola çıkıp, karşı yakaya büyük köprüden geçerek vardık. Yolumuza devam ederek, altı saatte Mirloran adında küçük bir kasabaya geldik. Bu konağa gelirken, yolun ortasında pek güzel, iç açıcı bir kral sarayı yapılmış olduğunu gördük. Saray, pek hoş olan görünüşüyle altı kubbeli bir buhurdanı andırıyor, ince işlemeciliği bakımından da güzel bir çekmece saatına benziyordu. Sarayı, Fransuva I (Premier) adındaki Fransız kralı yaptırmış ve hâlen de Kralınmış. Saray görülmedikçe, anlaşılabilmesi mümkün değildir. Saray çevresinde yedi saatlik bir bölgeyi tahta duvarlarla çevirmişler ve yer yer kapılar koymuşlardı. Bizler bu kapılardan zaman zaman girip çıktık. Burası avlanma sahasıydı. Av yerlerinden geçerken bir sürü geyikle karşılaştık. Söylediklerine göre, bunlar, Kral'ın özel olarak baktırdığı hayvanlar olduğu için, buralarda hiç kimse avlanamıyormuş.

Daha sonra, Orlean adındaki küçük ve ünlü şehre geldik. Orlean, Fransa'nın oldukça ünlü şehirlerinden biridir ve aynı zamanda da eşsiz bir şehirdir. Loire nehri kaleyle varoş arasından, geçiyordu. Biz varoştan geçerken, köprünün üstünden nehrin karşısındaki kaleye geldik. Kalesi oldukça eskimiş olup, yok denecek kadar küçülmüştü, hatta topları bile yoktu. Anlaşılan, Paris'e yirmi saatlik bir yerde olduğu için, emniyeti bakımından pek bir kaygı duyulmadığından olacak, kalesine önem vermemişler. Kral'ın Şampanya denen alayı burada kalıyormuş. Bizi karşılamak için hepsi alay halinde selâma durmuşlardı. Atlı alayın ikinci alay kaptanı burada hizmetimize tâyin edilmişti. Alay ve kumandanları, ta bir saatlik uzaklıktan karşılamaya çıkıp önümüze düşerek bizi şehre getirdiler.

Şehir halkı, ileri gelenleri ve konsoloslarla diğer yerlerde olduğu gibi buluştuk. Bizi alıp getirdikleri odayı peri yüzlü kızlarla sanki bir Cin resim atelyesine döndürmüşlerdi.

Bir gün orada kalıp, ertesi Çarşamba günü tekrar yola çıktık. Altı saatte Thouari kasabasına, oradan da altı saatte Ettamps kasabasına geldik. Bu kasaba, şehir denilmeye lâyık geniş bir saha üzerinde kurulmuş, büyük bağ ve bahçeleri olan ve aynı zamanda «Paris'ın kileri» durumunda bir yerdir.

Buradan kalkıp tekrar yola çıktık, yedi saatte Sen nehri kıyısında Kurbil adında bir kasabaya geldik. Burası da oldukça güzel bir yerdi; hele Sen kıyısında bulunması güzelliğini bir kat daha arttırıyordu.

Sabah olunca tekrar çıktık. Nehir üzerine kurulmuş bulunan köprüden geçtik. Buradan geçmekte olan nehir aşağı yukarı Garona kadar vardı. Sen nehri kıyısında oldukça güzel saraylar ve bahçeler bulunuyordu. Dalları birbirinin içine girmiş ağaçlar, muhteşem ve insanı hayrete düşürücü bir görünüm içindeydiler. Bunları seyrettikten sonra dört saat kadar yol alarak Charenton kasabasının eteğinden geçip. Sen nehrine katılan Maria nehri yakınlarına geldik.

Bu nehrin üstündeki köprüden geçerek, bir saat kadar yol aldıktan sonra Cemaziyelevvel'ın 9. Cumartesi günü Paris yakınlarında bizim için hazırlanan saraya varmamız nasip oldu.

Kâtip Çelebi'nin türkçeye tercüme ettiği ünlü Atlas kitabında Charenton kasabası hakkında şöyle tuhaf bir hikâye anlattılar: Kasabada bir yer varmış, birisi orada bağırsa, o sesin aynı şekilde tam on üç defa tekrarlandığı, bizzat bağıranın kulaklarıyla işitilmekteymiş. Burada bu olayı birçok defa ısrarla sorduk, fakat bilen veya duyan kimse çıkmadı. Bize: «Böyle birşeyi katiyen duymadık, bilmiyoruz!» diye cevap verdiler. Ancak eskiden böyle bir yer vardı da zamanla kayboldu mu? Bu olayın Atlas'da niçin yazıldığını da bilmiyoruz.

Gittiğimiz sarayda bir hafta kaldık. Geceleri ve gündüzleri ziyaretimize gelen halkın kalabalığı o dereceyi bulmuştuki, bunu burada anlatmama imkân yok. Kadın ve erkeklerin asilzade olanlarının bazıları doğrudan doğruya, bazıları da kıyafetlerini değiştirerek yanımıza geldiler. Düğün gününde bile bu kadar kalabalığın toplandığını görmemiştik.

Bunlarda, adına protokol memuru dedikleri ayrı bir memuriyet vardır. Bu memurlar, yalnız elçilere «Hoş geldiniz» demekle, elçiyi alaya bindirmek ve Kral'a götürmekle görevliymişler.

Gelişimizin ikinci günü bu görevli gelip, Kral adına bize «Hoş geldiniz» dedi. iki gün sonra tekrar gelip: «Kralımız Pazar günü öğle vakti sizleri bekliyor. Sizin için hususi olarak hazırlık yapılmıştır. Selâmınıza durmak için de seçkin askerlerine süslü elbiseler giydirip alay düzenlemiştir. Sizi buradan alıp götürmek için Baş Mareşal görevlendirilmişti, fakat kendisi ata binemeyecek kadar ihtiyar, hasta ve aynı zamanda genç Kralımızın terbiyesiyle de meşgul olduklarından, sizler için İkinci Mareşal D'Estree görevlendirildi. İnşallah Pazar günü öğleden önce Kralın arabasıyla sizi alaya bindirmeğe gelir, kendileriyle Kral huzuruna gidersiniz.» dedi.

PARİS'E ALAY DÜZENLENİYOR

Karşılayıcılık görevi yapan protokol memurunun bu işle yakından ilgilenen bir arkadaşı ertesi gün gelip: «Alayınızın düzenini öğrenmeğe geldim. Ata

binecek kaç adamınız var, buna göre Kral ahırından mükemmel atlar getirelim. Kaç yedek çekilecektir? Ve nasıl bir alay yürütme niyetindesiniz, bize bildirin, biz de ona göre hazırlık yapalım.» dedi.

Biz beraberimizde beş at getirmiştik. Bu durumda yedi yedeğin tamamlanabilmesi için iki at gerekiyordu. «Bunlardan birine biz bineceğiz, diğer yedekleri çekmek için de altı tane at lâzımdır. Ayrıca yanımızdaki kırk sekiz askerin binmeleri için de mükemmel atlar gerekiyor.» diyerek, ihtiyaçlarımızı bir liste halinde görevli memurun eline verdik.

Pazar günü, yanında yedeklerle, daha önce bizi karşılamaya gelen Kral mîrahurlarından Mösyö Conbard gelip hepimize birer at dağıttı. Divan Efendisi olan oğlumuz için süslü yularlı bir kısrak, Kethüdamıza da mükemmel bir at, diğer maiyet halkımızın da. rütbelerine göre uygun, mükemmel atlar dağıtıldı. Biraz sonra Mareşal D'Estree, Entroduktor'la Kral arabasına binmiş olarak geldiler. Biz de, kendilerini karşılayarak saygı gösterdik

«Kralımız kendi arabasını sizin için gönderdiler. Diğer devlet büyükleri de. yine size bir ikram olması için kendi arabalarını gönderdiler.» diyerek, yüze yakın güzel ve süslü arabayı bize takdim ettiler.

Biraz sonra, ikinci Entroduktor: «Tam vaktidir, izninizle alayı yürütmeye başlayalım.» dedi ve hep birlikte kalktılar.

En önde, Kral'ın kendine mahsus atlı askerlerinden meydana gelen bir alay yürüdü. Ardından, bir kısmına kürk giydirip ellerine tüfek verdiğimiz adamlarımız atlara binmiş olarak yürüdüler. Başka bir grup adamımıza da kerrake giydirip ellerine mızraklar verdik, diğerlerinin ardından onları yürüttük. Arkalarından, ağa sınıfına mensup sakallılar, onların arkasından İmam Efendi ve Kapıcılar Kethüdası, onların arkasından da oğlumuzla Kethüdamız yanyana yürüdüler. Arkalarından, altı adet yedek ağır kesmelerle süslü ve eğerlenmiş at çektirilip. Kral'ın Ahırcıbaşısı'yla Tercümanı yürüdüler. Onların arkasından da biz, divan kilimi ve abasıyla eğerlenmiş bir ata bindik, sol yanımızda Mareşal, sağımızda Entroduktor

olduğu halde yola koyulduk. Hemen arkamızdan da birer alay atlı dizilip bunların arkasından da gönderilen arabalar sırasıyla harekete geçtiler.

Paris'ın sokakları oldukça geniştir. Yanyana beş-altı arabayla gitmek mümkündür. Böyle olduğu halde, halkın bizi görmek için meydana getirdiği kalabalık yüzünden, bazı yerlerde ancak üç atlı yanyana gidebiliyorduk. Yanımıza altı Çukadar almıştık, onlar iki yanımızda yürüyememişler, mecburen önümüze düşmüşlerdi. Sokak kenarlarında atlı ve yaya askerler iki sıra halinde, halkta birbirlerinin üstüne onar, on beşer kat halinde bizi seyir için dizilmişlerdi. Bize, güya şehirde oturan bütün halk alayı seyretmeğe gelmişler gibi göründü.

Paris'te evler genellikle dörder, beşer kat halinde olup, pencereleri sokağa bakmaktadır. Biz alayla geçerken, hemen her pencere içine alabileceğinden çok sayıda insan yığılmıştı. Halk aslında Osmanlı görmediğinden, bunlar nasıl adamlardır, diye sırf merak yüzünden böyle kalabalık meydana getirmişlerdi. Hatta Kral ve Kral bakıcısı, Devletin Vasî'si olan Dük d'Orleans, diğer bütün devlet ileri gelenleri ve şehir sosyetesi bizi seyretmek için bir eve toplanmışlardı..

Bizlerse, buraya deniz yoluyla gelmiş bulunduğumuzdan, gereği gibi alay düzenleyememiştik. Böyle olduğu halde, Allah'ın yardımlarıyla, ev sahiplerimiz: «Paris şimdiye kadar böyle bir alay görmemiştir» diyerek samimi kanaatlerini itiraf ettiler.

Yukarda anlattığım düzen içinde bizim için hazırlanan eve indik. Yolda selâma duran askerler de aynı düzen içinde misafir kalacağımız evin önünden geçtiler, geçit bitince bizimle birlikte eve kadar gelen Mareşal de vedalaşıp ayrıldı.

Yine kadın ve erkekler, kimi ziyaret, kimileri de bizi seyretmek için kalabalık gruplar halinde içeriye, yanımıza geldiler, özellikle nasıl yemek yediğimizi merak ediyorlar ve görmek istiyorlardı. «Filân kimsenin kızı veya falanın karısıdır, siz yemek yerken, seyretmek için izninizi rica ediyorlar.» dîye çeşitli haberler geliyordu. Bunlardan birçoğunu geri çeviremiyor, mecburen yanımıza gelmelerine

izin veriyorduk. Perhiz vakitlerine rastladığı için kendileri yemek yemiyorlar, sofra kenarına geçip bizi seyrediyorlardı. Böyle bir duruma hiç alışık olmadığımız için bize çok ağır geliyordu; sadece hatırları kırılmasın diye sabrediyorduk. Onlarsa, yemek yenirken seyretmeyi âdet haline getirmişler. Meselâ Kral yemek yerken onu seyretmek isteyen, gidip izin alırmış. Bunlarda âdet böyleymiş. Kulağımıza kadar gelenler arasında bundan daha garip olanı ise şuydu: Kral, yatağından nasıl kalkar, nasıl giyinir, bunu seyretmeye giderlermiş. Bu yüzden bize de buna benzer bazı teklifler yapmakla bir hayli canımızı sıktılardı.

KRALLA GÖRÜŞME HAZIRLIKLARI

İki gün sonra yine Entroduktor gelip: «Cuma günü Kralımız sizi bekliyorlar, inşallah gelirsiniz, ikram olsun diye sizin için Prens Lanbsic'i görevlendirmişlerdir. Onunla birilikte geliriz ve yine eskisi gibi beraberce gideriz. Şu güne kadar, buraya gelen elçilerin hiç birinin hizmetine Mareşal veya Prens verilmemiştir. Kralımızın size ayrı bir sevgisi olduğundan, bu sevgiyi açıkça göstermek istiyor.» diyerek bol bol iltifatta bulundu. «Ayrıca öncekinden daha muhteşem bir alay düzenlenmiştir. Nâmei Hümâyun'u teslim edince, cevabını Lala verecektir. Huzuruna girip çıkışınız sırasında Kralımız ayakta duracaklardır. Sizler de, bu dostluğa ne gibi bir karşılığı lâyık görüyorsanız, lütfen onu yapın.» dedi ve gitti.

Cuma günü Prens Lanbsic'le Entroduktor birlikte geldiler. Alayı yine eskisi gibi düzenlediler. Bu kez adamlarımızın ellerine tüfek ve mızraklar vermedik. Sadece Oğlumuz, Divan Efendisi makamında olduğundan Nâmei Hümâyun'u onun eline verdik. Onun için dizgini kıymetli taşlarla süslü bir kısrak getirmişlerdi. Oğlumuzu önümüze alıp, kendimiz de kâtibî destâr, ferace ve samur kürkle, divan takımı ve kilimle eğerlenmiş kendi atımıza

binerek, Prens Lanbsic sağımızda, Entroduktor solumuzda olduğu halde yola çıktık.

Kral askerini bize seyrettirmek için çevredeki bazı kışlalarda bulunan piyade ve süvari alaylarına yeni elbiseler giydirmiş olduğu halde, buraya getirmişler. Aşağı yukarı otuz binden fazla asker hazırlanmış, konakladığımız evden ta Kral sarayına kadar dizilmişlerdi. Gördüğümüz askerler, oldukça bakımlı ve temiz giyinmişlerdi.

Kral sarayına bahçe tarafından girdik. Bahçe içindeki alayların birine beyaz at, diğerine siyah at vermişlerdi. Burada bizi karşılamak için getirtilen iki alay memleketteki bütün askerin en değerlisiymiş. Bu alayların askerleri, sadece azilzâde ve beyzâdelermiş. Kral'ın özel askerleri olan bu alayın gerek atları, gerekse elbiseleri oldukça temizdi.

Saray kapısının merdivenine yanaşıp attan indik, içeri girdiğimizde biraz dinlenmek için sağ tarafta bir odaya aldılar. Bu oda Kral kethüdasının odasıymış. Adına Mösyö Leduc diyorlar. Kendisi Kral'ın yakın akrabasıymış. Bir süre dinlendikten sonra kalkıp merdivenden yukarı çıktık. Her kata çıktığımızda, devlet ileri .gelenlerinden birisi bizi karşılıyordu. Böylece Divanhane kapısına kadar geldik. Halkın kalabalığı öyle bir haldeydi ki, karşılamaya gelenler çevremizi aldıklarından, bin bir güçlükle yolumuza devam edebiliyorduk. Divanhane tapısından on iki adamla ancak geçebildik. Kral tahtının iki tarafına, aynen düğün evlerinde olduğu gibi, birbirinden yüksek birkaç yüz sedir koymuşlardı. Ülkede ne kadar zengin karısı varsa, Kral'ın akrabalarıyla birlikte buraya toplanmışlar, hepsi mücevherlerle süslü pırıl pırıl elbiseler içinde sedirlere oturmuşlar, bizleri bekliyorlardı.

KRAL'IN HUZURUNDA

Biz girince içerde olanlar ayağa kalktılar. Kral'ın yanına yanaşınca, o da ayağa kalktı. Nâmei Hümâyun'u önümüzde tutuyorduk. Elimizi göğsümüze

koyup, Padişahımızın kutlu mektubunu elimize alıp yanaştığımızda selâm verir biçimde: «Şevketli, azametli, heybetli ve yüce İslâm Padişahı, velinimetim, Sultan oğlu Mehmed Han Hazretlerinin oğlu, Efendim Sultan Ahmed Han Hazretlerinin kıymetli mektuplarıdır.» diyerek eline teslim ettim. Daha sonra Veziriazam'ın mektubunu alıp: «Bu da devletli, saadetli Veziriazam ve Muhterem Damat İbrahim Paşa Hazretlerinin yüce mektuplarıdır.» diyerek, bunu da yine eline verdim. Sözlerime devamla: «Bu iki devlet arasında eskiden beri yürürlükte olan sağlam dostluğu daha da kuvvetlendirmek ve değerli Fransa Kralına olan sevgi ve saygılarını açıkça göstermek için Efendim beni elçilikle gönderdiler.» dedim.

Kral, henüz on bir yaşını tamamlayıp on iki yaşına basmıştı. Yüzü oldukça güzel olan Kral sanki elmaslar içinde yüzüyor, altın sırmalı elbiseleriyle de ortalığı aydınlatıyordu. Kendisi cevap vermedi, Lalası olan Mareşal De Villerdi cevap verdi: «Yüce ve değerli Osmanlı Padişahı Hazretlerinin mektuplarından ve elçiliğe sizlerin gönderilmiş olmasından, yüce Kralımız son derece memnun olmuşlardır.»

Vasi olan Dük d'Oreans Kral'ın yanında, diğer akrabaları da sağ ve solunda ayakta duruyorlardı Sonra tekrar önce elimizi başımıza, birkaç adımdan sonra göğsümüze koyup, veda ederek ayrıldık. Merdivenden inip binek taşında atımıza bindik ve aynen geldiğimiz şekilde, halkı ve askeri seyrederek geriye, misafir kaldığımız eve geldik.

Bugün günlerden Cuma ve aynı zamanda Nevruz günüydü.

Kral'ın oturduğu sarayın kapılarında, zabitleriyle birlikte, yüz kişi devamlı olarak nöbet tutardı. Bu nöbetçilere «süvis» diyorlar. Bunlar, Fransa ile Avusturya arasında yaşayan tuhaf bir millettir. Kendilerini para karşılığında kim kiralamak isterse onlara kiralanırlar. Oldukça sert mizaçlı bir kavim olduklarından, genellikle bekçilik yaparlar. Hatta onlarla ilgili şöyle bir hikâye de anlatıyorlardı: Süvis'ın birini kumandanı Versay'da bahçe kapısına koyup, içeriye sakın kimseyi bırakma, diye de tembih etmiş. Biraz sonra bahçeye, gezinmek için Kral gelmiş, süvis kapıya süngüsünü dayayıp: «İçeri kimseyi salmamak için bana emir verildi» demiş. Kral buna karşı: «Ben Kralım!» deyince:

«Güzel ama bana sıkı sıkıya tenbih edilmiştir.» der. Kral biraz altın verince: «Beni parayla kandırıp sopa yedirmek ve namusumla oynamak mı istiyorsunuz?» demiş.

Bu askerlerin on ikisini, başlarında bir onbaşı olduğu halde, kapıyı beklemek için görevlendirmişlerdi. Gerçi çok güzel hizmet ediyorlardı, fakat kendilerine ne emredilmişse, bu emredilen şeyden kıl payı ayrılmıyorlardı.

Ertesi gün. Kral için hazırlamış olduğumuz hediyeleri gönderdik. Vezir teslim alarak: «Biz gereken yere götürürüz» demiş. Takdim ettiğimiz hediyeler şunlardı: Üstü ve takımları kilimle döşenmiş, son derece kıymetli, renkli sırmalarla işlenmiş, beyaz diba kesme süslü, üzengisi gümüşle donanmış bir Midilli, bir tane de yelkendest. Okları ve yayları oldukça değerli, kendisi süslü ve sırmayla işleme küçük bir okluk. Dokuz top dibayi Rûmi, altı top Hindî ağabâni. Bir takım kürk sekiz şişe de halis koku.

Vasi'nin de merasim gereğince, kendisiyle elçileri buluşturucu entroduktor'u varmış. Birkaç gün sonra gelin: «Vasi yarın sizi davet ediyor, inşallah, ben sabah gelir sizi alırım. Fakat halkımız sizi seyretmeğe can atıyor, bunun için atınıza binip de öyle gelseniz, hepimizi sevindirirsiniz.» diyerek gitti.

Sabah olup entroduktor geldiğinde, biz de aynen Krala gittiğimiz, şekilde atımıza bindik. Adamlarımızın binmeleri için de ayrıca atlar getirmişlerdi. Maiyet halkımızla birlikte hepimiz atlara binerek, yine önceki gibi alayla yola koyulduk. Askerin atlı alayı önümüze düştü, yollarda da bölük bölük askerler selâm duruyorlardı. Saraya gelince binek taşına yanaşıp attan indik. Kethüda ve Kral entroduktor'u tarafından karşılandık. Adamlarımız atlarından inip çizmelerini temizleyinceye kadar Kethüdanın odasında dinlendik, biraz sonra kalktık.

Vasi'nin sarayı oldukça süslü ve büyük olup, birbirinden geçme, baştanbaşa yaldızlı Divanhaneler ve odalarla doluydu. Halk yine önceden olduğu gibi toplanmış, büyük bir kalabalık meydana getirmişti. Vasi, son taraflardaki Divanhanesinde iskemle üzerinde oturmuş, saray âdetlerine uyarak divan düzenlemişti. Bizi görünce ayağa kalktı ve ileri üç adım atarak yanımıza

yaklaştı. Başındaki şapkasını çıkardı. Biz de usûle riayet ederek, elimizi göğsümüze koyup:

«Vaktiniz hayırlı olsun» dedik, İbrahim Paşa'nın mektubunu elimize alıp: «Yüce ve kıymetli Veziriazamımız, Muhterem Damat İbrahim Paşa Hazretlerinin kıymetli mektuplarıdır.» diye takdim etiğimizde, elini uzatıp doğrudan doğruya aldı.

«Uzun bir kara ve deniz yolculuğu yaptıktan sonra, elhamdülillah, sizin gibi değerli bir kişiyle karşılaşıp görüşmemiz mümkün olunca, yolda çektiğimiz bütün zahmet ve sıkıntıları unuttuk.» diyerek kendilerine iltifatta bulunduk. Gerçi Tulon'dan bu yana yaptığımız kara yolculuğunda çektiğimiz zahmetler anlatılmaya kalkılsa dokuz katlı gökyüzüne sığmayacaktı. Bizim sözlerimize karşı o da bize: «Mutlu Veziriazamınızın mektuplarından ve sizin gibi değerli bir kişiyi elçilikle buraya göndermesinden; ayrıca sizlerin buraya iki ülke arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmek için gelişiniz bizim Vasiliğimize rastladığından çok memnunum.» diye cevap verdi.

Daha sonra kendisiyle vedalaşıp sarayından ayrıldık.

O gün hava biraz sıcaktı. Halkın kalabalığından güçlükle yürümüş, dolayısıyla biraz da yorulmuş ve bitkin düşmüştük. Bu yüzden arabamıza binip doğruca konağımıza geldik.

Ertesi gün, vezir mevkiinde olan Archeveque de Chambrai'ye gidip onunla görüştük. Bize kahve, şekerleme ve şerbetler getirip ikramda bulundular.

Bunların birkaç tane vezirleri bulunmaktadır. Bunlara minister diyorlar. Rütbe bakımından Mareşallerden ve Dukalardan daha aşağıdırlar. Her birinin ayrı görevleri vardır. Biri diğerinin işine katiyen karışmaz her biri üzerine aldığı görevi yapmakla memurdur.

Yukarda adı geçen kişi dışişleri bakanıydı. Savaşa karar vermek, barışı sağlamak, ticaret işlerini düzenlemek, gelen elçilerle görüşmek, anlaşmalar yapmak, başşehre gelen elçilerin azil ve tâyinleriyle ilgilenmek onun görevleri arasındaydı. Dışişleri bakanı, aynı zamanda Vasi'nin çok yakını ve

gözdesiydi. Ghambrai kalesinin piskoposu olup, âsi bir papaz idi. Başpiskopos derlerdi, tek başına hâkim ve hürdü.

Biz bu bakana davet olunduğumuzda, «Sonra biz de kendilerine gideriz» diye tercüman haber getirmişti. Ertesi gün vezir için hazırlamış olduğumuz hediyeleri kendilerine sunduk. Hediyelerimizi şu eşyalar meydana getiriyordu. Vezire yakışacak bir şekilde donatılmış mükemmel bir at. Altı top dibâyı Rûmi, bir kakum kürk ve dört top Hindî ağabâni ve üç adet sofra havlusu, altı şişe de halis koku. Hediyelerimizi Kethüdamızla göndermiştik.

Deniz kumandanı olan Mösyö Kont de Toulouse de yardımsever Vezirimizin mektupları vardı. Birkaç gün sonra Kral'ın Lalası olan Mareşal Devillerau'ya gidip emanetimizdeki mektubu verdik. Bize ellerinden geldiğince ikram ve hürmette bulundu.

Bu adam, küçük Kralı kendi terbiyesine almış yaşlı birisiydi. Kralı'ın sarayında yatar kalkar, Kral'ın yanından bir dakika ayrılmazdı. Biz kendileriyle yalnız başımıza sohbet ederken, Kral'sa bizi perde aralığından gözetliyordu. Ara sıra mesire yerlerine dolaşmağa gitmek istiyorduk. Fakat deniz yoluyla gelmiş olduğumuzdan, atlarımız yoktu, bu yüzden büyük güçlük çekiyorduk. Çünkü yanımızda sadece üç at getirmiş, bunlardan birini de Vasi'ye vermiş, geriye iki tane kalmıştı. Nihayet bir ay geçtikten sonra iki tane araba temin edebildiler. Bundan böyle gerektikçe onlara binmeğe başladık.

KRAL'LA BİRLİKTE AV PARTİSİ

Birkaç gün sonra yanımıza gelip; «Kral ava çıkacaktır, seyretmeye gelirseniz çok memnun kalırdınız. Eğer gelmek istiyorsanız, yanınızdaki adamlarınızın binmeleri için atlar gönderelim.» dediler. Biz de, herhalde güzel bir şey göreceğiz, diyerek gitmeyi kabul ettik. Çağırılan gün kendi atlarımızı yedeğe alıp arabayla yola çıktık. Şehrin bittiği yerde Kral'la karşılaştık, onlar da bizi bekliyorlarmış. Kral, arabasından inip Midilli

kadar küçük başka bir ata bindi, etrafını altı tane asker sardı, Biz de arabadan çıkıp, atımıza bindik ve Lala ile yanyana yürümeğe başladık. Kral önümüzden gidiyordu. Ağaçlı bir yoldan geçtik ve yemyeşil bir sahaya geldik.

Bizimle birlikte kafileyle gelen halk çekilip kenera durdular. Kral'ın avcıları şahin, doğan, sungur, seyfi ve balaban gibi kuşları boğazlarına ipler takarak getirmişler. Bu kuşlar, hemen hiç görülmemiş, çok güzel kuşlardı. Bazılarını salıyorlar, tekrar yakalıyorlardı. Bazen tavşan salıp, seyfilere yakalatıyorlar, bazen turna, bazen balıkçı, kartal veya karakuş salıp, bunları seyretmekle vakit geçirdik. Biz Lala ile konuşup sohbet ederken. Kral da bizi seyretmeyi avı seyretmeye tercih etmiş olacak ki, gözlerini bizden ayırmıyordu. Az sonra av bitti, biz de geriye eve geldik.

Birkaç gün sonra Mösyö Kont de Toulouse gelmiş. Gidip kendileriyle görüşerek, Veziriazamın emaneti olan mektubu verdik. Söylediklerine göre bu adam, Büyük Kral'ın gayrı meşru oğluymuş. Rütbesi büyük, kendisi de gözde bir kişi olduğundan, halkın gözünde Kral varislerinin en değerlilerindendi.

Kendilerine gittiğimizde bizi merdiven başında karşılayıp, geri dönerken de arabaya bindiğimiz yere kadar uğurlamıştı.

Bir iki gün sonra Lala, yanında oğluyla birlikte bizi ziyarete geldi. «Kralımız sizi görmeyi çok istiyor, mümkün olsaydı bizimle gelecekti.» dedi.

İki gün sonra Mösyö Kont de Toulouse ziyaretimize gelerek bizimle görüştü. Elçileri Kral'la görüştürmekle görevli Entroduktorları iki tane olup, biri büyük, diğeri küçüktür. Küçük Entroduktor davetimize gelmiş, bizimle birlikte giderek Büyük Entroduktor M. Kont de Toulouse'yi karşılamıştı. Bizimle birlikte hem karşıladı, hem de uğurladı. Bu adam aynı zamanda şehzade olduğu için, büyük bir tören yapmaya lüzum duymuşlardı.

Birkaç gün sonra Kral sarayı yakınlarında geniş ve iç açıcı bir meydanda Kral'ın gezinti yapacağını haber verdiler. «Kral bu meydanda arabasıyla biraz dolaşacaktır. Ayrıca, şehrin zengin ailelerinin kadın ve kızları da

gelecek, o meydanda Kral'ı seyredecekler. Eğer gelirseniz pek memnun kalacaksınız. Hem Kralımız da sizleri görmeyi çok istiyor.» dediler.

Paris halkı hayatlarında müslüman görmedikleri için, Osmanlı elbiselerini de bilmiyorlar, bu yüzden bize hayran hayran bakıyorlardı. Bizim giyim-kuşam ve hareketlerimizi anlattıkça. Kral sevinip duruyormuş. Kendisi küçük olduğundan, bizi görmek ve eğlenmek istiyormuş. Fakat açıkça bizi bunun için çağırmaları âdetlerine aykırı olduğu için, başka yollarla çağırıp Kral'ın arzusunu yerine getirmeye çalışıyorlardı. Kral bir gün bu meydana çıkacak olmuş, bize hemen haber getirdiler. Biz de mecburen arabaya binip Kral bahçesi önündeki meydana geldik. Geldiğimiz meydanda tam beşaltı yüz araba Kralı bekliyordu.

Kral'ın bu meydanda gezip dolaşması için, Lalasıyla birlikte içine oturabilecek, altın yaldızlı, oldukça da güzel bir arabası burada onları bekliyordu. Bizim bindiğimiz arabayı da o arabanın yanına getirdiler. Dizginleri salıp yanlarına yaklaştık. Tam bu sırada Kral da Lalasıyla beraber yanımıza gelip, bakışlarıyla bize iltifat ederek bahçede bekleyen özel arabaya bindiler. Biz de araba içinde ayağa kalkarak yapılan iltifata karşılık verdik. Bizim araba da onların arabasının yanında olduğu halde hep birlikte dolaşmağa başladık. «Cour» adını verdikleri meydan, büyük, güzel ve yemyeşil bir saha olup, göğe uzanan ağaçlarla doluydu. Ağaçlar belli ölçüler içinde dikilmiş olduklarından, hemen hemen hepsi eşit boyda idiler. Seyredilmesi çok güzeldir. Aynı boydaki bu ağaçlar arasında dörtbeş defa dolaştık. Çevremizdeki arabalar ise, peri yüzlü, gümüş ve gül yanaklı güzellerle doluydu. Onlar da bizimle birlikte dolaşıyorlardı. Sadece onları seyretmek bile insana başka bir ferahlık veriyordu. Akşama kadar bu şekilde dolaşıp, gece misafir kaldığımız eve döndük.

Daha sonra Lala Mareşal bize gelerek: «Kral askerinin savaş sırasında nasıl bir düzen içinde savaşa girdiklerini görmek ister misiniz?» diye sormuştu. Bu soruya karşı biz de olumlu bir cevap vermiştik. «Yarın, Kral, askerini seyretmeğe çıkacaktır» diye bir ara Mareşal haber gönderdi. Biz de ertesi gün yola çıktık, iki tarafı ağaçla kaplı bir yoldan geçerek, zümrüt gibi yemyeşil bir alana geldik. Piyade askerleri bayraklarını açıp göz

alabildiğince, beş altı saf halinde dizilmişler. Kral'ın akrabası olan prenses ve düşeslerin topluca bulundukları yere biz de yanaştık. Vasi, yanında oğulları, birkaç Mareşal ve bazı devlet büyükleriyle geldiler. Biz de ata binip, kendileriyle at üzerinde görüşerek, karşılıklı hal ve hatır sorarken Kral da Lalasıyla birlikte geldi; onlar da atlara bindiler. Lala bizi yanına aldı, birlikte yol almağa başladık, önümüzde giden Kral, askerleri seyrederek ta sıranın sonuna kadar gitti. Biz de peşindeydik. Daha sonra geri dönüp, safların ortasına geldiğimizde Kral bir tepeye çıktı; biz de yanında olduğumuz halde atbaşları askere dönük bir şekilde durduk.

Sonra meydan açıldı, Baş Kumandan at sürüp bizimle asker arasında atbaşı çekerek askere doğru döndü. Dört davul sağda, dört davul solda biraz uzakça yerde durdular. Kumandan mendilini çıkarıp bir defa sallar sallamaz davullar çalmaya başladı. Bu arada asker de birden şekil değiştirdi. Mendili bir daha sallayıp davulları vurdurunca, askerler tekrar başka bir şekle girdiler. Her mendil sallama ve davul vuruşunda askerler şekilden şekle giriyorlardı. Yapılan her işarette bazen tüfeklerini kollarına alıp yere çöküyor, bazen ayağa kalkıyor, bazen de sağa sola dönüp duruyorlardı.

Aşağı yukarı bir saat kadar askerlerin hareketlerini seyrettikten sonra geriye dönüp yine eski yerimizde durduk. Askerler, bayrakları ellerinde, alaylar halinde önümüzden geçtiler. Geçit töreni tamamlandığında Kral'a veda edip ayrıldık, kaldığımız eve geldik.

ASKERÎ HASTAHANEYİ ZİYARET

Askeri gösterilerden bir iki gün sonra, savaş işleriyle görevli bakan Minister de la Cycre ziyaretimize geldi, kendisiyle görüştük. Sohbet sırasında bize: «Bizim burada yaralı ve hasta askerimizin tedavi ve bakımı için ayrı bir saray vardır. Bu saray görülmeğe değer niteliktedir. Sizi orayı da görmeniz için davet ediyorum. Çok memnun kalacağınızı şimdiden ümidediyorum.» dedi. Biz de bu daveti kabul ederek, ertesi gün çağırılan yere gittik.

Öncekiler gibi burada da büyük bir kalabalık toplanmıştı. Bunların arasında şehrin isim yapmış ünlü kadınları da bulunuyormuş. Bir sürü yiyecek ve şekerlemeler hazırlamışlar; öyle yüce bir meclis kurmuşlar ki burada anlatabilmeme imkân yok. Kırk, elli tane çalgıcı, oraya mahsus, hiç görmediğimiz, değişik şekilde sazlarla yemek boyunca, burada anlatamayacağım kadar güzel nağmeler çaldılar. Bol bol eğlendik.

Daha sonra kalkıp sarayı görmeye gittik. Ev sahibi önümüze düşerek, bizi orada yatmakta olan hasta askerlerin tedavi edildikleri salona götürdü. Yataklarda yatmakta olan beş altı yüz kadar hasta gördük. Doktorlar ve tedavi için gerekli olan bütün âletler yanlarında hazır duruyordu.

Bu bölümün dolaşılması bittikten sonra Eczahanelerine götürdüler. Burası ise, birkaç bin billur yuvarlak şişe, binbir çeşit ilâç, hücrelere konmuş türlü türlü havan, elek ve ecza ile ilgili âletlerin toplanmış olduğu bir yerdi.

Daha sonra ekmek fırınlarına uğradık. Burada pişmiş olarak birçok ekmek vardı. Bunların arasında hem birinci kalite has ekmek, hem de ikinci kalite ekmek bulunuyordu. Fakat ikinci kalite ekmekler de bembeyazdı.

Oradan mutfaklarına götürdüler, burada mutfak eşyalarını seyrettirdiler. Çarkla dönen kebap şişleri vardı; koyunları bütün olarak geçirmişler, pişiriyorlardı. Çorba pişirmek için de ocaklara birçok kazan koymuşlardı. «Buradakilerin yemek vaktidir, seyrediniz.» dediler. Hatırları için durduk. Yemek için özel olarak koğuşlar yapmışlar, her koğuşta ikişer sıra sofra kuruluydu, her birine ikişer yüz adam oturmuştu. Her dört adamın önüne büyük bir parça kebap, bir miktar çorba, dört ekmek ve dört bardak şarap koymuşlardı. Ayrıca hizmetle uğraşan adamlar vardı. Bize bunları seyrettirip, eşyalarını gösterdiler. Görünüşte, gözümüze iyi bir düzen çarptı. Burada iş yapamayacak durumda olan aşağı yukarı üç bine yakın adam vardı.

Hastahanenin bulunduğu saray oldukça büyük ve üç kat üzerine kurulmuş bulunan kârgir bir bina idi.

Saray yakınlarında, yüksek kubbeli, yaldızlı bir kilise vardı. Yaldızla boyanmış tuhaf resimlerle süslenmişti. Tabanı da somaki mermer düşeliydi.

Kilisenin ayrıca büyük paralar harcanarak yapılmış büyük bir erganunu vardı. Biz kiliseyi seyrederken, içerden çok güzel nağmeler çıkıyordu. Adını bile duymadığımız bu çalgıyı da burada gördük.

TEKRAR KRAL'IN SARAYINDA

Birkaç gün sonra Lala Mareşal bir ziyafet düzenledi, buna bizi de davet etti. Düzenlenen ziyafet Kral'ın sarayında olacağından kalkıp oraya gittik. Bize büyük ikramda bulundular.

«Kralı görmek ister misiniz?» diye sordular. Biz de: «Memnuniyetle» diyerek kabul ettik «Yemek hazırlanıncaya kadar size Kralımızı seyrettirelim.» diyerek elimizden tutup götürdüler.

Kralı yine, daha önce Padişahımızın mektubunu takdim ederken karşılaştığımız Divanhanede bulduk. Yanında birkaç beyzade olduğu halde geziniyormuş. Bizi Lalasıyla beraber görünce, hemen yanımıza geldi, böylece kendisini yakından görmek kısmet oldu. Kendileriyle oldukça tatlı sohbetler yaptık. Kral, biz konuşurken, sırtımızdaki elbiselerimizi ve belimizdeki hançerimizi dikkatle seyretti.

Lala Mareşal: «Kral'ımızın yüz güzelliğine ne dersiniz?» diye sorunca «Maşallah, Allah kötü nazarlardan korusun!» dedik. «Kendisi henüz on bir yaşında, dört aylıktır. Şimdi bu boyu bosu ile nasıl güzel değil mi? Hem saçları da takma değil, bakın!» diyerek, tutup Kral'ın arkasını bize doğru çevirdi. Biz de o sünbül saçları okşadık. Saçları sırma teller gibi belinden aşağı dökülüyordu. Lala Kralı tekrar tutup: «Yürüyüşü de güzeldir, şöyle bir yürüyünüz de görsünler!» dedi.

Bunun üzerine Kral da ta Divanhane ortasına kadar köpek gibi yürüdü, sonra tekrar geri döndü. Sonra: «Daha hızlı hareket et, koştuğunu da görsünler!» deyince. Kral tekrar koşmağa başladı, Divanhane ortasından

geri döndü. Mareşal: «Beğendiniz mi?» diye sorunca; «Yaratıcıların en yücesi ve en mükemmeli olan Allah mübarek etsin!» dedik.

Daha sonra Kralla birlikte. Divanhanede asılı duran acayip resimleri seyretmeye koyulduk. Bize bazı tabloları, «Bu filânındır» diye tarif ediyordu. Oradan kendi odasına götürdü, odadaki bütün eşyaları teker teker gösterdi. Kendi yatağını, hocadan okuduğu yerleri de gösterdikten sonra vedalaşarak dışarı çıktık.

Dışarı çıktığımızda yemek hazırlanmış, sofra kurulmuştu. Sofranın hazırlanması için oldukça fazla masraf yapıldığı anlaşılıyordu.

Yemekten sonra: «Kral'ın mücevherlerini seyreder misiniz?» dediler. Biz de: «Hazzederdik» dedik. «Buyurun gidelim.» deyip, elimizden tuttular. Yine Kral'ın odasına girdik, bu defa Kral ayakta duruyordu. Hazinedarlar, hazinedeki bütün mücevherleri odanın içine yaymıştılar, hepsini ayrı ayrı seyrettik. Önce üç kat takım halinde elbise gördük. Biri inciyle, rengârenk lâl ve yakutla, diğer biri de inci ve elmas taşlarla süslenmişti. Bu inciler fındık büyüklüğünde olup hepsi aynı büyüklükte ve bembeyazdılar. Yakutlarda aynı şekildeydiler. Elbiselerin biride sırf elmasla süslenmişti. Elmasların her biri düğme büyüklüğünde, hiçbir yerde bulunmayan, hoş görünüşlü mücevherlerdi. Birde iki sıra halinde başka bir inci gördük, bunlar da küçük Hindistan Cevizi büyüklüğündeydiler. Bunu, tahtına oturduğu zaman Kral'ın omuz başına asıyorlarmış. Bizim ilk buluşmamız sırasında da asılıydı. Bu gördüklerimiz, oldukça pahalı mücevherlerdi.Ayrıca bir kutu içinde bir «Dürri yetim» varmış, bunun hiçbir yerde eşi ve benzeri yokmuş. Bu mücevher o kadar yuvarlaktı ki hakiki bir küreden ayırdedilemezdi. Hem oldukça beyaz, berrak ve deliksizdi. Bir ayna üzerine konulduğunda, yerinde durmuyor, sürekli hareket ediyordu. «Yuvarlanan inci» dedikleri nesne meğerse buymuş.

Bu elmaslar arasında daha değişik bir sarı elmas gördük, adına «cevheryân-ı zeyni» (süs eşyası) diyorlar. Çok kıymetliymiş. Bundan başka, bir kutu içinde üç köşeli lâcivert bir elmas gördük. Bu mücevher de oldukça büyük olup , taştan meydana geliyordu. Başka bir tarafta, baş parmak

uzunluğunda, dört köşe traş olunmuş gök renkli bir yakut gördük. Başka bir yanda kısa bir süre önce İngiltere Kralından altı bin kese akçeye satın alınan bir elmas daha gördük. Bu elmas, ortası dört köşe , iki yanı kubbeli, üzerine emek sarfedilmiş, beyaz renkli, berrak, güzel bir sanat ürünüydü. Fiatı, kendi paralarıyla yüz otuz kırat imiş. Cevizden biraz büyükçeydi.

Biz bunları seyrederken, Kral, eline aldığı bazı mücevherleri elimize verip bize gösteriyordu. Bu sırada Lala Mareşal Kral'a sordu: «Bu mücevher kimindir?» Kral «Kimin olsa gerek, elbette benimdir!» diye cevap verdi. Mareşal «Yok, bunlar senin değil, tâcındır» dedi.

Bunlardaki adet ve gelenekler, Kral büyüyüp de bulûğ çağına gelmeden başına taç giydirmeye müsaade etmezmiş. Bu yüzden, Kralın hükmetme dâiresi de sınırlı olur, güvenilir birini yanına Vasi tayin etmekle bu işi hallederlermiş. Devlet işlerinide aşağı yukarı Vasi tayin edermiş. Bunun da büyük amcası Dük d'Orleans Vasi olmuştu. Daha sonra Vasi'nin yukardaki sözleri söylemekteki gayesinin, «Sen bulüğ çağına gelip başına taç giymeden, bu mücevherlere sahip olamazsın!» diyere, terbiye etmek olduğunu söylediler.

Görülecek şeyler bittikten sonra Kral'a veda edip tekrar dışarı çıktık.

Sarayın başka bir bölümünde, ülkenin dört yanındaki hudut boylarında ve yakın yerlerdeki küçük, büyük kalelerinin birçoğunun, sahraları, bağ, bahçe, dağ, nehir ve varoşlarıyla, iniş ve yokuşlarıyla modellerini yapmışlar. Hazine dairesinden çıkınca buraya geldik. Bu modelleri seyretmek aşağı yukarı o kalelerin her birini olduğu gibi seyretmek gibidir. Bunları hazırlarken o kadar ince noktalara dikkat etmişler ki, hemen her kalenin sokakları, evleri, kilise ve köprüleri aslında olduğu gibi yapılmıştı. Bunun şöyle bir faydası oluyormuş. Savaş sırasında düşman kaleye hangi yönden saldırabilir, ne taraf daha sağlam, ne taraf daha dayanıksızdır; Kral veya Kumandan, bütün bunları modeller sayesinde gözleriyle görür gibi oluyormuş. Bu resim modeller meydana getirilinceye kadar da bir sürü masraf yapılmış. Bu modelleri her önüne gelene değil, çok az insana gösterirlermiş. Bize: «Eğer görmek istiyorsanız, seyredebilirsiniz.» demişler, biz de : «Memnun olurduk.» demiştik.

Muhasara ve muhafaza sırasında kale işlerinden anlayan ve aynı zamanda Vekillik yapan General önümüze düşmüş, bizi büyük ve uzun bir Divanhaneye getirmişti. Anahtarla kapıyı açmış, içeri girmiştik.

Girdiğimiz salonda, hazır modeller halinde tam yüz yirmi beş kale vardı. Bunların her biri sofa büyüklüğünde masalar üzerine yerleştirilmişti, öyle dikkatle hazırlanmışlardı ki, bir kalenin çevresinde olan dağları, ovaları, çimenleri ve ağaçlık yerleri parmak kadar ipek parçalarından yapraklı ağaçlarla; sular; hangi yönden kaleyi çeviriyorsa, ortasından veya hangi tarafından geçiyorsa hepsini açık açık belirtmişlerdi. Ayrıca, köprüler nasıl kurulmuş, kalenin hendeği ve kapıları nasıldır; şehrin sokaklarının genişliği ve darlığı, hatta evlerin pencereleri bile sanki şehir içinde dolaşırken seyrediliyormuş gibi görünüyordu.

Bazı maketlerde de, fethedilen kalelerin hangi yönden kuşatıldığı ve tabyaların nasıl ele geçirildiği belirtiliyordu. Modeller dikkatle incelendiğinde, bütün kalelerin durumları kolaylıkla öğrenilebilir sanıyorum. Bu maketler için büyük miktarda para harcadıkları halde elde ettikleri kazanç çok daha fazla olmuş.

Biz dolaşırken Kral duramamış, yine çıkıp yanımıza geldi. «Galiba Elçi Efendiyi görmekten hoşlanıyorsunuz.» dediler. «Biliyorum, o da beni görmekten hoşlanıyor.» diye cevap verdi. Bizi daha bir süre seyrettikten sonra çıktı, gitti. O gün Kral'la tam üç defa görüşmek nasip olmuştu.

Daha bir iki saat dolaşarak bütün maketleri gözden geçirdik, bunların seyredilmesi bitince Lala Mareşal'e veda edip geriye konağımıza geldik.

OPERA

Sadece Paris'e mahsus, adına «Opera» denilen bir oyun çeşidi varmış, burada çok tuhaf sanat ve hünerler gösteriyorlarmış. Opera'yı büyük topluluklar seyrediyorlar, daha çok da şehrin zengin tabakası hoşlanıyormuş. Arasıra Vasi'nin geldiği de oluyormuş.

Vasi bir gün bizi buraya davet etti. Biz de gitmeyi kabul ettik. Entroduktor, Kral tarafından bir araba getirdi, daire halkımızla arabaya binip Opera oynanacak yere gittik. Opera binası Vasi'nin sarayının hemen yanındaydı. Bu saray, özellikle bu Opera denen oyun için yapılmış. Burada herkesin derece ve rütbesine göre ayrı ayrı oturacak yerleri vardı.

Bizi Kral'ın oturduğu yere götürdüler. Burası kırmızı kadifeyle döşeliydi. Vasi de gelmiş, yerine oturmuştu. Binanın her tarafı kadın ve erkekle ağzına kadar doluydu. Yüzden fazla çeşitli çalgı âletleri duruyordu. Akşama da bir saat kadar vardı. Her taraf kapalı olduğundan, içerde yanan yüzlerce balmumu ve avize ortalığı aydınlatıyordu. Bu büyük salon için büyük masraflar yapıldığı anlaşılıyor; trabzanlar, direkler ve dört bir yan, tavan da dahil altın yaldızlı oymalarla süslenmişti. Operaya gelen kadınlar da sanki ipekli kumaşlara ve mücevherlere batmışlardı. Kadınlar bu kıyafetleriyle mum alevlerinin önünden geçtikçe öyle şaşırtıcı bir manzara meydana geliyordu ki burada anlatamam.

Önümüze, saz takımının oturduğu yere, işlemeli büyük bir perde asmışlardı. Gelen halkın hepsi yerlerine yerleştikten sonra, önümüzdeki perde aniden yukarı kaldırıldı ve arkasından orta yere büyük bir saray çıkıverdi. Oyuncular sarayın bahçesinde kendi özel kıyafetleriyle ve yirmi kadar peri yüzlü kız pırıl pırıl taşlı elbiseleriyle ortalığı aydınlatırlarken, çalgılar da ortalığı nağmeye boğdular. Bir süre dansettikten sonra, Operaya başladılar.

Opera denilen oyunda herhangi bir hikâye canlı olarak oynanmaktadır. Burada oynanan bütün hikâyeleri kitap olarak basmışlar, hepsi otuz kitap olmuş. Her hikâyenin ayrı ayrı adı var. Ayrıca, her hikâyeyi her oyunda daha henüz yeni oynuyorlarmış gibi gösteriyorlarmış.

Bizim gelip seyrettiğimiz oyunda bir padişah vardı, bu padişah başka bir padişahın kızına âşık oldu ve onu istedi. Meğer kız da başka bir padişahın oğluna âşık olmuş. Oyun süresince, birbirleri arasında geçenleri ayrı ayrı gösterdiler. Meselâ padişah kızın bahçesine gidecek oldu, önümüzdeki saray bir anda kayboldu, yerine limon ve turunç ağaçlarıyla dolu bir bahçe çıkıverdi.

Oyunun başka bir yerinde padişah dua etmek için kiliseye gidecek oldu, bahçede hemen büyük bir kilise göründü. Padişahla kızın arasını soğutup birbirlerinden ayırmak gerekti, sihirbaza başvurdular, ortaya bir sürü sihirbaz çıkıverdi. Atlı ve yaya askerlerle çeşitli savaşlar gösterdiler. Gökten bulutla yere insanlar indi, yerden göğe doğru yine başka insanlar çıktılar.

Kısaca, insanı hayrette bırakan o kadar çeşitli şeyler gösterdiler ki, bunların hepsini burada anlatabilmeme imkân yok.

Gök gürlemeleri ve şimşek çakışları gösterdiler. Gördüğümüz bütün bu şeyler bizzat gözle görülmeyince inanılamayacak kadar tuhaf şeylerdir. Gösterilen gariplikler in hepsini seyrettik. Hele aşk sahnelerini o kadar canlı gösterdiler ki, gerek padişahın, gerek kızın ve gerekse kral oğlunun tavır ve hareketlerine baktıkça insanın acıyacağı geliyordu.

Operanın oldukça kibar bir idarecisi de vardı. Opera çok masraflı bir sanat olduğundan, geliri için büyük devlet malları bağlamışlar. Opera aynı zamanda Paris'in özelliklerinden birisiymiş de.

Opera üç saat kadar sürdü, bitince, kalkıp geriye konağımıza geldik.

Bir iki gün sonra tekrar Entroduktor gelip: «Kral'ın sarayında opera düzenlenecektir. Gelirseniz çok hoşlanacaksınız. Hem Kralla yanyana oturursunuz. Kralın sağ tarafında akrabası ve Prensler vardır. Sol tarafında da elçilerin yeri vardır. Geldiklerinde herkes rütbe sırasına göre oturur. Siz ise bütün elçilerin önüne geçip Kral'ın yanına oturursunuz.» dedi.

Yapılan teklifi memnuniyetle kabul edip, çağırılan günü ikindi sıralarında saraya gittik.

Kral'ın sarayında. Divanhane tarafında, sadece böyle toplantılar ipin ayrı bir dans salonu yapmışlardı. Bu salon, daha önce gittiğimiz salondan hem daha büyük, hem de daha çok masrafla yapılmışa benziyordu. Duvarları somaki mermerden, yaldızlı acayip resimlerle süslenmişti. Tavana kadar dört kat halinde localar yapılmıştı, bakır, çalığı mermerden tırabzanlarıyla oldukça güzel ve hoş, bir salondu.

Biz içeri girdiğimizde, zengin kadınlarının çoğu altınlar içinde ve ziynete batmış mücevher elbiselerle gelmişler, her biri ayrı bir locada oturuyorlardı!.

Merdivenlerden yukarı çıktık. Kral için bir sandalye koymuşlar, Kral'ın soluna rastlayan sandalyelerin ilkine oturduk. Oraya toplananlar şehir operasına gelenlerden çok fazlaydı.

Biz oturur oturmaz Kral da geldi, yerine oturdu. Sağ tarafına amcasının kızı Matmazel de Charles Conde adındaki ay parçası, soluna bir başka amca kızı Matmazel de Laroche Severin Conti mücevherlere boğulmuş olarak gelip oturdular. Bizim yerimiz de hemen onların yanlarındaydı.

Yine ön tarafta, üzerine bir hayli emek verildiği anlaşılan, nakışlı bir perde asılıydı. Perde birdenbire yukarı kalktı, ortaya çıkan sahneye peri yüzlü kızlar doldular. Onların arkalarında da bir güneş doğdu. Kocaman bir sini büyüklüğündeki güneşi altından yapmışlar. Güneşin arka cephesinde parıldayan mumlar, seyircilere, güneşin ışık saçtığı izlenimini veriyordu.

Opera şarkıcılarının çalgı takımını getirmişler. Hep birden çalmaya başlayınca, kızlar da çalınan parçaya uyarak dansetmeğe başladılar. Söylediklerine göre dansedenler, Prens, Mareşal, Duka ve Bey çocuklarıymış; Kral'ın sarayında ancak bunlar dansedebilirlermiş. Aynı boyda ve aynı yaştaki bu gençler sekizer sekizer gruplar halinde dansettiler. Bunların sadece dans için, sırmayla ipek kumaş üzerine işlenmiş ayrı elbiseleri vardı. Başlarına da sorguç biçiminde birer başlık geçirmişler, güzel kokulu siyah macunlar ve kızıllık düzgünleri sürünerek güzelliklerini bir kat daha arttırmışlardı.

Opera halkı tam kadro halinde beklerken, tuhaf taklitler yaparak çeşitli oyunlar oynadılar. Oyunlar bitince Kral kalktı gitti, biz de konağımıza geldik.

Vasi Duka Dorleans'ın şehre bir saat uzaklıkta bir sarayı varmış. Adına Saint Cloud diyorlarmış. Vasi'nin yaşlı annesi hâlen o sarayda oturuyormuş. Bize gelip: «Oldukça güzel bir bahçesi vardır. Eğer seyretmek isterseniz gidelim. Hem o gün Fransız askerinin kumandanı durumunda olan Mösyö de Baron da geleceklerdir. Ayrıca o size yiyecek ve araba temin edecektir.» dediler.

O gün öğle üzeri arabalara binip çağırılan yere gittik. Şehrin bitiminden saray bahçesine varıncaya kadar iki tarafa dikilmiş ulu ağaçlar arasından geçerek saraya geldik. Gözlerimizin önünde öyle güzel bir düzen vardı ki, burada anlatabilmeme imkân yok. Vasi gelince, kendisinin oturduğu odaları sırayla teker teker dolaştık. Anasının odası, sırmayla işlenmiş seccadelerle süslü, görülmemiş ufak tefek değerli eşyalarla doldurulmuştu.

Daha sonra yemeğe oturduk. İkram edilen şeyler gerçi çerez cinsinden hafif şeylerdi, fakat oldukça tatlı ve nefis yiyeceklerdi. Yemekten sonra bahçeyi dolaşmağa çıktık, önce bir havuza geldik, etrafında büyük ağaçlar bulunuyordu. Havuzun ortasındaki mızrak biçiminde bir fıskiyeden su fışkırıyordu. Fışkıran bu sular havuzun çevresindeki ulu ağaçlardan bir iki adam boyu yukarı çıkıyordu. Sorduğumuzda, tam yüz elli kadem yukarı çıktığını söylediler. Aşağı yukarı üç kadem bir metre olduğuna göre, su elli metre yükselmiş oluyor. Aynı zamanda etrafa o" kadar çok su zerreleri saçılıyordu ki, güneş havuzun üzerine aksettiğinde sanki bir gök kuşağı meydana geliyordu. Bize bu fıskiyenin ülkenin hiç bir yanında başka bir benzeri olmadığını söylediler.

Yukardan aşağıya doğru işlemeli merdivenler halinde başka bir havuz daha gördük. Bu havuzda su aktıkça basamaklar örtülüyor, merdiven yekpare sudan yapılmış gibi görünüyordu.

Bahçenin birçok yanına fıskiyeler ve içinden suların aktığı ejder ağızları koymuşlar. Bu değişik manzara arasında suların akışı seyredilince, çoğu

zaman insanı şaşırtıyordu.

Her yana ağaçlar dikerek birbirine bağlanan sokaklar yapmışlar, bu sokaklarda yürürken her iki yanımızda mızrak boyunca yemyeşil duvarlar yükseliyordu. Ağaç sapları birbirlerine öyle sarılmışlardı ki, sanki hepsi tek bir ağacın dallarıydılar. Bahçenin tamamı ancak dört saatte dolaşılabiliyormuş; biz ise arabayla ancak bir buçuk saatlik bir sahayı dolaşabilmiştik.

Daha sonra, eşi benzeri olmayan Versay sarayını görmeye niyetlendik, ihtiyaçlarımızı karşılayıp, maiyet halkımızla birlikte yola koyulduk. Yol üzerinde Modon adında Kral'ın başka bir sarayı bulunuyormuş. Orada yemek yememiz kararlaştırılmıştı.

Yola sabahleyin çıkmıştık, kuşluk vaktinde Modon'a ulaştık. Karşılaştığımız saray o kadar şaşırtıcıydı ki. anlatabilmeme imkân yok. Sarayın kurulduğu yer biraz yüksekçe bir yer olduğundan, buradan bütün Paris rahatlıkla görülebiliyordu.

Güzelliğinden bahsedemediğim sarayda yemek yedik, yine bahçe için yapılmış Kral'ın arabalarına binerek bahçeyi dolaşmağa çıktık. Saint Cloud'da gördüğümüz manzarayı hatırlatacak ağaçlar ve yemyeşil duvarlar burada da vardı.

SARAYLAR

VERSAY SARAYI

Modon sarayı bahçesinde öğleye kadar dolaşıp, öğleden sonra Versay'a hareket ettik. Ancak akşam üzeri saraya ulaşabildik. Gönülleri ferahlatıcı bir saray, gamları dağıtıcı bir güzellik karşısında kaldık. Sarayın güzelliğini burada anlatmaya imkân yok.

Sabah olunca, saray görevlileri gelip: «Buyurun bahçeye dolaşalım.» dediler. Dört kişinin çektiği ve Kral'ın dolaşmasına mahsus iki tekerlekli arabaya bindik, bizi başka bir dairenin bulunduğu sahaya getirdiler. Burası birbirine çok benzeyen ağaçların kapladığı bir koruluktu. Koruluk içinde, birbirine bağlı sokaklar vardı. Sokakların birbiriyle birleştikleri yerlerde de şadırvanlı havuzlar vardı. Her şadırvan tunçtan hayvanlardan yapılmış, Sular bu hayvanların içlerinden fışkırıyordu.

Koruluk içinde otuz dokuz tane şadırvan saydık. Söylediklerine göre, bunların her biri, Hümayunnâme hikâyelerinden birini canlandırmak için yapılmış. Her hikâyenin konusunu ayrı birer levha üzerine asmışlardı.

Daha sonra otuz iki sütun üzerinde otuz iki kemerin bulunduğu, altına yerleştirilen fıskiyelerden parrnak kalınlığında suların fışkırdığı başka bir yere geldik. Oradan, orta yerinde iki yüz otuz beş fıskiyenin bulunduğu büyük bir havuz kenarına geldik. Havuzu üç kat halinde yapmışlar, ortasındaki fıskiye tam yirmi metreye yakın fışkırıyor, ikinci kat biraz daha az, üçüncü kat ondan da az fışkırmaktadır. Lüleleri baş parmaktan kalın olan havuzun yükselen suları gümüş selvileri andırıyordu.

Buradan başka bir havuza geldik. Bunun özelliği ise, iki kat somaki mermerden ustalıkla yapılmış bir trabzanla çevrili oluşu ve iki yanında renkli mermerden iki köşk bulunmasıydı. Bu şadırvan kırk metreye yakın fışkırıyormuş. Saint Cloud fıskiyesinden sonra suları bundan daha yukarı fışkıran başka bir fıskiye daha görmedik. Sular şiddetli olarak fışkırdığı için etrafına birçok zerreler saçıyor ve düzgün bir selviyi andırıyordu.

Daha sonra, geniş havuzlu başka bir yere geldik. Bu havuz bahçede şimdiye kadar gördüğümüz havuzların hemen hemen en büyüğüydü. O kadar ki, içinde beşer tane çifte kayıkla dolaşmak bile mümkündür, içine ikişer sıra halinde başparmaktan biraz kalın altmış tane fıskiye dizmişler, su akmağa başlayınca seyircide altmış tane gümüş selvi iki sıra halinde dizilmiş intibaını bırakıyordu. Ayrıca uç kısmına da üç tane şadırvan yapmışlar, aşağı yukarı her birinde on beşer, yirmişer fıskiye bulunmaktadır. Bu fıskiyeler dikine ve düz olarak değil de daha değişik şekillerde fışkırıyorlardı. Sanki hava fişeği gibi yerden çıkıyor, her biri başka yana eğiliyordu.

İlerde büyük bir havuz daha gördük. Ortasında köşk büyüklüğünde bir şadırvanı vardı; etrafında da tunçtan yapılma yüzden fazla acayip acayip hayvanlar.. Fakat hayvanları öyle yerleştirmişler ki, sular fışkırdığı zaman ortaya çok güzel bir manzara çıkmaktadır. Bu manzaranın seyredilmesi bile insana ferahlık verir.

Fransızların sanat hünerlerini ortaya koydukları daha nice nice şadırvanlarını gördük, bunların bir benzerini başka bir yerde görmemiştik. Bu kadar çok havuzun sularından orta yere bir nehir çıkmıştı. Nehri haç şekline sokmuşlardı, içinde de bir sürü kayık dolaşıyordu.

TRİANON SARAYI

Bahçenin bir tarafında Trianon adında başka bir Saray daha bulunuyordu. O sarayı görmek için ertesi gün Kral'ın bindiği dayalı döşeli, üstü örtülü bir kayığa binip nehirden yola çıktık. Nehrin sağ tarafında adı geçen saray ve bir de bahçesi yer alıyordu. Saray dışardan oldukça güzel ve iç açıcı bir yere benziyordu. Bu sarayın ayrıca kendine has, değişik bir yapı stili vardı. Meselâ diğerleri genellikle üçer, dörder kat halinde yapılırken bu tek kat olarak yapılmıştı. Bahçesinin düzenlenişi de o kadar güzeldi ki

anlatmama imkân yok. Bu bahçede de anlatılamayacak kadar çok, çeşitli fıskiye ve şadırvanlar vardı.

Bahçede olanların hemen hepsini seyrederek tekrar kayığa binerek geriye, fakat bu defa nehrin sol yakasına doğru gittik.

Nehrin son bulduğu yerde bir saray daha bulunuyordu. Onu seyretmek için indik. Bahçeye kuş evleri yapmışlar. Yabani hayvanlar için de ayrı kümesler vardı. Kümeslerin önünde etrafı duvarla çevrili başka bir daire ve meydan, orta yerlerinde de yine havuz ve şadırvan bulunuyordu.

Kümeslerin tam orta yerinde, bütün hepsini çepeçevre saran büyük bir köşk ve iki yanında da çok ince nakışlarla süslü, birbirinden geçme beşer, altışar tane küçük odalar yapılmıştı. Bunlar öyle güzel ve hoş şeylerdi ki Hint çekmecelerine benziyorlardı. Sırmayla işlenmiş döşemeyle süslenmiş sevimli köşkte oturup toplanan bütün yabani kuşları seyretmek mümkündür. Biz orada dolaşırken hayvanların hiç biri yoktu. Fakat daha eskiden ne kadar yabani hayvan toplanmışsa hepsinin resimlerini yapmışlar bu resimler köşkte duruyordu.

Burada bir sürü görmediğimiz hayvan seyrettik. Köşkten, hayvanların bulunduğu yere kadar uzanan meydanın alt kısımlarını delip kaldırım taşı aralarına küçük fıskiyeler yerleştirmişler. Kalabalık halk toplanıp pencerelerden hayvanları seyrederlerken, suyu salıverip halkın birbirine girip bağırışmalarını seyrediyorlarmış. Biz de yanımızdaki adamları nezaketle «Kuş evlerini seyredin» diyerek aşağıya indirmiştik. Tam o anda suları salınca gürültü, patırtı arasında bize zevkle seyredilecek bir manzara çıkmıştı.

MARLY SARAYI

Daha buna benzer bir sürü manzara seyrettikten sonra ertesi gün haç şeklindeki nehrin doğu yakasında bulunan Marly adında, gönül açıcı, büyük ve güzel sarayı seyretmeğe gittik.

Bu saray öyle bir keyif yeriydi ki, bir eşini başka bir yerde henüz görmedim diyebilirim. Bahçesinin düzenlenişi, bence, daha önce gördüklerimize tercih edilecek biçimdeydi. Bahçedeki birbirine sarılmış ağaçları daha önce hiç bir yerde görmedik, iki tarafta bulunan ağaçların dallarını birbirlerine öyle asmışlardı ki, ağaçtan yeşil ve yüksekçe bir kemer meydana gelmişti. Yağmurlu havada burada dolaşacak bir kimse yağmurluğa ihtiyaç duymadan rahatça dolaşabilirdi. Herhangi bir yol ağzında durulup dört tarafa bakılsa göz alabildiğine geniş, yaprakların meydana getirdiği yeşil bir kemer göze çarpar.

Ayrıca ağaçlardan kapı ve dehlizleri olan odalar yapmışlardı. Yeşil yapraklarla örtülü ağaçları çeşitli şekillere sokmuşlar. Düzenlemede bile öyle bir intizam vardı ki, seyredenleri mutlaka ferahlatıyordu. Bu güzel bahçeyi gezip dolaşırken, «Dünya müminlerin cehennemi, kâfirlerin ise cennetidir.» şeklindeki hadis'teki espriyi daha iyi anladık. Bahçede daha, oldukça güzel, iç açıcı ve deha benzerlerini görmediğimiz şadırvanlar vardı.

Ayrıca, sarayın tam karşısında, tepeye doğru yetmiş iki ayak beyaz mermerden bir merdiven yapmışlar, on iki kişi yanyana bu merdivenlerden rahatça çıkabilir. Merdivenin iki tarafına beş, on basamakta bir fıskiye koymuşlar. Merdivenin bitiminde de baştanbaşa fıskiye diziliydi. Bu merdiven büyük bir havuz içine inmektedir, sular aynı hizada akmaktadır. Sular akmağa başlayınca karşıdan seyredenlerde yekpare billur camdan yapılma intibaını bırakmaktadır. Bunu seyrederken insan öyle tuhaf, anlatılmaz bir psikoloji içine giriyor ki, burada bunu bile belirtmek çok güç.

Başka bir tarafta, yirmi beş ayaklı, yan taraflarında fıskiyeleri olan bir merdiven daha vardı. Burada ise su büyük bir hızla aktığı için köpürmekte,

merdiven yekpare köpükten bir şekle girmekteydi. Bu manzarayı seyrederken çok fazla duygulanmıştım.

Bahçenin başka bir yerinde adam boyunca beyaz mermerden bir şadırvan daha vardı. Üstü düzdü, o düzlük üzerine de bir put oturtulmuştu. Su fışkırmaya başlayınca, putla düzlük arasındaki çatlaklardan su çıkıyor, ortalık su içinde kalıyor ve baştanbaşa bir tepe camı gibi görünüyordu. Bunun da bir benzerini henüz görmediğimi söyleyebilirim. Bunun gibi daha nice nice havuz ve şadırvan var ki, hiç bir yerde bir eşi yok.

Bahçe biraz yüksekçe bir yerde kurulmuştu. Akıtılan sular için öyle emekler ve paralar harcamışlar ki hesaba gelmez. Önce Sen nehrinden su almışlar, nehir çok aşağılarda olduğu için suyu yukarı çıkarmakta çok ilginç oyunlara başvurmuşlardı. Nehir üzerine set yapıp on iki tane büyük çark yapmışlardı, bu çarklar nehir suyu ile dönüyordu. Her çarka ayrı bir tulumba yerleştirmişler, tulumbadan çıkan suyu yukarı çekmek için adam beli kalınlığında, beş sıra halinde demirden yapılma künkler dizmişler, bunları yukarı doğru çıkartıyorlardı. Bunların sonunda bir depo vardı, yukarı çıkan su orada toplanıyordu. Suyu yukarı çıkarmak için çarklardan yine çarkların bitimine kadar birbirine bağlı demirden bentler yapmışlar; çarklar döndükçe o demir bentleri ileri geri oynatıyor, böylece tulumbalardan çıkan suları o demir künklere zorla sokup yüz elli metre yükseğe sanki merdiven çıkar gibi çıkarıyorlardı. Burada öyle bir hüner göstermişler ki, seyretmeğe ve anlatmağa değer.

Sonra o depoda toplanan suyu bahçeye akıtmak için aynen İstanbul'da Kırkçeşme'de yapılmış bulunan yüksek kemer gibi büyük bir kemer yapmışlar. O depodan kemerin üstüne yine demirden büyük künkler dizmişlerdi. Evvelce olduğu gibi burada da zorlayıcı âletlerle suyu künklere sokarak kemerin tepesine çıkarmayı başarmışlardı. Böylece bir yapının bir benzerini daha ne duyduk, ne de gördük. Daire halkımızdan bazıları kemerin üstüne yüz yirmi beş ayaklı merdivenle çıkmışlardı.

VERSAY'DA ODALAR, DUVARLAR VE SAATLER

Versay öyle büyük bir yerdir ki, burada dört saray ve dört bahçe daha vardır. Bunların hepsinin dolaşılması tam yedi saat sürüyormuş.

Versay sarayının divanhanesi kubbelidir; aslında buraya güzel ve içaçıcı bir görünüm kazandıran da bu kubbedir. Divanhanenin iki yanını çok değerli somakiden, nadide bir işçilik örneği ve gökkuşağından kavanozlar dizerek süslemişler. Kavanozlar, paha biçilemeyecek kadar kıymetli taşlarla süslüydüler. Divanhanenin bir yanı baştanbaşa pencere olup bahçeye bakıyor, bir yanı da boydan boya aynayla kaplanmıştı. Bu büyük bir duvarı aynaya akseden divanhane oldukça büyük görünüyordu. Divanhanenin neresinden ayağa kalkılsa bahçe rahatlıkla seyredilebiliyordu. Öyle güzel odalar vardı ki, burada anlatmama imkân yok.

Odaların duvarlarını küçük halılar, kadife kumaşlar ve buraya mahsus kilimlerle örtmüşlerdi. Sarayın birçok odası da sırma ve nakışla işlenmiş kilimlerle kaplıydı.

Başka bir odada Kral'ın yatağını gördük. Oldukça kıymetli ve son derece ince işçiliği olan bir yataktı.

Odanın birinde üstünde horoz bulunan bir saat gördük. Saatin zamanı gelince horoz kanatlarını çırpıp ağzını açıyor ve bizim bildiğimiz horoz gibi üç defa ötüyordu. Horoz öterken bir kapı açılıyor ellerinde gümüş kalkan ve topuz bulunan iki kişi dört çeyrek çalıp kayboluyor. Bu kapılar kapanınca başka bir kapı açılıyor, ortaya tahtına oturmuş bir Kral çıkıyor. Onun üzerinde de başka bir kapı açılıyor, elinde bir taç olduğu halde güya bir melek çıkıp, elindeki tacı Kralın başı üzerinde tutuyor, yine aynı anda bir güneş doğup ortalığı aydınlatıyordu.

Bu sırada saat harekete başlayıp bir devir tamamlandığında, daha önce dışarı çıkmış olan şekilcikler yine çıktıkları yerlere girip ortalıktan kayboluyorlardı. Sonunda da kapılar kapanıyor, saat çalışıyordu.

Saatten başka o kadar çok tuhaf şeyler gördük ki, gördüklerimin hepsini anlatamam.

Başka bir bölümde ince hesaplarla yapılmış, birbirinden geçme sayılamayacak kadar çok odaları ve daireleri olan akıl almaz yerler gördük.

Versay öyle bir saraydır ki, Avrupa'da bile bir eşi yoktur, diye ün yapmıştır.

KRAL'IN AHIRLARI VE BAHÇELERİ

Sarayın tam karşısına birine büyük ahır, diğerine küçük ahır adını verdikleri iki ahır yapmışlar. Ahırların herbiri, bağ ve bahçeleriyle, bir sürü dayalı döşeli odasıyla koskoca bir saraydır.

Atları bağladıkları yerleri bile o güne kadar görmediğimiz bir şekilde, kârgir ve kubbeli kemerlerle yapmışlar. Ahırdaki bu göz kamaştırıcı durumu görünce kendimi tutamamış ve : «Bir ahır için bu kadar masrafa ne lüzum vardı?» diye sormuştum. Bana : «Ahırımız mahsus öyle yapılmıştır. Fransa Kralının ahırı Kayser'in sarayından daha güzeldir, denilmesi için böyle masrafa girilmiştir.» dediler.

Bahçelere akıttıkları sulara da çok büyük emekler harcamışlardı. Bütün yolları gezip dolaştık. Yüksekçe bir tepenin üstünde bir havuz vardı, bütün sular o havuzda toplanıyormuş. Onun yakınlarında, yüz metreye yakın, merdivenle çıkılabilen büyük bir mahzen yapmışlar, en üstünde bakırdan, büyük bir havuz var. Yine bakırdan beş tane, içine adam sığabilecek büyüklükte künkler koymuşlar, içinden sular akıp havuzu dolduruyorlardı. Bu havuzdan da çeşitli yanlara akıp gidecek yollar yapılmış, bu yollarla nereye istenirse oraya su akıtılabiliyordu.

Çevredeki bütün suları yaptıkları özel yollarla bir araya toplamışlar, sanki ortaya büyük bir nehir çıkmış. Bu nehire benzeyen su da tepedeki havuza akıyordu. Bu bahçe de, dünyanın garip şeylerinden sayılmaya değer, oldukça güzel bir yerdir.

PARİS'TE DAHA SONRA GÖRDÜKLERİMİZ

Versay dolaylarında beş gün kadar kalıp tekrar Paris'e döndük,doğruca şehirdeki konağımıza geldik.

Paris'te öyle tuhaf bina, saray ve bahçeler vardır ki, hepsini anlatmam mümkün değil.

Kral'ın bahçesi olan bir bahçe gördük. Bu bahçede birkaç daire bulunuyordu. Dairelerden birisi Ameliyathane imiş. Ameliyathanenin ayrıca özel bir doktor hocası da vardı. Memlekette ne kadar kuş çeşidi varsa hepsinden tutup keserek burada ayrı odalara koymuşlardı. Başka bir bölümde kocaman bir fil gördük: Fili parçalara ayırıp zincirlerle bağlamışlar, bunu gören, fil ayakta duruyor sanır. Fakat fil etten ve yağdan ayrılmış olup, kemiklerinin birbirinden ayrılmaması için her organı değişik demir tellerle tutturulmuştu Böyle olduğu halde bütün organları rahatça seyredilebiliyordu. Dairenin diğer taraflarındaki bütün kuşlar bunun gibiydi. Kuş ve hayvanlardan başka kadın, erkek, çoluk, çocukta cesetler halinde duruyorlardı. Bütün organları rahatça seyredilebiliyor. Etlerin, yağ, damar ve sinirlerin daha iyi görünmesi için de her organı ayrıca balmumundan yapmışlardı. Hepsini teker teker incelemek mümkündür. Buradaki iskeletler öğrencilere ders sırasında da gösteriliyormuş. Damar ve sinirlerin renkleri aynen aslına benzetilmişlerdi. Bu gibi incelik isteyen işlerde Fransızların dikkat vetitizliklerine diyecek yoktur.

Binanın bir dairesi de Tıbbiye'dir. Onun da ayrıca bir yönetici hocası bulunmaktadır. Bahçenin tamamı Tıbbiye'nin emrine verilmiş.

Oradan Eczahane'ye gittik. Çeşitli odaları ayrı ayrı hücrelere ayırmışlar, birçok şişeye de çeşitli ilâçları toplamışlar. Dünyada ne kadar ilâç varsa, hepsinden burada bulmak mümkündür. Ayrıca, saymakla bitmeyecek kadar çok, deniz ve karalardan taşlar, ağaçlar, tuzlar ve madenler toplamışlardı.

Buradan bahçeye çıktık. Bahçeyi söyle bir dolaştığımızda, tıp kitaplarında sadece adlarını duyduğumuz birçok bitkiyi burada gördük. Bu bitkileri toplamakta o derece titizlik göstermişler ki, Acem ve Özbek ülkesinde yetişen bitkilerden bile getirip dikmişler. Hint'ten, Çin'den, özellikle Amerika'dan bir sürü görülmemiş bitki ve ağaçları getirmişlerdi. Sayılamayacak kadar çok olan bu bitkileri görmeyenlere anlatmak oldukça zor; bir yerde mümkün değil!

Paris'in hatırı sayılır soğuk bir havası olduğundan, Amerika kıtası bitkilerinin yetişmesi için uygun değildir. Bunun için de çare bulmuşlar: Limonluk gibi kışlıklar yapıp, dört yanını camla çevirmişler. Boş olan alt bölümlerine de ocaklar yapmışlar, şiddetli kış günlerinde Amerika havasını andıran bir hava meydana getirmek için bu ocaklarda ateş yakıyorlarmış, yani bizdeki hamam gibi altlarından ısıtılıyorlar. Havasının ılık olması için de bakır döşemişler, bunu kullanıyorlardı.

Fransızlar, istedikleri yolda gayelerine ulaşmak için hemen her yerde bu şekilde dikkat ve çaba harcamaktadırlar.

Bundan başka, burada hepsini sayamayacağım kadar çok saray, kilise ve kitaplıkları gezip dolaştık.

KİLİM VE AYNA ATELYELERİ

Paris'te kilimcilerin ayrı atelyeleri vardı. Kilim atelyesi de Kral'ınmış. Kral adına buraya bakan idarecinin herhangi bir izni ve bilgisi olmadan, kim olursa olsun, kilim satışı yapılamazmış. Kilim dokutmak isteyen herhangi bir kimse de yine atelye idarecisinden izin almak ve belli bir miktar harç ödemek zorundaymış.

Ismarlama kilimler oldukça pahalı imiş. Meselâ sade nakışlı ve resimli bir kilim üç-dört kese akçe değerindeydi. Eğer kılabdan veya sırmayla

dokunursa, kıymeti ona göre artıyormuş. «Burası da görülmeğe değer bir yer olsa gerek.» diyerek gittik.

Atelye görevlileri de. Elçi Efendi gelip seyredecektir diye, ne kadar hazır dokunmuş kilim varsa hepsini atelyenin duvarlarına asmışlar. Atelye oldukça büyük bir yer olduğundan, duvarlarda yüzün üzerinde kilim vardı.

Duvarlara asılı kilimleri seyrettiğimizde hayretten parmağımız ağzımızda kaldı. Meselâ çiçekler işlemişler, insan bakınca, kavanozlar içinde canlı olarak duruyor sanıyor. Resimlerde gözleri, kirpikleri, kaşları ve özellikle başlardaki saçları ve sakalları o kadar canlı yapmışlar ki, Hatâi ve Behzad'ın kâğıt üzerinde yaptıkları resimler bu kadar canlı değildir.

Resimlerin bazılarına sevinçli bir ifade vermek için güler yüzlü, bazılarına kederli ifade vermek için mahzun, bazılarına da korkulu ifade vermek için ağlar göstermişler. Yani resimlerdeki yüz ifadeleri bir bakışta göze çarpıyordu. Ne kadar anlatmaya kalksak resimlerin kendileri bizim anlattıklarımızdan çok farklıdırlar. Çünkü bizim burada gördüklerimizle daha önce anlatılanlar arasında büyük farklar vardı.

Daha sonra tezgâhlarını gezip dolaştık. Yüzden fazla tezgâh başında beş, altı yüz kadar işçi çalışıyordu. Kullandıkları iplikler düz işlenmiş yapağı olup, enine atılmış olanlar renkli ipekten, bazıları kılabdan, bazıları da sırmayla dokunuyordu. Her kilim üzerine işlenecek resim ve nakışlar astarlık, yağlı ince bezler üzerine renkli olarak çiziliydi. Bunları ipliklerle siyah hale getirmişler, asıl resimler de yanlarında duruyordu; çiçeklerin, resimlerin ve nakışların renklerini buna göre yapıyorlardı.

Kilim atelyesinden başka, büyük bir Ayna atelyesi daha vardı. Burası da Kralın imiş. Buradaki eşyalar da yine diğerinde olduğu gibi idareciden izin alınmadan satılamazlarmış.

Aynaları nasıl parlattıklarını görmek için oraya da gittik. Burada da iki yüzün üzerinde tezgâh bulunuyordu. Bine yakın da işçisi vardı. Henüz tam anlamıyla yapılmamış bir aynayı alçıyla tezgâhın üzerine, başka bir aynayı da tahtaya yapıştırıyorlar, ikisinin arasında da ayna imâline yarayan bir kum bulunuyor. Kumu su ile birlikte döküp dört kişi o iki aynayı birbirine

sürtüyor; sertliği kaybolup yumuşayınca, arkasını da aynı şekilde yumuşatıyorlar; daha sonra da kırmızı bir toprağı özel âletlerle sürerek aynayı parlatıyorlardı.

Atelyede sayısı belirsiz miktarda ayna vardı. Atelye idarecisi bize iki ayna gösterdi, bu aynalardan henüz hiç bir yerde yapılmamış. Bize : «Ne kadar büyük ayna yapılabilirse biz de o. kadar yapmayı deneyelim dedik, ancak bu kadar yapabildik.» dedi. Yerinden çıkardılar, gördük. «Bu aynanın uzunluğu yüz dört parmak, genişliği de altmış dört parmaktır. Acaba bundan da büyük yapılamaz mı diye çalıştık, ancak bunu yapabildik. Fakat yine de genişliğini uzunluğuna denk düşüremedik. Uzun olmasına oldu ama, genişliğini arttıramadık. Genişliği de ancak kırk sekiz parmak oldu.» diye bir açıklama yaptılar.

Gösterdikleri aynaların her biri bir sofra büyüklüğünde vardı. Bizim hesabımıza göre parmak, bina ziraıyla yirmi dördü bir zira olmakla, ilk aynanın uzunluğu dört zira, sekiz parmak, genişliği iki zira on altı parmak eder. ikinci aynanın ise uzunluğu dört zira on sekiz parmak, genişliği ise iki zira etmektedir.

PARİS.. YİNE PARİS

Paris aslında İstanbul kadar büyük değildir. Fakat binaları üçer, dörder, hatta yedişer kat olarak yapılmıştır. Her katta çoluk çocuğuyla büyük bir kalabalık oturmaktadır. Sokaklarda da halk çok kalabalık görünür, bunun sebebi kadınların sokaklarda evden eve dolaşmalarıdır. Paris'de kadınlar katiyen evlerinde oturmazlar. Kadın erkek birbirine karıştığından, halk kalabalık görünüyor.

Dükkânlarda oturup alış veriş yapanlar da hep kadınlardır. Dükkânların içi ağzına kadar çeşit çeşit eşyalarla doludur.

İstanbul'u gözönünde tutmazsak, Paris, dünyada eşi benzeri olmayan bir şehirdir.

Şehrin sokaklarını da geniş yapmışlar, yollar baştan başa dört köşe yontulmuş taşlarla döşeliydi. Evlerin çoğunu da taştan yapmışlar. Bu yüzden yapıların genellikle sağlam olup, görünüşleri oldukça güzeldi.

Sen nehri şehrin tam ortasından geçiyordu. Nehir, şehri üç ada haline getirmiş; tam ortadan geçtiği için bir yandan diğer yana ancak köprüler üzerinden geçilebiliyordu.

Notre Damme adındaki eski ve büyük kiliseleri de buradadır. Şehrin içi köprülerle doludur, bir yerden bir yere mutlaka köprüden geçilerek gidilebilirdi, iki tarafları evlerle dolu olan köprüler, bu evlerin arasında sokak gibi kalmışlardı. Köprülerin üstünde dolaşan biri nehirdeki suyu katiyen göremez.

Şehirde birbirinden farklı biçimde yapılmış bulunan bahçelerin her birini iç açıcı güzellikte bulduğumu da ayrıca belirtmeliyim.

PARİS'TE RAMAZAN

Biz Paris'te dolaşırken Ramazanı Şerif çıkageldi. Gündüzleri oruç tuttuk, geceleri de cemaatla teravih namazı kıldık. Burada gün erken doğduğundan, beş buçuk saatte imsak oluyordu. Müneccimler: «Yaz günlerinde iki ay kadar geceleri fecir az sürer.» dediler. Gerçi akşamları da şafak iki saat geç kayboluyordu, saat sekizi geçerken de güneş doğuyordu.

Biz Ramazan'a başlayınca Mareşal yanımıza geldi, devlet büyüklerinin selâmlarını getirerek : «Hanımlarımız iftar saatinde sizlerin yanınıza gelip, yemek yeyişinizi seyretmek istiyorlar. Çok yalvarıp rica ettiler, izniniz olursa hepimizi sevindirirsiniz, hatta belki Kral'ımız bile memnun olur.» dedi.

Yapılan bu ricaya karşı çaresiz bir durumda : «Elimizden ne gelir, hoş geldiler, sefa geldiler.» dedik.

Akşama yarım saat kala bir de ne göreyim, altın ve ziynete batmış iki yüze yakın kadın konağımızı basıp, içeri girerek karşılıklı sandalyelere oturdular. Konağımız adeta kadınlar evine döndü. Dolup dolup taştı. Arkadan, iznimizi duyan başka kadınlar da gelmeye başladılar. Bir anda birkaç bin kadın arasında kalıverdik Konağımız böylece bir düğün evi halini aldı.

Binlerce kadının azap verici bakışları arasında güç belâ iftar açarak yemeğimizi yedik. Daha sonra teravih namazını kıldık. Teravih kıldığımızı da ertesi gün duymuşlar, yine iftara yarım saat kala, iki bine yakın kadın kız konağımızı bastılar. Her birinin ellerinde şekerleme ve çörekler vardı. İftarımızı açıp, yemeğimizi yedik. Muhterem misafirlerimiz bir türlü gitmek bilmiyorlar, gece ta saat üçe kadar yanımızda kalıp bizleri rahatsız ediyorlardı. Meğer teravih namazını kılmamızı bekliyorlarmış. Yapacak başka işimiz ve çaremiz kalmadı, mecburen kalktık abdest alıp teravih namazımızı kıldık.

İzin istemekte daha sonraki geceler de devam ettiler. Hemen her gece gelip iftar yapışımızı, yemek yeyişimizi ve teravih namazını kılışımızı seyretmek için yalvarmaya başladılar.

Biz de gece geç saatlere kadar oturup cemaatle ilâhi okuyor, tesbih çekiyor, sonra da kalkıp, Fransız kadınlarının hayran hayran bakışları arasında teravih namazını kılıyorduk.

KRAL'LA VEDALAŞMA

Daha önce, artık ayrılma zamanımızın geldiğini ev sahiplerimize bildirmiştik. Ramazanı Şerifin 16. cumartesi günü Entroduktor gelerek vedalaşmak için bizi Kral'ın sarayına davet etti. Biz de hazırlandık, o gün gelip Kral arabasıyla bizi aldılar. Prens Lanbsic de

birlikte gelmişti. Gelen arabaya binip, onunla diz dize, Entroduktor'la Divan Efendimiz de karşımızda oldukları halde yola koyulduk. Daire halkımız için de ayrıca 40-60 tane at getirmişlerdi, getirilen bu atlara onlar da bindiler. Bizim arabanın önünde ve arkasında bir atlı alay bulunuyordu. Yollara da selâm durmaları için atlı ve yaya askerleri dizmişlerdi. Bu sefer saraya bahçe tarafından girip, Kral'ın indiği yere arabayla yanaştık.

Kral'ın Kethüdası ve çok yakın akrabası olan Mösyö Leduc'un odasına geldik. Biraz dinlendikten sonra, «Buyurun» dediler. Generaller ve yüksek rütbeli devlet memurları yanımıza gelerek bizleri karşıladılar. Daha önce, ilk buluşmamızda olduğu gibi yine Divanhaneye kabul ettiler.

Divanhanede Kral tahtında oturuyordu. Lalası baş ucunda. Vasi Mareşal sağında, yanlarında da Kaptan Mösyö Kont de Toulous durmuş, onun sağında Prens Konti ve Vasi'nin oğulları durmuşlardı. Diğer devlet büyükleri de rütbelerine göre sağlı sollu dizilmişler, bizi bekliyorlardı. Biz içeri girince ayağa kalktılar. Biz de daha önce olduğu gibi, iki elimizi göğsümüze koyup selâm vererek yanlarına yaklaşarak: «Size veda etmek için geldik.» diyerek güleryüz gösterdik.

Mareşal Devillerau Kral adına konuşup: «Sizin elçiliğinizin iki devlet arasında eskidenberi olan dostluğun daha da kuvvetlenmesine sebep olduğunda şüphe yoktur. Ve sizi dahi unutmayıp her üzüntüyü gönül hoşluğuyla hatırlayacağımızda hiç şüpheniz olmasın.» diyerek, elindeki mektubu Kral'ın eline verdi. Eline verilen mektubu Kral yanındaki Minister de Ta'ya verdi, o da bize uzattı. Biz de alarak Divan Efendisinin eline verdik.

Daha sonra usulüne uygun olarak geri çekildik, birkaç adım attıktan sonra yine elimizi göğsümüze koyup veda ederek dışarı çıktık. Tekrar, girişteki dinlenme odasında, adamlarımız atlarına bininceye kadar oturup onları bekledik. Prens Lanbsic de bizimle vedalaştı. Entroduktor'la buraya geldiğimiz arabaya binerek geriye, konağımıza geldik. Kral'la her iki görüşmemizde de bizimle beraber onar adamımız gelmişti.

Salı günü Vasi ile vedalaşmak için onun Entroduktoru gelerek bizi davet etti. O gün yine adamlarımızın binmeleri için 40-50 at getirmişlerdi. Gelen arabalara ve atlara binerek bizi çağırdıkları yere gittik.

Vasi, daha önce buluştuğumuz Divanhanesinde kurmuş olduğu meclisinde yine bizi karşıladı. Biz içeri girerken oturduğu yerden ayağa kalkarak, başındaki şapkasını çıkararak ileriye, bize doğru iki adım attı. Onunla da vedalaşırken birkaç söz ettik. Mutlu ve uğurlu Veziriazam Efendi'mize göndereceği mektubu kendi eliyle elimize teslim etti. Biz de verilen mektubu alıp Divan Efendisine teslim ettik; daha sonra vedalaşarak, alayla tekrar geriye, konağımıza geldik. Gidip gelişimizde yollara dizili birçok asker tarafından selâmlandık.

Daha önce, Dışişleriyle görevli ve aynı zamanda elçilerle de ilgilenen Minister de Ta ile de görüşmüştük. Onunla görüşmeğe giderken tercüman bize : «O da size gelecektir» demişti. Halbuki bugüne kadar gelmemişti, bu durum karşısında tercüman'a bugün Minister'ın gelmesi gerektiğini söyledik. Yine gelmedi. Gerçi hareketimiz biraz tuhaf oldu, ama böyle yapmak zorundaydık.

Tercüman'a : «Ne zaman gelecekse gidin öğrenin.» dedim. Aradan iki gün geçtiği halde yine bir ses çıkmadı. Tercüman'a : «Bu adam ne zaman gelecektir, gidin iyice öğrenin.» diye çıkıştım. Tercüman üzülerek : «İşleri çok olduğundan maalesef gelemedi. Yarın gelmek istiyor, gidip onunla da vedalaşsaydık, hemen hemen başka işimiz kalmayacaktı.» dedi. Buna karşı Tercüman'a : «Bize önce, o size gelir, dediğiniz için biz ona gitmiştik. Fakat bugüne kadar gelmedi, galiba tekrar bizden hürmet bekliyor. O bize gelmediği sürece bizim ona gitmemiz imkânsızdır.» dedim.

Bunun üzerine Tercüman bize alttan alta nasihat vermeğe kalkıp: «Elçilerle ilgili bütün işler ve şu anda size Kral tarafından verilecek hediyeler onun tarafından idare ediliyor. Şu sırada herhangi bir kırgınlık çıkmasa çok iyi olurdu.» deyince, ben dayanamamış ve: «Bunda darılacak ne var? Bize geleceği haberini sen getirdin, niçin doğruyu söylemedin?» demiştim. «Bana kendisi giderim demişti, ben size onun cevabını getirdim.» dedi. «Peki ya neden gelmedi? Yoksa verdiği söze pişman mı oldu? Cevabı

nedir?» dedim. «Kendisi vezirlik iddiasında da, herhalde onun için böyle davranıyor. Sizin vezirleriniz elçilerin yanına gitmezmiş; bu adam da onun için sizin yanınıza gelmek istemiyor.» dedi. Buna karşı biz de:

«Eğer kendi büyüklüğünden gelmek istemiyorsa, peki neden Avusturya, Flemenk ve İngiliz elçilerine gidiyor da bize gelmiyor? Böyle olmaz! Bundan da anlaşılıyor ki, elçilere gitmeyecek kadar büyük bir adam değilmiş. Onlara gittiği gibi bize de gelmek zorundadır. Buna ne diyorsun?» dedim.

«Sizin Vezirleriniz elçilerin yanına çıkmadığından, herhalde bu adam da onlara özeniyor.» dedi. «Bizim Vezirlerimiz elçilerin yanlarına gitmezler diye bizden elçilerin intikamını mı almak istiyor?

Bizim Vezirlerimizin rütbeleri büyüktür. Onu taklide özenen her yönüyle etmelidir. Yoksa yalnız elçilere çıkmama yönünü taklide özenip de geri kalanını taklit etmemek yakışık almaz. Bizim vezirlerimiz elçilere gitmezler, fakat çok fazla kalmayacak bir elçi geldiği zaman onları davet edip son derece gösterişli bir sofra düzenleyip ziyafet verir. Gidecekleri zaman da elçinin adamlarına kaftan, kendisine de samur kürk, altına da süslü, gösterişli bir at çeker. Elçi de samur kürkü giyer, donatılmış ata biner, gideceği yere gider. Bu adam da bizim vezirimiz gibi olsaydı davet edip bize ziyafet vermesi, adamlarımıza kaftan giydirmesi, bize de samur kürk giydirip, altımıza donatılmış at çekmesi gerekirdi. Ayrıca bir de veda ziyafeti çekip merasime uyardı. Biz ise şu ana kadar onun bir lokma ekmeğini yemedik. Şu halde bu adamın bizim vezirimize benzer yanı neresidir? Yok ille taklit edeceğim diyorsa, böyle tek yanlı taklit olmaz. Ya hepsini taklit eder veya kalkar bize gelir; yoksa veda için bizim onun yanına gitmemiz mümkün değildir.» dedim.

Tercüman gitti, gece yanımıza geldiğinde : «Yarın öğle üzeri sizinle vedalaşmak üzere gelecektir.» diye haber getirdi.

Sözü geçen görevli nihayet gelebildi. Biz de kendisini karşılamak için merdivenden aşağı indik. Yanımızda bir süre oturdu, giderken vedalaştı. Biz de ertesi gün Ministerye veda için gittik. Bizi oda kapısında karşıladı.

Uzunca bir süre oturup sohbet ettik, daha sonra vedalaşıp ayrıldık. Bizi yine oda kapısına kadar uğurladı.

Oradan Deniz Kumandanı Mösyö Kont de Toulouse'ya gittik. Bizi önceden olduğu gibi gösterişle karşılayıp uğurladı. Ertesi gün de veda için Kaptan bize geldi. Bizler de, karşılama ve uğurlama sırasında, kendilerinin bize yaptıkları iltifatları tekrarladık.

Ertesi gün Lala Mareşal'e veda için gittik. O da daha önce yaptığı gibi ikramlar yapıp, iltifat gösterdi.

Ertesi gün de arife günüydü. O da bize geldiğinde, kendisine ikramda kusur yapmamağa çalıştık.

Arife günü Cuma'ya rastlıyordu. «Acaba bayram hilâli bugün görünür mü?» diye akşamüstü beş, altı adamımızı rasathaneye gönderdik. Rasathanenin bulunduğu kale üzerinden gökyüzüne bakmışlar, üçü hilâli görmüş, gelip yemin ettiler. Daha önce de, Ramazan hilâli için adamlar göndermiştik. Şimdi gönderdiklerimiz çarşamba günü gidip incelemişler, görmemişlerdi; perşembe günü tekrar gidince, bu defa görmüşler, geldiler haber verdiler.

Cuma günü oruç tutup, cumartesi günü bayram yaptık.

RASATHANE

Şehirdeki Rasathaneyi büyük bilgin Cassini için Büyük Kral XIV. Louis yaptırmış. Bina taştan bir kuleye benziyordu. Kule de, her katında birçok odaları bulunan üç kattan meydana geliyordu. Odalarda da yıldızları gözetlemek için bir çok âlet yer alıyordu. Mekanik sanayii ile, havasızlığı ve havayı incelemek için, o güne kadar görmediğimiz, bir sürü garip âleti burada saymakla bitiremem.

Büyük bir yemek sinisi büyüklüğünde Şam aynasından yapılma, içe doğru çökük aynalar gördük. Bunları çelik sehpalar üzerine oturmuşlardı. Karşılarına geçerek kereste parçaları tuttuk, alevlenip hemen yanmaya başladılar. Kurşun tuttular, hemen eriyiverdi. Rasathanede astronomi ve geometri âletleri sayılamayacak kadar fazlaydı. Ayrıca, çelik kürsüler üzerinde her birinin içine üç adam sığabilecek büyüklükte küreler bulunuyordu.

Bunlardan başka daha nice görülmeyen yıldızlarla ilgili bir sürü gösterici âlet gördük. Astronomiyle uğraşan herhangi bir kimse bu âletler sayesinde, öyle sanıyorum, kısa sürede bilgin olabilir.

Fransızlar bu arada, ay ve güneş tutulmalarını da öğrenebilmek için yeni bir âlet icat etmişler; bunu bize de gösterdiler. Âlet birkaç küreden meydana geliyordu. Çevresine rakamlar yazmışlar, ayrıca ayı ve güneşi de işaretlemişler. Daireler döndürüldükçe, ucu akçe gibi yuvarlak, saat akrebine benzeyen mil, bazen güneşe, bazen de aya uzanıyordu. Aya uzandığında bütününü mü, yoksa bir kısmını mı örtüyor, aldığı duruma göre, «Filân ayda şu kadar ay tutulacak» diye önceden haber verebiliyorlardı. Güneş tutulması için de aynı şekilde : «Filân ayda, filân günde, şu kadar parmak güneş tutulacağı şu daireden belli oluyor.» diyebiliyorlardı.

Bu âlete kendileri de ayrı bir önem veriyorlardı. Bize: «Bu âlet Büyük Kral'ın yardımlarıyla meydana gelmiş. Şu anda dünyanın hiç bir devletinde bu âletin bir benzeri yoktur. Kral, ilmi seven bir adam olduğundan, kendi

çağında bir takım orijinal işlerin yapılması için bol bol yardımda bulunmuş. Buradaki kıymetli ve bulunmaz eşyalar icad olunmuş, kendisine hediye edilmiş; o da isteyenler faydalansınlar diye getirip onları buraya koydurmuştur.» dediler.

Burada o güne kadar görmediğimiz o kadar çok ilginç eşya ve âlet gördük ki; bunların tamamını büyük bir hazineyle toplayabilmeye imkân yoktur.

Gezegenleri seyretmek için de şöyle bir dürbün koymuşlardı : Aynası berber aynası kadar büyük, tenekeyi kuyu tulumbası gibi kıvırmışlar. Uzunluğu elli metreden daha fazlaydı. Sanki bir gemi serenini dikine oturtup, başına makara şeklinde bir teneke koymuşlar ve bir âlet asmışlar. O âletin ucunu dürbüne sağlamca bağlayıp, diğer ucuna da kurşunlar ve demirler asmışlar. Mekanik ilmine göre, bir adam o dürbünün ucunu alçağa, yükseğe, öne, arkaya, sağa ve sola rahatça çevirebilir.

Bu dürbünle biz de ayı seyrettik; aya bakınca oldukça büyük gördük. Ayan, âdeta dürbüne sığmaz bir hali vardı, içi de sünger gibiydi. Bir ekmek somunu ortasından kesilince nasıl görünürse, aynen öyle görünüyordu. Dediklerine göre ayın üzerinde çukurlarvarmış; çukurlar gölgeli olduğundan mavi renkte, diğer yerleri ise beyaz ve berrak olarak görmüştük. Allah.. Allah! Fakat biz ağaca ve suya benzer bir şey göremedik; çünkü Avrupalıların hepsi bu görüşe katılmıyordu, ancak bazıları bu görüşü kabul ediyorlardı.

Bu arada Zuhal gezegenini de seyrettik. Zuhal, şekil olarak, bir daire içinde bir çizgi şeklinde olması gerekirken, bizim baktığımız sırada hareket halinde oluşundan, daire içinde bir nokta halinde göründü. Zühal'ın çevresinde dönüp dolaşan beş yıldız varmış, bu yıldızlar onun etrafından hiç ayrılmazlarmış. Hatta önceleri, dürbün olmadığı sıralarda, bunu bir türlü çözememişler. Ben de dikkatle baktığım halde, bu yıldızların ancak iki tanesini görebildim, diğer üçünü göremedim. Yanımdakiler de ancak iki tanesini görebildiklerini söylediler. Sadece bir kişi «Ben üçünü gördüm» dedi. Bu yıldızların şekillerini, mahiyetlerini ve hareket tarzlarını dikkatle belirtmişler, bizlere de gösterdiler. Daha önce bize : «Zuhal, bir daire

içinde yuvarlak bir şekil halindedir, fakat bu gece durumu değişik olduğundan, koni biçiminde görünecek.» demişlerdi.

Daha sonra, Müşteri (Jüpiter) gezegeninden de bahsettiler. Bunun da çevresinde, belli ölçüler içinde, dört yıldız bulunuyormuş. Yıldızlar, hem kendi kendilerine hem de etrafında bulundukları Jüpiter'in çevresinde dönüyorlarmış. Dürbünle bize de gösterdiler; bakınca aynen anlattıkları gibi gördük.

Rasathanede gördüğümüz bunca akıl almaz şeyleri bir anda anlayıp kavrayabilmek mümkün olmadığından, bir ay sonra tekrar gelmiştik. Bu gelişimizde bize : «Bu gece Jüpiter'in çevresindeki yıldızları şu ayrılıklarla göreceksiniz.» demişlerdi. Baktığımızda, gerçekten de söylenen şeyleri aynen gördük, öyle hesaplamışlar ki, bir günde kaç derece, kaç dakika hareket eder; her gece ne şekilde görünecektir, dairenin hareketiyle hesaplanabiliyormuş. Bu yeni buluş da, eskilerin incelemeleri sayesinde değil, dürbün icadıyla elde edilmiş bir sonuç imiş. Gerçi gezegenlerin hareketi diğerleri gibi değildi, onlar sadece kendi daireleri içinde dolaşıyorlardı. Meselâ Jüpiter kendi dönüşüyle dönüyor, diğerleri de onun çevresinde, onun çekme gücüyle dönüp hareket edebiliyorlardı. Bu başdöndürücü manzarayı görünce, kendimi «Hiç bir şeyden aciz olmayan o Allah'ı teşbih ederiz.» demekten alamadım.

Cassini, rasathanedeki incelemelerini bitiremeden ölmüş, yerine oğlu gök bilgini olarak geçip buraya hoca olmuş. Böylece buradaki hazine de onun eline kalmış. Babasının, Uluğ Bey'in yaptığı gök cedvellerinin aksini savunduğu ve kaleme aldığı diğer konuları çıkarıp bize gösterdi. Babasının bu çalışmaları henüz kitap olarak basılmamış. Oğlu, çalışmaların tamamını kitap olarak yayınlamak istediğini söyledi. Oğlu da, babası gibi astronomi sahasında çalışmaları olan bilgin bir insandı...

AV PARTİSİ

Bayramdan sonraki perşembe günü, bizimle ilgilenen ev sahiplerimize, artık vatanımıza dönme zamanının geldiğini söylemiştik.

Bizim işlerimizle görevli beyzade gelip : «Mösyö Leduc sizi çiftliğine davet ediyor. Çiftlik Paris'e altı saat uzaklıktadır, çiftliğinde sizi iki gece misafir etmek istiyor. Kendinin özel bir avlanma yeri vardır. Size sığın avı seyrettirmek istiyor. Onu görmeden bu şehirden gitmek olmaz!» dedi. Ne kadar özür diledikse de hiç faydası olmadı, sonunda çaresiz kalıp yapılan daveti kabul ettik. Beyzade de haber vermeğe gitti. Biz de cumartesi günü harekete karar verdik. Kethüdamıza da : «Biz gelinceye kadar eşyalarımızı derleyip toparlayınız» diye tembih edip, oğlumuzla birlikte arabaya binip salı günü yola çıktık.

Üç saat kadar yol aldıktan sonra büyük bir saraya geldik. Bu sarayın da Mösyö Leduc'un sarayı olduğuna söylediler ve «Buyurun yemek yiyelim» diye davet ettiler. Saray eşsiz güzellikte ve iç açıcı bir yapıydı. Bir süre dinlendikten sonra tekrar yola koyulduk. Üç saat yol aldıktan sonra, ikindi üzeri Chandilly sarayına ulaştık.

Saraya köprüden geçerek girdik. Saray, o güne kadar bir benzerini henüz görmediğimiz bir mimari tarzında yapılmıştı. Sarayın bir de büyük bahçesi vardı. Etrafında taştan yapılma oda ve başka binalar bulunuyor, dört köşede kuleler, onların her birinin üzerinde de birer köşk yer alıyordu. Dışardan bakılınca, saray büyük bir kale şeklinde görünüyordu. Yan taraftaki saraydan küçük bir kanal akıyordu. Bu yüzden sarayın çevresini elli metre kadar genişlikte, dört metre kadar derinlikte kazıp yontma taşlarla örmüşler, tek başına bir havuz meydana getirmişlerdi. Yan taraftan gelen suyu bu havuza akıtarak ağzına kadar doldurmuşlardı. Böylece saray havuzun tam ortasında kalıyor, ancak köprülerden geçilerek gidilebiliyordu. Belli zamanlarda köprüleri zincirle kaldırıyorlar, saray da küçük bir ada gibi suyun tam ortasında kalıyordu. Havuza balıklar koymuşlar, zamanla kendi kendilerine burada büyüyen bu balıkların su üzerinde gezip dolaşmaları rahatça seyredilebiliyordu. Buraya pencereden bakıldığın da, insana bir yalı görünüşü veriyordu. Çevreden daha birçok su bulmuşlar, buraya toplamışlardı. Bahçede açılmış daha bir sürü havuz vardı. Hepsinin içlerine fıskiyeler koymuşlar, öyle bir şekilde plânlamışlar ki, sarayın

neresinden bakılırsa, gece gündüz akmakta olan suların fıskiyelerden iki üç adam boyu yukarıya fışkırdığı seyredilebiliyordu.

Bahçeleri de değişik güzellikte çiçekler ve ağaçlarla doluydu. Limon ve turunç ağaçları da dikmişler. Bahçenin her yanı gönül ferahlatıcı güzellikteydi, insan gözü seyretmekle doyamıyordu. Bahçeye geçmek için suyun üzerine tahtadan iki köprü yapmışlar, onlardan geçtik, akşama kadar havuzları ve fıskiyeleri seyrederek bahçeyi dolaştık. Akşam olunca geriye, saraya döndük. Yemek vaktinde de bizim için hazırlanan ziyafet sofrasına oturduk.

Bir saz meclisi kurmuşlar, yemekten sonra birkaç saat eğlendik, daha sonra bizim için ayrılan odaya çekildik. Sabah olunca : «Öğle yemeğini erken yeyip ava çıkalım.» dediler. Kuşluk vaktinde yemek yedik, bizim için hazırladıkları dört beygirli arabaya binip yola çıktık.

Mösyö Leduc, burada kendi ahırında, sadece ava çıkmak için tam yüz elli tane at besliyormuş. Kendi yaşıtlarından ve yardımcılarından, değişik elbiseler giymiş bir sürü adamı vardı. Bu adamlar, ava çıkarken hususi elbiselerini giyerler, yolda kim görse «Bu filânın avcılarıdır» demiş. Daha önce gördüğümüz birçok devlet büyüklüğünün kendilerine mahsus, ayrı renkte elbiseleri vardı. Bunların elbiseleri ise kayısı rengindeydi.

Mösyö Leduc'un adamları hususi elbiselerini giymiş olarak hazırlanmışlar, atlarına binmişlerdi. Yirmi kadar tranpetçi de, halkaya benzeyen tranpetlerini boğazlarına geçirdiler; yola koyulduk. Onların yedekleri, bizim arabaların da üç, dört tane yedeği vardı.

Biraz yol aldıktan sonra bir ormana geldik, içine girerek bir saat kadar yol aldık, iki yanımızda olan ağaçlar makaslarla, aynı boyda kırkılmıştı. iki yanımız mızrak boyu yüksekliğinde, sokak şeklinde, baştan başa yeşil yapraklarla örtülüydü. Buradaki gibi gözün görmesine engel olabilecek ağaç başka yerde bulunamazdı.

Dokuz yol ağzı olan bir yere geldik. Burada tam ortada duran bir kimse dokuz tarafta gözünün alabildiğine bir uzaklığı görebilirdi. Avcıbaşı bizi orada karşılayıp : «İşte şu büyük orman içinde çatal boynuzlu büyük bir

sığın bulunuyor.» diyerek haber verdi. Mösyö Leduc da : «Sizler burada bekleyip seyredin, biz ormana girip sığını çıkaracağız. Avlayıncaya kadar biz de ardından ayrılmayacağız. Hayvan ormandan çıkıp ne yana giderse siz de peşini bırakmayın.» diyerek adamlarını aldı ve ormana girdi.

Ormanı sokaktan sokağa kuşattılar. Bunların, bizde olduğu gibi tazıları yoktu; samson büyüklüğünde, eğitilmiş yüzün üzerinde köpekleri vardı. Zağarlarla köpekleri ormana salınca ortalık bir anda köpek sesleriyle doldu. Hemen ardından tranpetler çalmağa başladı. Yine o anda çatal boynuzlu bir geyik karşı taraftan çıktı ve sağa doğru yöneldi. Bunu gören avcılar ve köpekler hızla peşine düştüler. Kamçıya kuvvet diyerek biz de ardına takıldık. Tranpetlerin faydasını burada anladık. Tranpetlerle orman içinde avcılar hem birbirlerini kaybetmiyorlar, hem de avın ne tarafa doğru gittiğini birbirlerine haber verirlerdi. Tranpet seslerinin arkasından ha şuradadır, ha buradadır diyerek tam iki saat koştuk. Sonunda bir su kenarına geldik; geyik burada kendini suya atarak kurtulmuş. Böylece bu avı kaçırdık.

«Başka birini daha ister misiniz?» dediler; «Siz bilirsiniz» dedik. Tekrar ormanlara yayılarak diğerini de çıkardılar. Onun peşinden de bir saat koştuk. Sonunda, o da kendini suya atarak kurtuldu. «Biz de köprüden suyun öte yakasına geçelim, çünkü hayvan yorulmuştur, bu yüzden kolayca avlanır.» dediler.

Köprüden karşı tarafa geçtik. Oralarını da daha önce olduğu gibi dikkatle araştırmışlar; ha şuradadır, ha buradadır diyerek bir süre de bu yakada koşup dolaştık. Sonunda yine. suya gitmiştir, dediler. Köprüden geçip geriye döndük, tekrar ormanda sokak sokak boşuna dolaştık.

Bir ara : «Bunu da kaybettik, isterseniz başka birini daha çıkaralım?» dediler; fakat artık yorulmuştuk, atlar da tere batmışlardı. Ayrıca bizim arabada da üç defa yedek değişmişti. «Yeteri kadar eğlendik, artık saraya dönelim.» diyerek geri döndük. Sonuç olarak, orman içinde hiç bir sevindirici şey elde edemeden boşuboşuna beş, altı saat dolu dizgin at koşturmuş oluyorduk. Doğrusu benim, böyle ormanlık bir yerde ağaç ve

çiçeklere bu kadar titizlik göstermeleri garibime gitti. Çünkü bunların her sene kırılması gerektiği için, gündelikçi adam tutuyorlarmış.

Ormanda ağaçlar arasında üç ayaklı merdivenler gördük. Bazı görevliler ellerinde makaslar, ağaçların dal ve yapraklarını düzeltiyorlardı. Saraya gelinceye kadar, burada anlatmaya gücümün yetmeyeceği kadar enteresan yerler gördük.

«Kuş ve yabani hayvan sergisi vardır, seyretmek isterseniz gidelim.» dediler. Yine tahta köprüden geçerek, karşı yakada görünen taştan kuş evlerine geldik, ilk önce önünde durduğumuz yerin taş odalar halinde küçük küçük ayırmışlardı, önlerinde de demir parmaklıklar bulunuyordu. Bu hücrelerin birinde oldukça büyük üç arslan, diğerinde de iki tane kaplan vardı. Diğer hücrelerde de ayılar, kurtlar, tilkiler, karakulluklar, maymun ve şebekler ve daha bir sürü görmediğimiz, adlarını duymadığımız çeşit çeşit garip mahlûk bulunuyordu.

Amerikadan getirilmiş başka bir hayvan daha gördük. Bunun gövdesi sığır kadar vardı, tırnakları da geyik tırnaklarına benziyordu. Gerdanları at gerdanı gibi yüksek, tüyleri koyun tüyüne benziyor, kulakları ve duruşu at gibi, başı, ağzı, burnu ve gözleri aynen geyik gibiydi. Bunlardan başka, ceylânlar ve süt gibi beyaz renkli sığınlar gördük. Girdiğimiz başka bir hücrede ise, bir sürü kuş ve tavus vardı. Burada da süt gibi beyaz tavuslar gördük. Hücrelerin başka birinde büyükçe iki papağan vardı. Bunlar tavuk kadar varlardı. Ağızları insan ağzı kadar, kuyrukları da iki karıştan daha uzun ve nar çiçeği gibi renkli, göğüslerinde de sarı sarı noktalar bulunuyordu. Bizi görünce Frenk kelimeleriyle bağırmaya başladılar.

Bunlardan başka daha çeşit çeşit, o güne kadar görüp duymadığımız kuşlar gördük ve hemen hepsine de hayran kaldık. Buraya toplananan değişik türdeki bu bir sürü kuş durmadan, değişik seslerle bağırıp duruyorlardı.

Bir havuzun içinde de iki tane kunduz gördük. Yavru doğurmuşlar. Bazen su içinde, bazen de sudan çıkıp havuz kenarında geziniyorlardı. Buradaki kuşlar için hepsine ayrı ayrı havuzlar ve fıskiyeler yapmışlardı. Bunun için her biri kendi havuzunda yüzüyordu.

Kuş bahçesinden çıkınca, cephaneliği seyretmek için davet ettiler. Fakat akşam yakın olduğundan saraya geldik. Yemek çıktı, saz takımı yine çalmaya başladı.

Yemeği yedikten sonra: «Buyurun, havuza bakan pencerelerden bahçeyi seyredelim.» dediler. Bu davet karşısında biz ise: «Çok tuhaf, gece seyir olur mu?» diyerek, biraz da hayret ederek çağırdıkları yere gittik.

Bahçeye bakınca ne görelim, bahçeyi on binden fazla kandille aydınlatmışlar; bir bakıma çok aydınlık, güneşli bir gündüze dönmüş. Büyük havuzun yanına da kandiller dizmişler, akisleri suya vuruyordu. Manzarayı tam anlamıyla burada anlatmaya gücüm yetmiyor. Sarayın önündeki köprünün baş tarafına yirmi parça büyük top koymuşlar, önce onları ateşleyip, arkasından havaya doğru fişekler atmaya başladılar. Tam bu sırada ışıktan bir sehpa, onun üzerinde de bir hilâl belirip. onun üstünde de padişaha mahsus bir taç ortaya çıkıverdi.

Sonradan açıkladıklarına göre, Fransızlar her padişaha kendilerine göre birer işaret veriyorlarmış. Bizim padişahımızın işaretinin de ay olduğunu o gece söylediler. Güya bunu bize belirtmek için sehpa üzerine o şekli yapmışlar. Yine bu arada karşılıklı üçer tane yanmağa başlayan servi fişekleri ortaya çıktı. Ardından sırayla havan fişekleri, şadırvan fişekleri, altın kadehler, değirmenler, dolap ve güneş fişekleri atılmağa başlandı. Bu harikulade manzarayı iki saate yakın seyrettik. Yapılan masraflara parmağımızı ısırmaktan kendimizi alamadık.

Ev sahibimiz : «Bütün bunları sizin eğlenmeniz, sıkılmamanız için hazırlatmıştım. Beğeneceğinizi bilseydim daha çok yaptırırdım.» diyerek mazeret bildirdi. Buna rağmen gereğinden fazla ikramda bulunmuşlardı.

Mösyö Leduc, Kral'ın çok yakın akrabası, büyük devlet memurlarından biri ve aynı zamanda da Kral'ın kethüdasıydı. Halk arasında da büyüklüğüyle tanınırmış. Kendisiyle tanışınca, bize anlattıklarından daha kıymetli bir insanla karşılaştım.

Ertesi perşembe sabahı kendisiyle vedalaşıp, Paris'e doğru yola çıktık. Yatsı namazından önce konağımıza geldik. Bütün yüklerimiz bağlanıp, hazırlanmıştı!.

Gece Tercüman gelip: «Yarın size Kral'dan hediye gelecektir.» diye haber getirdi. Sabah olunca, önünde iki tane Entroduktor: «Kralımızın size hediyesidir.» diyerek, önümüze büyük bir şey koydular. Bunlarda böyle bir âdet varmış, Kral kendi resmini yaptırır, çerçevesini elmaslarla süsletir ve bunu elçilere hediye olarak gönderirmiş. Bizim için ise, müslümanlar resmi benimsemezler diyerek, onun yerine küçük taş parçalarıyla iki paftalı bir elmas kuşak, iki tane Paris'te dokunmuş küçük halı, büyük bir ayna, bir tüfek, bir tabanca, yaldızlı pirinç kuşaklı bir sandık, pirinçten yaldızlı küçük bir çekmece saati, iki tane de yaldızlı pirinç saplı camdan bir buzluk ve bir tane de şekerlik getirip teslim ettiler.

Cumartesi günü, gitmek için kesin olarak harekete geçtik. Baktık ki, eşyalarımız hâlâ bahçede duruyor. «Bunlar niçin bizden önce gitmedi?» diye sorduk. Beyzade : «Biz gidelim, onları arkamızdan getirirler.» diye cevap verdi. Bize ta Ramazan içinde, bin bir güçlükle bu yükleri hazırlatmışlar, sizden bir hafta önce gidecek demişler ve bahçeye indirmişlerdi. Şimdi de : «Lüzumu yok, sonra gelir.» diyorlardı. Bunun üzerine : «Ben bu eşyayı burada bırakıp gidemem; daha önce bize göndeririz demiştiniz, niçin göndermediniz? Bu yükler benim gözümün önünde yola çıkarılmadıkça, benim gitmem de mümkün değildir!» diye çıkıştım. Böylece o gün de yola çıkamadık. Anladık ki, yanımızdaki beyzade de Minister kadar yalancı herifin biri... Neyse ki, bu çıkışımız üzerine akşama kadar yüklerimizi gelip kaldırdılar.

Şevvali Muazzam'ın 9. Pazar günü vatanımıza doğru yola çıktık.

Yedi mil sonra Ason kasabasına geldik. Fransızlar saat yerine mil tabirini kullanıyorlar, hatta yol defterlerinde de mil yazıyordu. Fakat bunlardaki miller de birbirini tutmuyordu; küçük ve büyük mil diye iki birim kullanıyorlardı. Bazı yerlerde bir mil bir saat, bazı yerlerde daha fazla, bazı yerlerde de daha azdı.

Oradan, yedi mil sonra Fontainable kasabasına geldik, burada bir gün kaldık. Bu kasabada Kral'ın büyük bir sarayı var ki görülmeğe değer. Büyük bir bahçesi, genişçe de bir havuzu vardı. Havuzda kadırgayla dolaşmak mümkündür. Havuzun orta yerinde güzel bir köşk yapmışlar, oraya küçük kayıklarla gidiliyordu. Yine bahçenin içinde, başka bir tarafta değişik bir havuz daha vardı; bu havuz dar, fakat uzunluğu tahminime göre bin metreden daha fazlaydı. Saray da oldukça güzel ve iç açıcıydı. Burası aslında eski bir binadır, fakat gelen her yeni Kral yanına başka binalar ekleyerek sarayı büyütmüşler. İçerde tam üç yüz yıllık bir oda gösterdiler, altınları hâlâ parlaklıklarını kaybetmemişti. O gün baştan başa sarayı dolaştık.

Ertesi Çarşamba günü tekrar yola çıkarak altı mil sonra Veylenof kasabasına geldik. Oradan, yine altı mil aldıktan sonra Senz kasabasına, oradan yedi milde Jovanni kasabasına, yolumuza devam ederek altı milde Usar, yedi milde Töker, altı milde Montbar, yedi milde Şanso, yine yedi milde Dijon şehrine gelip bir gün orada kaldık. Bu şehir Burgonya eyaletinin idare merkezidir ve oldukça da güzeldir. Hoş görünüşlü, fakat büyük değildir.

Bu arada şunu da belirteyim, yolda hangi konağa uğrarsak, bize hürmeten meyve ve şekerleme ikram ediyorlardı.

Cuma günü tekrar yola çıkıp yedi milde Bonne, yolumuza devamla altı milde Salon, beş milde Tournus, beş milde Mokon kasabasına geldik. Burgonya eyaleti burada bitiyordu. Oradan tekrar yola çıkarak altı milde Vılfranş kasabasına, yolumuza devam ederek beş mil sonra Liyon şehrine geldik.

Güzel bir dağ eteğine kurulu bulunan şehrin içinden Saone nehri geçiyor ve şehri üç bölüme ayırıyor. Buralardan da ancak köprülerle geçilebiliyor. Şehrin kıyısından da Rhone nehri geçiyor, bu iki nehir şehrin dışında birleşerek büyük bir nehir meydana getiriyorlardı. Liyon, gördüğümüz şehirler içinde bakımlı ve geniş binalarla donatılmış, tüccar yatağı olan bir şehirdi. Frenk kumaşları, Hatayiler, Kemha kadifeler hep burada dokunuyor, her yana, hatta Paris'e bile buradan gidiyormuş. Dokuma

tezgâhlarını gezip dolaştık. Liyon, ikinci Paris denmeğe lâyık bir şehirdir. Bize burada da oldukça ilgi gösterdiler.

Lala Mareşal, Liyon'un valiliğini yapıyormuş, fakat kendisi Kral'ın terbiyesiyle meşgul olduğundan, şimdi burada vekili bulunuyor. Vekili, biz şehirde bulunduğumuz sürece hemen her gün yanımıza gelip bizi arabasına aldı ve şehri dolaştırdı. Kaldığımız bir hafta içinde yanımızdan ayrılmadı. Lalanın oğlu ise burada hem Papazlık yapıyormuş, hem de şehir idaresiyle ilgileniyormuş. İki defa ziyaretimize geldi, ayrıca bizi evine davet ederek büyük ikramda bulundu. Evi nehir üzerinde olduğundan, nehir üzerine kayaklarla çeşit çeşit oyunlar yaptırmış; gece olunca bütün şehri mumlarla aydınlatmışlar, nehir boyunca kandiller dizdirmişler, nehrin tam orta yerine de sal üzerine bir kale yapmışlardı. O gece, atılan fişekler arasında büyük şenlikler yapıldı.

Şehrin intentand'ı da iki defa ziyaretimize geldi. Onun da davetlisi olduk, yaptığı büyük ikramlarına müteşekkir olduk. Burada şehrin güzelleri bir araya toplanmışlardı. Bunlarla öyle tatlı sohbetler yaptık ki, bunlardan bir tanesini bile Paris'te yapmamıştık. Gece olunca tekrar Fişek şenliklerine başladılar. Burada tam üç gün kaldık. Yola çıkmaya hazırlanırken, «Yanınızdaki ağırlıklarınızı kendinizden ayrı gönderseniz de, kendiniz kayıkla gitseniz, karadan altı günde alacağınız yolu, böylece iki günde alırsınız.» dediler. Gerçi üç gün gibi kısa bir zamanda buranın yeterince tadını çıkaramamıştık. Bu yüzden, Kethüdamızı ve diğer daire halkımızı Pazar günü yüklerimizle birlikte yola çıkarıp, birkaç adamımızla birlikte kendimiz burada kaldık.

Ziikade'nin 4. Perşembe günü kayığa binip nehir üzerinden yola çıktık. Gece Tournon adında bir kasabaya geldik, kayıktan inip gece orada yattık. Ertesi gün kalkıp Pernet Saint Esperi kalesine gelip bir eve misafir olduk. Henüz adamlarımız gelmemişlerdi. Onlar Liyon'dan çıkıp altı saatte Viyin kasabasına, oradan beş milde Rusliyon, oradan yedi milde Tine kasabasına, oradan ağırlıklarımızla Tournon'a kayıkla geçip, oradan yedi mil Lavlata, oradan Vıyvır'a ve Pernet Saint Esperi'den hep birlikte kalkıp Rusel kasabasına, oradan Nimes şehrine geldik.

Şehirde iki bin senelik, yontma taştan yapılı muazzam bir bina seyrettik. Anlattıklarına göre, Hazreti İsa gelmeden önce buralarda, Museviler arasında putperestlik bir hayli yaygınlaşmış olup, kendilerine: «Eşyanın yaratıcısı varken, kendi elinizle yaptığınız putlara niçin tapıyorsunuz?» diye karşı çıkan Musevileri yakalayıp çırılçıplak soyarak, gördüğümüz eski, yuvarlak bina içine koyarlarmış. Duvarları oldukça yüksek olan binanın içinden çepeçevre, birbirinden yüksek, merdivenler şeklinde oturacak yerler yapmışlar; halk toplanır, bu oturulacak yerlerden, binanın orta yerine çırılçıplak bıraktıkları adam üstüne salıverilen arslanı «Put perestlere karşı gelenlerin hali budur» diyerek seyrederlermiş.

Bu binayı yukardan seyrettik. Oldukça büyük bir bina imiş. Bina, aynen bize anlatıldığı gibiydi. Fakat daha önce boş elan meydana şimdi evler yapmışlar, Nimes, aynı zamanda güzelleri bol olan bir şehirmiş, biz de bol bol güzel gördük.

Daha sonra Montpellier şehrine geldik. Bizi götürmekle görevlendirdikleri kalyon bizden on beş gün önce gelip. Sete kalesi önünde demir atmış, bizi bekliyordu. Bizse daha önce gelirken doğrudan doğruya gemiden Tulon'a çıkmıştık. Orada tersaneleri varmış, birçok da gemileri vardı. Bizim ayrılışımızdan sonra burada da hastalık çıkmış; deftere kaydedili 38 bin kişi nüfusu varmış, hastalıktan sonra ancak 6 bin kişi kalmış. Bu yüzden oranın da yolu kapanmıştı. Marsilya da daha önce kapanmıştı.

Fransa'nın Atlas Okyanusu sahilinde iki limanı, tersaneleri ve kalyonları varmış. Bunlardan birine Burset, diğerine Rochefort diyorlar. Burset limanından daha önce biri altmış dört, diğeri elli iki adet top çeken iki kalyonu bizim için hususi olarak Sete kalesinde beklemeleri için tayin etmişler. Kalyonlar, bizim Paris'ten hareketimizden on beş, yirmi gün önce kaleye bizi beklemeye gelmişler.

Biz de ertesi gün, kethüdamızı tercümanla birlikte daha önce gelen eşyalarımızı gemiye yüklemeleri için Sete kalesine gönderdik. Biz de iki gün sonra kaleye hareket ettik, ancak altı saat sonra varabildik. Yüklerimizin büyük bir kısmı yüklenmişti, geri kalanını da iki gün içinde

yükleyip Zilkade'nin 14. Pazar günü «Biz, vekillerin en güzeli olan Allah'a güvenip tevekkül ettik.»diyerek gemiye binip yola çıktık.

Yanımızda dolaşmakla görevli beyzade, biz Sete kalesine hareket ederken bizi terkederek geri döndü. Yüklerimizi nakledebilmek için Sete kalesinde üç gün kaldık. Gecikmemiz biraz da, biz gemiye binince yüklerimizin unutulup kalmaması içindi.

Pazartesi gecesi «Yardım sahibi Allah'tır ve o ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcıdır.» diyerek vatanımıza doğru yola çıktık. Yedi gün yol aldık, sekizinci gün Tunus'a gelebildik. Burada Seyit Ebu Said önünde demir attık. Tunus Beyi ve Tunus askeri bizi güleryüzle karşıladılar. Demir attığımız yerden Halkulvâd yedi sekiz, oradan da Tunus iki saat tuttuğu halde, eziyet etmeyelim diye gemiden inmedik.

Sadece oğlumuzla Kethüdamız çıktılar. Tunus Beyi ve Dayısıyla görüşmüşler, iki gece de Dayı'nın evinde misafir kalmışlar. Hemen hepsi ellerinden geldiğince ikramda bulunmuşlar, saygıda kusur etmemişler. Bu arada bizim günlük yiyeceklerimizde gemi kaptanı tarafından veriliyordu. Tunus Beyi tarafından bize o kadar çok yiyecek gelmeye başladı ki, gelenlerden bıkmaya bile başladık. Gelen yiyecekleri, lüzumlu yerlere harcayın, diyerek kaptana vermeye başladık. Birkaç gün daha dinlendikten sonra, güzel bir pazar günü, sabahın erken saatlerinde «Allah kerimdir» diyerek tekrar yola koyulduk.

Hava oldukça güzel olduğundan beş günde Mora ve Moton önlerine gelmiştik. Allah'a şükürler olsun, işlerimiz iyi gidiyor, derken bir de baktık ki hiç ummadığımız bir poyraz çıktı. Moton önlerine geldiğimiz halde alıp bizi Girit yakınlarına getirdi. Orsa alabanda ettik. Daha önce, bizimle beraber yola çıkan gemiyle aramızda bir mil kadar mesafe varken, dalgalar yüzünden birbirimizden o kadar uzaklaştık ki, birbirimizi göremez olduk. Bu şekilde tam üç gün, iki gece yol aldık,daha sonra biraz yavaşladık, iki gün kadar liman aradık. Nihayet bin güçlükle Menekşe Burnunu dolaştık. Değirmenlik adasına gelmek istedik, ikinci gün lodos esen bir yere demir atmağı başardık. Adada, Fransa'dan gelen Beylik gemilere yol göstermek için görevli iki kişi varmış. Onları gemilere aldılar. Üç gün kadar

da havanın düzelmesini bekledik. Dördüncü gün ince bir lodos esmeğe başladı, bunun üzerine tekrar yola çıktık.

Allah'a sonsuz hamd ve şükürler olsun, Onun sonsuz yardımlarıyla, hava gittikçe düzeldi; yola çıkışımızın üçüncü günü, Zilhicce'nin 16. Çarşamba günü yüce saltanat merkezi İstanbul limanına girerek vatanımıza kavuştuk.

«Yardımcımız olan Allah'a sonsuz hamdolsun. Salât ve selâm önderimiz Muhammed'e ve Onun ailesi ve ashabı üzerine olsun.»

AÇIKLAMALAR

ağavât: Saray hizmetlerinde kullanılan harem ağaları hakkında kullanılan bir deyim olup, ağanın çoğuludur.

Ahmet III: (1673-1736) IV.Mehmed'in oğlu olan Ahmet III Osmanlı padişahlarının yirmi üçüncüsüdür. 1713'de «Edirne Vakası»nda padişahlıktan indirilen kardeşi Mustafa II'nin. yerine tahta çıktı. Önceleri yeniçerilerin isteklerine göre hareket etti, İstanbul'a geldikten sonra tavrını değiştirip yönetimi tam anlamıyla eline aldı. Yeniçerilerin zoruyla işbaşına getirdiği adamların kimini sürdü, kimilerini öldürttü; fakat ülkede dirlik ve düzenliği bir türlü sağlayamadı, İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın Osmanlı devletine sığınması Ruslarla yeni bir savaşın çıkmasına yol açtı; Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa Büyük Petro'yu yendi, imzalanan Prut anlaşması Sultan Ahmet çağının en parlak başarısı oldu. Belgrad'ın Avusturyalıların eline düşmesiyle sonuçlanan seferden sonra damadı Nevşehirli İbrahim Paşa'yı kendine sadrazam yaptı. Böylece Osmanlı tarihinde «Lâle Devri» (17181730) adıyla yepyeni bir dönem başladı. Lâle Devrinde zevk ve sefanın devlet işlerinden daha ön plâna alınması sarayla halkın arasını açar. 1729'da Nadir Şah'ın doğudaki Osmanlı ordusunu yenmesi bardağı taşıran son damla olur. Tellâk Patrona Halil'in elebaşılığında ayak takımı saraya baş kaldırır. Ahmet III böylece, bir ayaklanma sonucu çıktığı tahttan yine bir ayaklanma sonucu indirilir, ilim ve sanata ilgi gösteren Sultan Ahmed'in kendisi de şair ve hattat olup 4 adet Kur'anı Kerim yazmış; Bâbı hümayun karşısına yaptırdığı ve Osmanlı klâsik mimarisinin şaheserlerinden biri olan «Sultan Ahmet Çeşmesi»nin tarih beyti ve yazısı da kendine ait olup, biri Topkapı Sarayında, diğeri Yenicami'de olmak üzere iki tane de kütüphane kurmuştur. Kendi devrinde kurulan matbaayı da bizzat desteklemiştir.

alabanda et : Gemi dümeninin sağa veya sola doğru sonuna kadar çevrilmesi.

archeveche: Baş piskoposluk, baş piskopos rütbesi. Bir baş piskoposun ruhani idaresi altında bulunan yer, baş piskoposun idare merkezi.

arkan: (Arc en ciel) Fr. gök kuşağı, eleğimsağma.

Atlas Minör: G. Mercator ve Lud. Hondius'un coğrafyaya ait, 1621'de Arnheim'da basılan eseri. Kâtip Çelebi tarafından Şeyh Mehmet ihlâsînin yardımıyla Lâtince'den Türkçeye tercüme edilmiştir.

ayan: Memleketin ileri gelenleri.

Behzad: İran mitolojisinde ünlü minyatür ressamı.

beyzade: Saraya mensup devlet ileri gelenlerinin erkek çocuklarına verilen unvan.

binek taşı: ata kolaylıkla binebilmek için sokak kapısı önüne konulan taşın adı. Mermerden dikdörtgen prizması şeklinde yapılan bu taşın eni ortalama 60 cm., uzunluğu 1 metre, yüksekliği de 40 cm. idi. At taşın yanına getirilir, taşın üstüne çıkan binici sol ayağını üzengiye koyarak, sağ ayağını üzerinden geçirerek ata binerdi. Binek taşları padişah, vezir, nazır ve vali gibi devlet büyüklerinin evlerinin önlerinde bulunurdu.

çekdiri: kürekle giden ve yelkeni yardımcı bir vasıta gibi kullanan savaş gemilerine verilen isim.

çekeleve: (İtalyanca sacaleva) Kıçı yüksek hızlı giden yelkenli kayık.

çernik: iki başı çalık dalyan kayığı, veyahut küçük zahire kayığı.

çukadar: eskiden sarayın büyük memurlarından ve padişahların hizmetlerinde bulunanların birine verilen ad.

Dayı: Tunus'un Osmanlılar idaresinde bulunduğu zamanlarda memleketi yöneten kişiye verilen unvan.

defter et: deftere kaydetmek, deftere geçirmek.

diba: ipek renkli kumaş.

divan efendisi: Vezirlerle beylerbeylerin yazı işlerinde görevlendirdikleri memurlar.Divan efendileri devletin resmi memuru sayılmazlar.Bağlı bulundukları devlet büyüklerinin hususi işleriyle ilgilenirler.

döküntü: deniz yüzüne yakın küme küme bulunan kayalar; deniz içinde kaya döküntüleri bulunan tehlikeli yer, üzerinde dalgalar çatlar.

dühni belesân: pelesenk ağacı yağı.

dük, duka: prensten sonra gelen bir soyluluk unvanı.

dürri yetîm: sedefinde tek olarak çıkan iri, büyük inci.

entroduktor: protokol memuru, teşrifatçı.

ferace: Çarşaftan önce kadınların örtünmek için giydikleri üstlük. Feraceler önceleri softan yapılırken sonraları fantazi kumaşlardan yapılmıştır.

hatâyi: eskiden mevcut bir cins ipekli kumaş.

hintov hintu: imparatorluk devrinde kullanılan bir çeşit binek arabası.

Hümâyunnâme: kuşlar ve diğer hayvanlardan bahseden Hint filozofu Beydeba'nın Kelile ve Dimne adındaki hikâye kitabı. Eser ibn Mukaffa tarafından Arapçaya, oradan naklen Hüseyin Vaiz tarafından Envârı Süheyl? adıyla Farsçaya, daha sonra da Hümâyunnâme adıyla Osmanlıcaya çevrilir.

ıntendant: Kral adına Fransada bir ilin genel işlerini denetleyen memur, müdür.

İbrahim Paşa Nevşehirli Damat: (Ürgüp 1660-İstanbul 1730) Osmanlı sadrazamı. Genç yaşta İstanbul'a gelmiş, eski sarayda bulunan bir akrabasının yardımıyla önce helvacılığa alınıp baltacı olmuştur. Bir süre sonra saray evkafı kâtipliğine ve kızlar ağası yazıcılığına yükselmiştir. 1703'de Mustafa II Edirne'ye gidince şehzade Ahmed'in hizmetine girer.

Mustafa II'nin öldürülmesinden sonra padişah olan Ahmet III onu haremeyn muhasebeciliğine getirir. Şehit Ali Paşa'nın sadareti sırasında padişaha gösterdiği fazla yakınlıktan ötürü bu görevden azledilir. Bu sırada Venediklilerden alınan Mora'da (1715) mevkuf atçılık göreviyle bölgenin arazi tahririne gönderilir. Gösterdiği başarı üzerine Niş defterdarı, Petervaradin bozgunundan sonra Baş İmrahor, bir süre sonra da vezaretle sadaret kaymakamlığına getirilir. Fatma Sultan'la evlenerek damat, 1718'de de Nişancı Mehmet Paşa yerine sadrazam olur. İbrahim Paşa sadrazamlığa geçtikten sonra çeşitli imar hareketleri yanında, bozulmağa başlayan siyasî teşkilâtı düzeltmeye ve ıslaha da elinden geldiği kadar çalışır. O günlerde yeni yeni temasa başladığımız Avrupa'nın daha çok zevk plânında kalan yeniliklerine önem vermesi, devlet memurluklarına akrabalarını getirmesi, halk arasında aleyhine bir propagandanın yayılmasına sebep olur. 1723'de İran'la savaşa girilir, Osmanlı ordusu yenilince halk arasındaki hoşnutsuzluk bir kat daha artar. 1730 eylülünde patlak veren Patrona isyanında Sultan Ahmet tarafından sarayda boğdurulur. Ulemaya ve din adamlarına ilgi gösteren İbrahim Paşa aynı zamanda iyi bir yöneticiydi, şair ve hattattı. Sanatçıları elinden geldiği kadar koruyan Paşa İstanbul'da ve doğum yeri Nevşehir'de cami, türbe, sebil, kütüphane vb. birçok eser yaptırmıştır.

kadem: on iki parmak uzunluğundaki ölçünün adı. Aşağı yukarı 37,5 cm. kadardır. Bunun yerine Türkçe «ayak» kullanılır.

kadırga: buharlı gemilerin icadından önce kürek ve yelkenle kullanılan savaş gemilerinden birinin adı.

kaftancı: daha çok sadrazamların maiyet memurluğunu yapan, teşrifat işleriyle uğraşan görevli.

kakum: sincap cinsinden kediye benzeyen kakum adındaki hayvanın kürküne verilen isim. Bu hayvanın tüyleri kışın kar gibi beyaz olduğundan ortaçağda çok aranır, zenginler kürklerinin yakalarına bunu süs olarak takarlardı.

kalyon: en ağır savaş gemisi.

kapudan kaptan: subay, kumandan.

Kâtip Çelebi: (1609-1657) XVII. yy. bilginlerinden olan Kâtip Çelebi'nin asıl adı Mustafa olup bir bir silâhtarın oğludur. Gençliğinde orduyla birlikte birçok sefere katılır, bu arada İstanbul'da çeşitli bilginlerin yanında kendini yetiştirmektedir. 1630 Bağdat seferinde toprak doldurulmuş tulum siperler arasında ordunun defterlerini tutar. 1633/4 de hacı olur, dönüşünde Halep'te sahaf dükkânlarında kitaplar arasında incelemelerine başlar, İstanbul'a dönerek ordudan ayrılır. Medrese derslerine devam ederek ilmini ilerletir, eserlerini yazmaya başlar, ileri görüşlü bir bilgin olan Kâtip Çelebi aynı zamanda devrinde batıyla da münasebet kuran ilk aydınlarımızdandır. Bibliyografya, coğrafya, tarih ve sosyoloji alanlarında 20'nin üzerin de kaynak niteliğinde eser bırakmıştır. Şunlar eserlerinden bazılarıdır: Fezleke (1592-1654 arasını inceleyen Osmanlı tarihi), Cihannümâ (dünyanın yuvarlaklığından bahseden, Japon adalarından Erzurum ve Irak'a kadar olan memleketlerin coğrafyasını, tarihini, bitki ve hayvanlar alemini anlatan önemli bir coğrafya kitabı), Keşfüzzünun (15 bine yakın kitabın konu ve yazarlarından bahseden bibliyografya sözlüğü), Tuhfetül Kibar fî Esfâril Bihâr (Deniz savaşlarını anlatan bir kitap), Mizânü'l Hak (devrinde tartışılan din, ahlâk ve bazı cemiyet meseleleri üzerine yazılmış bir kitap.)

kâtibi destâr: eskiden yazı ile uğraşanların beyaz tülbentten düz olarak sardıkları sarık

kavalyer: şövalye.

Kayser: eskiden Roma, Bizans ve Alman imparatorlarına verilen unvan.

kemha: bir nevi ipekli kumaş, havsız kadife.

kerrâke: yünden ve softan ince cübbe.

kethüda: devlet dairelerinin herhangi birinin müdürü.

kılabdan: pirinç, bakır, kalay gibi madenlerden çekilerek gümüş ve altın yaldız vurulmuş, saç kadar ince madeni iplikler. Ayrıca «sırma tırtıl» da

denmektedir.

Kılıç Ali Paşa: (1500-1587) Denizcilik alanındaki bilgisi ve komuta üstünlüğüyle ünü birçok yabancı ülkeye yayılan ünlü bir Türk Kaptanı Deryası. Barbarosun Preveze savaşına genç bir denizci olarak katılmıştır. 1551'de Fenerli Kaptanı, 1560'da Bahriye Sancak Beyi rütbesiyle İzmir valiliğine tayin edilir. 1565'de Kaptanı Turgut Reis'in Malta adasını kuşatma harekâtına katılan amiraller arasında o bulunur. Turgut Reis'in bu savaşta şehit düşmesi üzerine donanmanın başına geçer ve rütbesi Bahriye Beylerbeyliği (Oramiral)'ne yükseltilir, Trablusgarp genel valiliğine tayin edilir. Akdenizde Malta donanmasını yakarak şövalyelere göz açtırmaz. 1571 Kıbrıs fethinde büyük yararlıklarda bulunur, Cezayir valiliğine tayin edilir. Tunus'u İspanyollardan alır. Yine 1571'de 20.000 Türk levendinin şehit düştüğü İnebahtı savaşında kendinin kumanda ettiği deniz birliklerine kayıp verdirmeden savaş alanından sıyrılmasını becerir ve 80 parça gemisiyle İstanbul'a döner. Padişah II. Selim kendisini Kaptanı Deryalığa getirir; Murat III'ün padişahlığında da bu görevde kalır.

kırat: miskalin yirmi dörtte biri değerinde olup, elmas zümrüt gibi değerli taşların tartılmasında kullanılan bir ölçü birimi.

kısrak: dişi at.

konsolos: bir ülkenin yabancı ülkelerdeki vatandaşlarının haklarını korumak, ticari ve siyasi konularda bilgi vermek vb. işlerle o ülkede görevlendirdikleri memur.

Maltız: Malta adalılar.

mehterhane: bandonun Osmanlılarda kabulünden önce onun yerini tutan çalgı takımının adı. Mehterhânenin sazları zurna, boru, nakkare, zil, davul ve kösten meydana gelirdi. Sarayda her gün ikindi sıralarında çalınması bir kanun olan mehterhâne, savaş zamanındaysa ordunun düşmana yaklaşması anında şiddetle çalınırdı. Padişaha mahsus mehter takımının altmışın üzerinde zengin sazları vardı.

mil: uzunluğu yer yer değişen bir uzunluk ölçüsü birimi. Bir İngiliz deniz mili 1855 metredir.

minister: bakan, vekil.

mirahur: Osmanlı sarayında at işleriyle uğraşan memur.

nâmei hümâyun: padişah tarafından başka bir hükümdara gönderilen mektup.

nezareta: karantina.

Nevruz: eski bir takvime göre yılın ve baharın ilk günü sayılan ve mart ayının 22'sine rastlayan gün olup, birçok yerde hâlâ kırlara çıkılarak kutlanır.

orsa: geminin, yelkeni mümkün olduğu kadar rüzgârın estiği yöne yaklaştırarak seyretme hâli.

orsa alabanda et: teknenin hemen sola dönmesi.

pafta: süs için at takımlarına veya başka yerlere takılan maden pul veya çakılan iri başlı çivi.

palamar: büyük gemileri bağlamada kullanılan halat, kalın urgan.

piştahta: üzerinde para sayılan kenarlı ve üstü düz tahtanın adı, çekmece.

rugâni: cilt vb. sanat eserleri üzerine yapılan nakış ve resimlerin parlak görünmesi için sürülen bir madde.

samur kürk: Kuzey Avrupa'da yaşayan, kumralca sarı renkte, pek yumuşak ve ince tüylü küçük hayvanın postundan yapılan kürk.

sığın: yabani geyik ve sığır.

Sait Efendi, Yirmisekiz Çelebizâde: Ünlü Türk devlet adamı. Ahmet III devrinde elçilikle Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin

oğludur. Medrese öğrenimi görmüş, daha sonra devlet hizmetine girmiştir. Sadâret Mektûbî Kalemi hulefasıyken elçi olarak Paris'e giden babasının yanına kethüda tâyin edilir (1720) Dönüşte süvari kâtibi olur. Şıkkı sâlis defterdarı rütbesiyle Mahmut I'in cülusunu bildirmek için Petersburg'a gönderilir. Oradan Rusya'ya ve İsveç'e de gider (1732). 1741'de Rumeli Beylerbeyi ile birlikte Paris'e elçi olarak gönderilir. İstanbul'a dönünce, Mısır'da çıkan bazı anlaşmazlıkları düzeltmekle görevlendirilir (1744). Bir yıl sonra Defter Emini, daha sonra Sadaret Kethüdası olur (1746). Sadrazam Tiryaki Mehmet Paşa ile geçinemeyerek görevinden ayrılır ve tekrar Defter eminliği'ne döner (1747). ikinci defa Nişancı olur. Divitdar Mehmet Emin Efendi'nin sadrazam olması üzerine Sadaret Kethüdası tayin edilir. Daha sonra azledilerek Gelibolu'ya sürülür. Baş muhasebeci, Sadaret Kethüdası (1755) ve Bıyıklı Ali Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sadrazam olur. Üç ay sonra azledilir, İstanköy adasına sürülür (1756). Tekrar affedilerek Hanya muhafızlığına (1757), Mısır valiliğine (1759), Karaman (1760) ve Maraş valiliğine (1761) tayin edilir. Aynı yıl Maraşta ölür. İbrahim Müteferrika ile birlikte Türkiye'de ilk matbaanın kurucularındandır. Ayrıca tıb'la ilgili «Ferâidü'l Müfredat» adında bir eseriyle bazı farsça eserleri vardır.

sığ: durgun deniz.

süvis: İsviçre uyruklu olup yabancı ülkelerde askerlik yapan kimseler.

şitye: orta boyda yelkenli tekne.

tartana: Akdeniz'de bulunan biri çok büyük, ikisi küçük yelkenli tekne.

ulak: haberci.

Uluğ Bey: (1394-1449) Doğu Türk hakanı, aynı zamanda ünlü bir astronom. Asıl adı Muhammed Taragay'dır. İran'da Sultaniye'de doğar; Timur'un küçük oğlu Şahruh'un büyük oğludur. 17 yaşında Maveraünnehir eyaletine naip olarak tayin edilir; Semerkant'ta 38 yıl saltanat sürer. Çevresine topladığı bilginlerle bir «Türk Rönesansı»nın önderliğini yapar. Babasının ölümü üzerine onun yerine geçer. Batı Türkleri Doğu Türklerini tanınmadığı için tahta geçişinden beş

yıl sonra bir suikastta kılıçla öldürülür. Uluğ Bey, astronomiyle ilgili çalışmalarını, «Zîc» adlı eserinde toplamıştır. Kitap, XVII. yy.da Avrupa'da basılmıştı.

yelkendest: eyersiz at.

Zühal: Satürn.

TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER SERİSİNDEN ÇIKAN KİTAPLAR

1—YUNUS EMRE
2—HUZUR
3—18. YÜZYIL TÜRK ÖRF VE ADETLERİ
4—EŞREFOĞLU DİVANI
5—ORUÇ BEĞ TARİHİ
6—BOZGUN
7—MEVLANA
8—EMİR SULTAN
9—BUHRANLARIMIZ
10—TÜRKLERİN MANEVİ GÜCÜ
11—BİR ZAMANLAR İSTANBUL
12—TÜRKİYE MEKTUPLARI
13—NECATİ BEY DİVANI
14—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA I
15—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA II
16—SOSYALİST ÜLKELERDE FİKİR SANATIN KADERİ
17—TEŞRİFAT VE TEŞKİLATIMIZ
18—TÜRKİYE'NİN DÖRT YILI
19—KİTAB—I BAHRİYE I
KİTAB—I BAHRİYE II
20—GECE HİKAYELERİ (Müsameretname)
21—FATİH'İN TARİHİ
22—RAMAZANNAME
23—GAZİ MUSTAFA KEMAL
24—ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN HATIRALARI
25—EVRAK—I PERİŞAN
26—KARACAOĞLAN
27—CAN ÇEKİŞEN TÜRKİYE
28—BUDİN KANUNNAMESİ
29—İSLAM MEDENİYETİ
30—AHLAK
31—TÜRKİYE'Yİ BÖYLE GÖRDÜM
32—LEHÇETÜ'L HAKAYIK
33—TÜRKLERİN SOY KÜTÜĞÜ
34—AHMET HARAMİ DESTANI
35—A'MAK—I HAYAL
36—KABUSNAME I
KABISNAME II
37—MÜNECCİM BAŞI TARİHİ I
MÜNECCİM BAŞI TARİHİ II
38—AŞİRETTEN DEVLETE (Türkiye Tarihi I)
39—İMPARATORLUK YOLU (Türkiye tarihi II)
40—CİHAN HAKİMİYETİ (Türkiye tarihi III)
41—OLGUNLUK ÇAĞI (Türkiye tarihi IV)
42—SONUN BAŞLANGICI (Türkiye tarihi V)
43—SONA DOĞRU (Türkiye tarihi VI)
44—DÜŞERKEN (türkiye tarihi VII)
45—BÜYÜK SANCAĞIN GÖLGESİNDE
46—BİZANS TARİHİ I
47—BİZANS TARİHİ II
48—ENVARU'L AŞIKIN I
49—ENVARU'L AŞIKIN II
50—ENVARU'L AŞIKIN III
51—1001 HADİS I
52—1001 HADİS II
53—MEVLANA CELALEDDİN RUMİ
54—İSTANBUL TÜRK KALELERİ
55—MUHAMMEDİYE I
56—MUHAMMEDİYE II
57—MUHAMMEDİYE III
58—MUHAMMEDİYE IV
59—TÜRKİYE'DE SANATLAR VE ZENEATLAR
60—DELHİ TÜRK İMPARATORLUĞU
61—MİR—AT—ÜL MEMALİK
62—TAVSİR—İ AHLAK
63—TÜRKİYE 1850 CİLT I
64—TÜRKİYE 1850 CİLT II
65—ESLAF
66—SÖMÜRÜLEN TOPRAKLAR SOVYET İMPARATORLUĞU
67—SÖMÜRÜLEN MİLLETLER SOVYET İMPARATORLUĞU 2 CİLT
68—ZAFERNAME
69—DEVLET VE AİLE AHLAKI
70—VAKA—I—CEDİD
71—HUZUR—U AKLO FENDE MADDİYUN MESLEK—İ DELALETİ
72—KOCA SEKBANBAŞI
73—HAYDAR ÇELEBİ RUZNAMESİ
74—TARİHİ GİLMANİ
75—GİZLİ NOTLAR
76—FATİH SULTAN MEHMEDE NASİHATLER
77—KIRIM HARBİ
78 — ÇANAKKALE İÇİNDE VURDULAR BENİ
79 — ESİR ORTA ASYA
80 — YÖNETENLERİN YÖNETİMİ
81 — TÜRKLERİN SİYASİ DÜSTURLARI

15 TL